

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BÖLÜMÜ
TEFSİR ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İNGİLİZ ORYANTALİZMİNDE KUR'AN
AYETLERİNİN TARİHLENDİRİLMESİ**

Rumeysa HAFIZOĞLU

2501171658

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Necmettin GÖKKIR

İSTANBUL – 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : RUMEYSA HAFIZOĞLU Numarası : 2501171658
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
TEFSİR Danışmanı : PROF. DR. NECMETTİN GÖKKIR
Tez Savunma Tarihi : 30.12.2019 Saati : 10:00
Tez Başlığı : "İNGİLİZ ORYANTİLİZMİNDE KUR'AN AYETLERİNİN TARİHLENDİRİLMESİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. NECMETTİN GÖKKIR		Kabul
2- PROF. DR. YAŞAR DÜZENLİ		Kabul
3- DOÇ. DR. MUHAMMED ABAY		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. ŞEVKET KOTAN		
2- DOÇ. DR. ESRA GÖZELER		

ÖZ

İNGİLİZ ORYANTALİZMİNDE KUR'AN AYETLERİNİN TARİHLENDİRİLMESİ

RUMEYSA HAFIZOĞLU

Kur'an araştırmaları alanında 'Kur'an ayetlerinin tarihlendirilmesi' batı ve İslâm dünyasında önem verilen temel konulardandır. Bu tez ise İngiliz oryantalistler tarafından Kur'an ayetlerinin nasıl tertip edildiğini araştırmaktadır. Ayetlerin kronolojisinde kullandıkları yöntemleri ve tercihleri tespit etmek araştırmanın temel gayesidir.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde batıda Kur'an kronolojisi çalışmalarının doğuşu ve gelişimi hakkında bilgi verilmektedir. Bunun yanında bir bütünlük oluşturma açısından İslâm dünyasındaki Kur'an kronolojisi çalışmalarına yer verilmektedir. İkinci bölüm Kur'an kronolojisi hakkında çalışmalara sahip olan beş İngiliz oryantalistin hayatlarından ve eserlerinden başlayarak Kur'an tasavvurları ele alınır. Aynı bölümde oryantalistlerin ayetlerin kronolojisine dair yaklaşımları analiz edilmektedir. Daha sonra İngiliz oryantalistlerin ayet tertip listeleri aktarılmaktadır. Üçüncü bölümde ise ayetlerin tarihlendirme yöntemleri kritik edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İngiliz oryantalizmi, Kur'an araştırmaları, kronoloji, tarihlendirme, tertip.

ABSTRACT

THE DATING OF QUR'ANIC VERSES IN BRITISH ORIENTALISM

RUMEYSA HAFIZOĞLU

The dating of the Qur'anic verses is one of the main issues of importance among the Western and Islamic scholars in the field of Qur'anic researches. This thesis examines how the verses of the Qur'an are arranged by British orientalists. The main purpose of the research is to determine the methods and preferences of them in chronology of verses.

The thesis consists of three parts. In the first part, the birth and development of chronology studies of the Qur'an are given both in Western and Islamic World. The second part deals with five premier British orientalists' approach to the Qur'an. Starting from the lives and works of five British orientalists who have studied the Qur'an chronology are investigated. Afterwards, their list scheme of verses of the Qur'an is presented. In the third chapter, the different methodologies of dating of the verses are described and evaluated.

Keywords: British orientalism, Qur'an studies, chronology, dating of the verses of the Qur'an, arrangement of the Qur'an

ÖNSÖZ

Kur'an ayetlerinin tarihlendirilmesi, konusu ve mahiyeti itibariyle geniş bir alana sahiptir. Çünkü bu konuyla beraber ayetlerin kronolojisine şekil veren Kur'an'ın cem'i, kaynağı, yapısına dair bir çok mesele söz konusudur. Kur'an ayetlerinin kronolojisi mevzusu bu konularla beraber değerlendirildiğinde muhatabına bütünlüklü bir anlam çerçevesi sunmaktadır. Bu çalışma, İngiliz oryantalizminde Kur'an ayetlerinin tarihlendirmesi konusu etraflıca değerlendirilmektedir. Tezimiz alt başlıklarıyla beraber üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümümüzde araştırmamızın konusu ve önemi, amacı ve hedefleri, literatür değerlendirilmesi, yöntemi ve kaynakları ayrı başlıklarda ortaya konulmaktadır. İlk bölümde, batıdaki ve İslâm dünyasındaki Kur'an kronoloji çalışmaları hakkında bilgi verilmektedir. İkinci bölümde ise, İngiliz oryantalizminde Kur'an ayetlerinin tarihlendirilmesi konusu üzerinde belli bir tartışma yürütmekte olan tarihlendirmeye dair fikirleriyle ön plana çıkan ve tertip listesi sunan beş İngiliz oryantalist incelenmektedir. Son bölümde ise, bu kişilerin tarihlendirmeyi gerçekleştirirken yoğunlaştıkları metodlar kendi içlerinde değerlendirilmektedir. Tarihsel eleştiri metodu, rivayet ve İslâm kaynaklarını kullanma, geleneksel batı kaynaklarını inceleme, Hz. Peygamber ve Kur'an arasında ilişki kurmaya dair siyer modellemesi üzerinden şekillenmektedir. Edebî eleştiri metodu ise ayetlerde geçen kavramların tahlilini ve ayetlerin üslubunu kapsamaktadır. Bu metod, Kur'an üzerinde kavram analizinden dil bilime, ayet sonlarındaki uyumlu bitişe kadar belâğî yönün esas alındığını göstermektedir. Tezimiz boyunca dikkat kesildiğimiz yönler; Kur'an ayetlerinin tarihlendirilmesinde tercih ettikleri yöntemler, tertip listeleri, Kur'an'a dair yaklaşımlar ve kendi içlerinde bir gelenek oluşturup oluşturmadığının tespiti üzerinedir.

Oryantalizm, Avrupa ve Asya arasındaki tarihsel ve kültürel değişimleri açıklayan, XIX. yy. sonlarında doğu kültürünü ve geleneklerini inceleyen batı bilim disiplininin bir parçasıdır. Batı dünyasının doğu üzerine yaptığı

alışmaları ve ideolojik varsayımları içerir. Oryantalizm, sadece meselenin bu kısmıyla ilgilenmeyip doğu dünyasına dair birçok farklı alanı gündeme getirdiğinden araştırma alanı da oldukça geniştir. Oryantalistler, doğu araştırmalarının bir parçası olarak gördükleri Kur'an çalışmalarına son birkaç yüzyılda daha fazla ağırlık vermiştir. Onların Kur'an araştırmalarına yönelik alışmaları Kur'an'ın metni, tertibi, kaynağı ve tarihi üzerine olmuştur. Tüm bahsi geçen bu konuları belli paradigmlar ve yöntemler çerçevesinde okumuşlardır. Kanaatimizce onların Kur'an üzerindeki araştırmaları ve yorumları Kur'an'a dair tasavvurlarından ve kutsal kitap eleştirisi yöntemlerinden bağımsız olmamıştır.

Lisans ve yüksek lisansım boyunca ğrencisi olduğum, tez sürecimin en başından beri her zaman ilmî birikimini ve vaktini özveriyle paylaşan, tezimi nitelikli hale getirecek yönlendirmelerini eksik etmeyen, desteğini üzerimde hissettiğim Prof. Dr. Necmettin Gökkır Hocam'a, lisans hayatımdaki tefsir derslerinden ve bugüne kadar ilmî bir perspektif kazanmada üzerimde ufuk açıcı bir özelliğe sahip olan ve her zaman desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Yaşar Düzenli Hocam'a en kalb şükranlarımı sunarım. Ayrıca tez süreci boyunca konuya dair sorularımı ilgiyle cevaplandıran, nitelikli bir çalışma yürütmem için faydalı yönlendirmeler yapan Doç. Dr. Esra Gözeler Hocam'a teşekkür ederim. İlahiyat alanını tercih ederken, çocukluktan itibaren Kur'an'ı tanımama vesile olan, tefsire yönelmemde teşvik eden, her zaman yolumu aan, yorulduğum yerlerde ayağa kaldıran, ilmî birikimimi sağlamada maddi ve manevi desteklerini hep üzerimde hissettiğim, varlıklarıyla ve duruşlarından ötürü Allah'a hamd edip kendilerine duacı olduğum sevgili anne ve babama teşekkür ve hürmetlerimi sunarım. Ayrıca tez araştırmam TÜBİTAK 1001-117K345 nolu proje çerçevesinde çalışılmıştır. Tezime sağladıkları imkanlardan dolayı teşekkür ederim.

Rumeysa Hafızoğlu
İSTANBUL, Kasım 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN KRONOLOJİSİ ÇALIŞMALARI; DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

1.1. Batıda Kur'an Kronoloji Araştırmalarının Doğuşu.....	10
1.2. Batıda Kur'an Kronoloji Araştırmalarının Gelişimi	15
1.3. İslâm Dünyasında Kur'an Kronoloji Araştırmaları.....	17

İKİNCİ BÖLÜM

İNGİLİZ ORYANTALİSTLERİN KUR'AN AYETLERİNİ TARİHLENDİRME ÇALIŞMALARI

2.1. John Medows Rodwell (1808-1900).....	24
2.1.1. Rodwell'in Hayatı ve Eserleri.....	24
2.1.2. Rodwell'in Kur'an Tasavvuru	25
2.1.3. Rodwell'in Kur'an Kronolojisi.....	26
2.1.4. Kur'an Tertip Listesi ve Değerlendirilmesi.....	30
2.2. Sir William Muir (1819-1905)	32
2.2.1. Muir'in Hayatı ve Eserleri.....	32
2.2.2. Muir'in Kur'an Tasavvuru	35
2.2.3. Muir'in Kur'an Kronolojisi.....	37
2.2.4. Kur'an Tertip Listesi ve Değerlendirilmesi.....	47
2.3. Richard Bell (1876-1952).....	49
2.3.1. Richard Bell'in Hayatı ve Temel Eserleri.....	49

3.3.2. Bell'in Kur'an Tasavvuru.....	52
2.3.3. Bell'in Kur'an Kronolojisi	54
2.3.4. Kur'an Tertip Listesi ve Değerlendirilmesi.....	66
2.4. W. Montgomery Watt (1909-2006)	70
2.4.1. Watt'ın Hayatı ve Temel Eserleri	70
2.4.2. Watt'ın Kur'an Tasavvuru.....	73
2.4.3. Watt'ın Kur'an Kronolojisi.....	77
2.4.4. Kur'an Tertip Listesi ve Değerlendirilmesi.....	83
2.5. Neal Robinson (d. 1948)	87
2.5.1. Robinson'un Hayatı ve Temel Eserleri.....	87
2.5.2. Robinson'un Kur'an Tasavvuru	88
2.5.3. Robinson'un Kur'an Kronolojisi.....	90
2.5.4. Kur'an Tertip Listesi ve Değerlendirilmesi.....	95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNGİLİZ ORYANTALİSTLERİNİN KUR'AN AYETLERİNİ TARİHLENDİRME YÖNTEMLERİ

3.1.Tarihsel Eleştiri Yöntemi	100
3.1.1. Rivayet ve Klasik İslâm Kaynaklarını Kullanma	103
3.1.2. Geleneksel Batı Kaynaklarını Kullanma	105
3.1.3. Siyer ile Ayet Kronolojisi Arasında İlişki Kurma.....	106
3.2. Edebî Eleştiri Yöntemi	108
3.2.1. Kavram Tahlilleri ve Dilbilim.....	109
3.2.2. Arap Dili Edebiyatı ve Üslubu (Belâgat)	111
SONUÇ.....	116
KAYNAKLAR	120

KISALTMALAR LİSTESİ

a. g. e.	: Adı geçen eser
a. g. t.	: Adı geçen tez
a. e.	: Aynı eser
a. s.	: Aleyhhisselâm
a. y.	: Yazara ait son zikredilen yer
bkz.	: Bakınız.
c.	: Cilt
d.	: Doğum tarihi
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
Hz.	: Hazreti
JAOS	: Journal of the American Oriental Society
p.	: Page (sayfa numarası)
s.	: Sayfa numarası.
s. a. v	: Sallalâhu Aleyhi Vesellem.
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
v.d.	: ve diğerleri (çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrası)
Yay.	: Yayınevi
yy.	: Yüzyıl
y. y.	: Basım yeri yok.
t. y.	: Basım tarihi yok.

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Önemi

Oryantalizm doğuya ve İslâm'a dair birçok araştırma alanını kapsamaktadır. Bizim araştırmamız ise, bu geniş alanın içinde daha dar bir kısmı konu edinmekte ve oryantalizmin Kur'an'a dair çalışmalarının bir parçasını gündeme almaktadır. Buradan hareketle araştırmamızın konusu, en yalın haliyle İngiliz oryantalizminde Kur'an ayetlerinin tarihlendirilmesidir. İngiliz oryantalistlerinin ayetlerin tarihlendirilmesindeki yaklaşımları ve metodları, araştırmamızın çerçevesini oluşturmaktadır. Kur'an ayetlerini nasıl tertip ettikleri, ayetlerin tertibine dair hangi ölçütleri belirledikleri ve belli bir metod üzere yaklaşım yaklaşmadıkları araştırmamızda gündeme gelmektedir. Kur'an ayetleri tertibinde temel yöntemler araştırmamızın konusu dahilindedir.

Oryantalistler, Kur'an'ın mevcut düzenini yeterli görmemişlerdir. Kur'an'ın anlaşılmasına engel olarak mevcut Kur'an tertibini gören oryantalistler, bu sorunu aşmak ve Kur'an'ı daha anlamlı hale getirmek maksadıyla ayet ve sure endeksli çalışmalar yaptılar.¹ Bazı oryantalistler, ayet tertibini gerçekleştirmenin, veri yetersizliğinden dolayı mümkün olmadığını düşünmüşlerdir. Bundan dolayı Kur'an'ı sureler üzerinde tertip etmeye çalışmışlardır.²

Kur'an ayetlerini tarihlendirme konusu, oryantalizm içerisinde incelenmekte olan bir konudur. Bu alana dair köklü çalışmalar Alman oryantalist Nöldeke ile başlamıştır. Nöldeke'nin çalışmaları özellikle tertip konusunda konuya dair çalışan İngiliz oryantalistlerin ilk başvurdıkları kaynaklardandır. İngiliz oryantalistler tarihlendirmeye dair fikirlerini belirtirken Nöldeke'nin tezlerine dair atıfta bulunmuşlardır. Bu atıf, kimi zaman

¹ İsmail Albayrak, "Kur'ân-ı Kerîm Âyetlerinin Tertîbi Hakkındaki Oryantalist Söyleme Genel Bakış", y. y., **Marife Dergisi**, Yıl: 2, No: 3, 2002, s. 156.

² Esra Gözeler, **Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi**, İstanbul, Kuramer Yayınları, 2016, s. 123.

Nöldeke'nin yaklaşımını eleştirerek, kimi zaman da yaklaşımını benimseyerek gerçekleşmiştir. İngiliz oryantalistler ayetlerin tertibine dair çalışmalar yaparken Nöldeke'ye katkıda veya itirazda bulunmuşlardır. Tarihlendirme konusu Alman oryantalistler arasında Nöldeke ile ön plana çıkarken İngiliz oryantalistlerden Richard Bell tarafından daha yoğun olarak gündeme gelmektedir. Almanlar için Nöldeke ne ise, İngilizler için de Richard Bell aynı etkiye ve konuma sahip olmuştur. Bell, Nöldeke'nin bıraktığı birikimden beslenip itirazlarını dile getirerek Kur'an ayetlerinin tarihlendirilmesinde İngiliz oryantalist geleneğini etkileyen yöntemler ortaya koymuştur. Alman oryantalizmi içinde temeli atılan tertip konusu, İngiliz oryantalistler tarafından etkili bir şekilde devam ettirilmiştir. İngiliz oryantalistlerden tertip konusuyla yakından ilgilenenler arasında John Medows Rodwell, William Muir, Richard Bell, W. Montgomery Watt ve Neal Robinson gibi isimler dikkat çekmiştir. Kur'an ayetlerinin tarihlendirmesine dair belli bir tartışma yürüten bu isimleri, çalışmamız içerisinde analiz edilmiştir.

Araştırmanın Amacı ve Hedefleri

Bu çalışma, İngiliz oryantalistlerin Kur'an ayetlerini kronolojik olarak hangi yaklaşım ve metodlarla tertip ettiklerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Öncelikle onların ayetleri tertip ederken nasıl bir metod uyguladıkları tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu sayede Kur'an ayetlerini tertip ederken, bir ayeti diğer ayete zamansal olarak öncelikli kılan yaklaşım tespit edilmekte ve bunu yaparken kullandıkları metodlarla nasıl bir paradigmaya sahip oldukları analiz edilebilmektedir. Zira İngiliz oryantalistler, neden bu konuya önem verdiklerine ve her şeyden önemlisi Kur'an ayetlerinin tarihlendirilmesi ile nereye varmak istediklerine dair neredeyse hiçbir görüş belirtmemektedirler. Dolayısıyla hem bu görüşleri hakkında bir fikir sahibi olmak, hem de kronolojiye dair yaklaşımların, bir İngiliz geleneğinin devamı şeklinde birbirlerini takip ederek veya birbirlerinden etkilenecek yoksa bağımsız olup olmadıklarına dair yöntemlerini tespit etmeyi hedeflemektedir. Böylece, ayetlerin tertibi konusunda

İngiliz oryantalizmin, bu konuda ilk çalışmaları yapan Alman oryantalizminden farklı adımlar atıp atmadıklarını tespit edebilme imkanı elde edilmektedir.

Araştırmanın Literatür Değerlendirmesi

Araştırma alanımıza dair Türkiye genelinde yapılan çalışmaların başında bazı İngiliz araştırmacıların eserlerinin çevirileri gelmektedir. Ardından bu çevirilerin yapıldığı orijinal kaynaklar ve bu temel eserleri kritik eden çalışmalar konuyla ilgili literatür alanını oluşturmaktadır. Şimdi bu başlık altında konuyla ilgili çalışılmış makale ve kitapları sunacağız.

Konuya dair sayılabilecek eserlerin başında Mehdi Bâzergan'ın *Kur'an'ın Nüzul Süreci*³ adlı çalışmasıdır. Bâzergan, bu çalışmasında Kur'an'ın bütün pasajlarını tarihlendirmiştir. Ayet gruplarının nüzul tarihleriyle ilgilenmiş ve detaylı incelemelerde bulunmuştur. Bu eser, vahyin bir matematiğinin ve sistematüğının bulunduğunu ifade etmesi bakımından farklı bir çalışma olmuştur.⁴

İsmail Albayrak'ın "*Kur'an Ayetlerinin Tertibi Hakkında Oryantalist Söyleme Genel Bir Bakış*"⁵ adlı makalesi araştırma konumuzu birebir ilgilendiren ilk çalışmalardandır. Bu makale, oryantalistlerde tertip konusunun ne zaman başlayıp kimler tarafından sürdürüldüğü belirtilmektedir. Ayetlerin kronolojik sıralanmasında kendisinden söz ettiren çalışmalara ve yaklaşımlara değinilmiştir. Nöldeke ve Richard Bell'in tertibine daha fazla ağırlık veren bir makale olmuştur. Albayrak'ın bu çalışması mevzuya dair fikir sahibi olmamızı sağlamış olsa da konuya dair yeterli ve detaylı bilgi içermemektedir. Muhatabına, konuya dair genel bir çerçeve yansıtmakla birlikte ayetlerin tarihlendirmesine dair yöntemler yoktur.

³ Mehdi Bâzergan, **Kur'an'ın Nüzul Süreci**, Ankara, Fecr Yayınları, 1998.

⁴ Selim Türkan, "Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur'an Kronolojisi Meselesi", **Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi**, Çorum, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 223.

⁵ İsmail Albayrak, "Kur'an Ayetlerinin Tertibi Hakkındaki Oryantalist Söyleme Genel Bakış", **Marife Dergisi**, Yıl: 2, Sayı: 3, 2002.

Kur'an üzerinde kronolojik okumaya dair yapılan bir diğer çalışma da Mesut Okumuş'un "*Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu*"⁶ adlı eseridir. Bu kitap baştan sona Kur'an'ın kronolojik olarak okunmasını İzzet Derveze örnekliliğinde anlatmaktadır. Eser oryantalistlerin Kur'an tarihi hakkındaki iddialarını aktarmış ancak İngiliz oryantalistlerin Kur'an kronolojisine dair araştırmalarına yer vermiştir. Bu çalışma, oryantalistlerin konuya olan yaklaşımını ele almayıp Kur'an'ın kronolojik okunmasına dikkat çekmektedir. Okumuş'un bu kitabının yanında bir de konuyla ilgili makalesi vardır.⁷ Kur'an'ı nüzul sıralamasına göre okumanın sağlayacağı yararlarından ve böyle bir okumanın getireceği zorluklardan bahsetmiştir. Okumuş; "*Kur'an-ı Kerim'in Kronolojik Okunuşunun Muhasebesi*" isimli makalesinde oryantalistlerin konuya dair çalışmalarını, isimlerini ve birkaç özelliğini belirtmiştir. Oryantalistlerin, Kur'an ayetlerini tarihlendirmesine dair yaptığı bilgilendirmeler, yüzeysel ve sınırlı düzeyde gerçekleşmiştir. Bu yüzden bu iki çalışma konuya dair meramımızda yeterli değildir.

Konuyla ilişkili yayınlanmış bir diğer çalışma Selim Türcan'a ait olan "*Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur'an Kronolojisi Meselesi*"⁸ isimli makaledir. Türcan, bu makalede Kur'an'ı kronolojik olarak okumanın teorik olarak eleştirilebilecek taraflarını ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Kur'an'ı anlama yöntemi olarak böyle bir okumanın eksik kalabileceğini anlatmıştır. İslâm dünyasında kronolojik okumanın neden yaygınlık kazanmayıp, verimli hale gelmediğini belirtmiştir. Batının Kur'an ayetlerinin tarihlendirmesine dair çalışmalara daha fazla önem ve ağırlık verdiğini vurgulamıştır. Araştırmamızla ilgili olan kısmı ise, batı araştırmacıların bu konudaki çalışmalarını nasıl değerlendirdiği üzerinedir. İstifade ettiğimiz değerlendirmeleri olsa da oryantalistlerin kronolojik yaklaşımlarına ve yöntemlerine dair bilgi sunmadığı için konuyla ilgili eksik kalan noktaları olmuştur.

⁶ Mesut Okumuş, **Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu Muhammed İzzet Derveze Örneği**, Ankara, Araştırma Yayınları, 2009.

⁷ Mesut Okumuş, "*Kur'an-ı Kerim'in Kronolojik Okunuşunun Muhasebesi*", **İslâmî İlimler Dergisi I. Kur'an Sempozyumu**, İslâmî İlimler Dergisi Yayınları, 2007.

⁸ Selim Türcan, "*Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur'an Kronolojisi Meselesi*", **Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi**, Çorum, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013.

Oryantalistlere ait nüzul tertibine yer veren bir diğer çalışma ise Hadiye Ünsal'ın, “*Erken Dönem Mekkî Surelerin Tahlili*”⁹ adlı kitabıdır. İlgili eser de Kur'an'ın nüzul süreci, erken dönem Mekkî surelerin tertibi, erken dönem Mekkî surelerde Allah ve muhatap diyalektiği, Mekkî surelerdeki temel kavramlar şeklinde bölümlere yer verilmektedir. Konumuzla ilgili olarak, *Müsteşriklere Ait Nüzul Tertiplerinde Mekkî Surelerin Tasnifi* şeklinde küçük bir alt başlık vardır. İlgili kısımda İngiliz oryantalistlerden J. Medows Rodwell, Muir, Richard Bell, Montgomery Watt gibi isimlerden kısaca bahsetmiştir. Sadece Mekke dönemini nasıl tasnif ettiklerine değinmiş ve İngiliz oryantalistlerin Mekke'ye dair kronolojilerindeki yöntemlerini belirtmemiştir.

Araştırma konumuza ile en ilişkili ve istifade ettiğimiz çalışma Esra Gözeler'in, “*Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*”¹⁰ başlıklı eseridir. Gözeler, eserinde konuyu, İslâm geleneğinde ayet ve surelerin tarihlendirilmesi, ayetlerin tarihlendirilmesinde batılı yaklaşımlar ve hicretin ilk dört yıl özelinde Kur'an ayetlerine kronolojik ve olgusal yaklaşım olarak üç ana başlık altında incelemiştir. İslâm geleneği ve oryantalistler tarafından ayet kronolojisine dair çalışmaları ve yaklaşımları incelemiştir. Ayetlerin anlaşılmasında surelerin nüzul zamanını bilmenin üzerinden tarihî arka planının önemini göstermeye çalışmıştır. Bu gaye ile ilerleyip hicri ilk dört yıl özelinde ayetlere dair bir tarihlendirme sunmuştur. Çalışmada, ayetlerin indiği zamanı tespit edip o tarihteki ortama ve zamana giderek ayeti anlamının imkan dahilinde olabileceği vurgusu hakimdir. Biz Gözeler'den farklı olarak genel çerçeveyi aktarmaktan ziyade konuyu İngiliz oryantalistlerin ayetlerin tarihlendirmesine dair metodlarını tespit etmeye yoğunlaşacağız. Bizim çalışmamızın amacı örnek nüzul tertibi sunmak yerine, tarihlendirme yöntemlerini tespit edebilmektir. Gözeler, Alman, Fransız, İngiliz oryantalistlerin konuya dair yaklaşımları aktarırken biz ise İngiliz oryantalistler özelinde konuyu ele alacağız. Gözeler'den farklı olarak bir de Neal Robinson'un ayetlerin kronolojisine dair fikirlerini ön plana çıkarma gayretinde olacağız. Gözeler'in çalışmasında batılı

⁹ Hadiye Ünsal, **Erken Dönem Mekkî Surelerin Tahlili**, Ankara, Ankara Okulu, 2015.

¹⁰ Esra Gözeler, **Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi**, İstanbul, Kuramer Yay., 2016.

yaklaşımlar sadece İXX. ve XX. yy. da incelenmiş ve son dönemlerde var olan Robinson'un sergilediği türden yeni bir çalışma yer almamıştır. Biz de bu eksikliği kapatmaya çalışarak güncel çalışmalara bakıp etkili olanları aktarma gayretinde olacağız.

Çalışmamızın, literatürde edinmek istediği yer; İngiliz oryantalistlerin neden Kur'an'ı kronolojik olarak tertip ettiklerini anlama ve Türkiye ve İslâm dünyasındaki çalışmalara etkisi olup olmadığını ortaya koymaktadır. Bu çalışma sonunda diğer eserlerde olduğu gibi bir nüzul tertip sıralaması sunulmamaktadır. Ancak İngiliz oryantalizm içinde Bell'in çizgisini takip eden çalışmalar ile konuya daha farklı yeni çizgiler ölçüsünde yaklaşmış çalışmalar aktarılmaya çalışılacaktır. Bu çalışmalar arasında konunun eksik bırakılan tarafının olup olmadığı tespit edilmektedir. Araştırma sonunda İngiliz oryantalistlerin sure tertip listelerini sunarak, Kur'an'ı hangi metodlar üzerinde tertip ettiklerini ortaya koyma gayretimiz, var olan diğer çalışmalardaki eksikliği kapatmaya çalışmaktadır.

Çalışmamız, literatürdeki mevcut çalışmalardan daha dar bir alana odaklanmaya çalışacaktır. İngiliz oryantalizmi içinde bu konuyu çalışma sebeplerimizden biri mevcut çalışmaların mevzuyu İngiliz oryantalizmi özelinde ele almamasıdır. Literatürde bu eksikliği kapatmaya çalışmanın yanında ayetlerin tarihlendirilmesi konusunu yöntemler ve paradigmlar merkezinde ele alan bir araştırmanın bulunmayışındandır. Tezimizin önemli bir diğer karşılığı oryantalistlerin şahsi paradigmlarını aşarak tarihlendirme metodları üzerinden ele alınmış olmasıdır. Araştırmamızın son bölümünde ortaya çıkan yöntemler ve paradigmalara yer vererek metodları incelemek, çalışmamızın farkını oluşturacaktır.

Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Araştırmamızdaki ilk olarak uygulayacağımız yöntem metin analizi gerçekleştirmeye yönelik olacaktır. İngiliz oryantalistlerin kendi eserleri esas alınacaktır. Kur'an ayetlerin tarihlendirilmesine dair müslüman geleneğine ve

batılı yaklaşımlara dair tüm verileri okuyup metinler analiz edilecektir. İngiliz oryantalistleri tek tek inceleyerek tarihlendirme metodlarını tespit edebilmek için tümevarım yöntemi kullanılacaktır. Bu şekilde tümevarım yöntemi bize daha nitelikli ve bütüncül analiz etmemizi sağlayacaktır. Araştırmamızda kullanacağımız diğer önemli yöntem ise mukayese yöntemidir. Birbirleri arasında kıyas yapılarak İngiliz oryantalistlerin kendi aralarındaki farkları ve benzerlikleri tanımlama gayreti güdülecektir. Birbirleriyle mukayese ederek kendilerine ait bir gelenek oluşturup oluşturmadıkları tespit edilmeye çalışılacaktır. Araştırmamız boyunca uyguladığımız tümevarım, kronolojik sıralama, metin analizi, mukayese yöntemleri konuyu daha sistematik bir şekilde incelememize yardımcı olacaktır.

Araştırmamızın temel kaynaklarını konuya dair müstakil başlıklar yazan Richard Bell'in *Introduction of the Qur'an*¹¹ isimli kitabı, W. Montgomery Watt'ın *Kur'an'a Giriş*¹² kitabı ve Neal Robinson'un *Kur'an'ı Keşfetmek*¹³ adlı eserler oluşturmaktadır. Bu temel kaynakları bizim araştırmamızdaki önemlerini genel hatlarıyla açıklayacağız.

Richard Bell'in *Introduction to the Qur'an* adlı eseri İngiliz oryantalizminde Kur'an ayetlerinin kronolojisine dair yaklaşımları içeren konumuzla ilgili başvuru kaynaklarımızdan olmuştur. Richard Bell bu eserinde *"The Chronological Order Of The Qur'an ve Compilation Of The Surahs"* başlıklarıyla ayetlerin tarihlendirmesine dair fikirlerini daha net ortaya koymaktadır. Bell, kendinden önceki çalışmalara dair yaptığı katkı ve eleştirilerle İngiliz oryantalizminde tarihlendirme deyince ilk akla gelen isim olmuştur. Konuya dair metodolojisini sunarken kendinden önceki çalışmalara hangi noktada katılıp katılmadığını belirtmektedir. Onu farklı kılan sebeplerden biri de geçmiş çalışmaları gözden geçirerek kendi metodolojisini oluşturabilmesidir. Kur'an ayetlerinin tarihlendirmesi konusunu bu şekilde canlandırıp Alman oryantalist Nöldeke'den sonra gündeme getirmiştir.

¹¹ Richard Bell, **Introduction of the Qur'an**, Edinburg, Edinburg Press, 1953.

¹² W. Montgomery Watt, **Kur'an'a Giriş**, Çev. Süleyman Kalkan, Ankara, Ankara Okulu, 2000.

¹³ Neal Robinson, **Kur'an'ı Keşfetmek**, Çev. Süleyman Kalkan, İstanbul, Kuramer Yayınları, 2018.

İngiliz oryantalist W. Montgomery Watt'ın 1998 yılında Türkçeye çevrilmiş eserlerinden biri olan, *Kur'an'a Giriş* adlı eser çalışmamızla ilişkili bilgilere yer vermektedir. Watt'ın bu eserinde öğrencisi olduğu hocası Richard Bell'in *Introduction of the Qur'an* kitabını tamamlayıp açıklamaktadır. Kitabın 1970'teki ilk baskısının kapağında *Bell's Introduction of the Qur'an* (Bell'in Kur'an'a Girişi) yazmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere kitabın özünü, Bell'in *Kur'an'a Giriş* adlı yayının içeriğini oluşturduğudur. Bu çalışma Watt'ın kaleminden geçip Kur'an tertibine dair yaklaşımları içererek araştırmamızın temel kaynaklarından olmuştur. Bell'in eserinden farklı olarak Watt, bu kitapta onun fikirlerini açıklamamanın yanında Kur'an indeksi bölümünü eklemiştir. Watt ne kadar hocasının fikirlerine değer verip bugünlere kadar taşıma gayretinde olsa da, Bell'e katılmadığı tarafları ilmî bir üslup çerçevesinde belirtmiştir. Bell, Kur'an'ın, Hz. Muhammed'in bir eseri olduğundan bahsetmiştir.¹⁴ Watt, *Hz. Muhammed'in Mekkesi ve Hz. Muhammed Medine'de* adlı iki eserle Kur'an'ın indiği ortamı ve tarihi resmetmeye çalışmış ve ilahiyat dünyasının kendinden söz ettiren kaynakları arasına girmiştir.

Çağdaş İngiliz araştırmacılarından olan Neal Robinson, ayetlerin kronolojisine dair görüşlerini 1996'ta yayınladığı *Discovering the Qur'an* adlı eserinde belirtmiştir. Bu eser, çevirisi yapılarak “*Kur'an'ı Keşfetmek*”¹⁵ adıyla çevrilmiştir. Robinson bu eserinde Kur'an'ın kaynağı, cemî ve tertibi konularına İngiliz oryantalistlerden daha farklı cevaplar vermiştir. Konuları objektif olarak değerlendirmiş ve çoğu yerde genel oryantalist yaklaşımlarından ayrılmıştır. Mesela, Kur'an'ın dağınık ve karmaşık olduğunu söyleyen oryantalistlere karşı ayetlerin gerçekte birbiriyle uyumlu olduğunu savunmuştur. Ayetlerin üslubunun, ses ve ahenklerinin ayetlerin tarihlendirmesinde belirleyici unsur olduğunu sıkça vurgulamıştır. Kur'an kronolojisine dair fikirlerinin yer aldığı bu eser, bizim araştırma alanımızla ilgili temel kaynaklarımızdan biri olmuştur.

¹⁴ Watt, *Kur'an'a Giriş*, s. 12.

¹⁵ Neal Robinson, *Kur'an'ı Keşfetmek*, Çev. Süleyman Kalkan, İstanbul, Kuramer Yayınları, 2018.

Bu kaynaklar genel anlamda İngiliz oryantalizminin Kur'an'a dair paradigmasını yansıtan eserlerdir. Bu kaynakların Kur'an'a bakışı itikadî bir anlam arayışı üzerinden olmamıştır. Kur'an'a olan temel bakışları tarihi bir kutsal kitap incelemesi üzerinden olup, farklı okuma biçimlerine tabi tutulmuştur. Kur'an'a dair genel tasavvurları onların ayet kronolojisindeki bakış ve yaklaşımlarını şekillendirmiştir. Oryantalizm çerçevesindeki Kur'an, tek ve bütün tasavvura sahip olmayıp, kendi içinde farklı yorumlamalara sahip olmuştur. Tüm bu noktaları gözetmeye çalışarak istifade edilebilecek bir araştırma sunmaya çalışacağız.

Araştırmamızı üç ana başlık altında ortaya koyacağız. İlk başlıkta batıdaki Kur'an kronolojisine dair çalışmaların tarihini ve çıkış noktalarını araştıracağız. Genel olarak oryantalizm içinde İngilizlerden yapılan çalışmaları ve bu çalışmaların sahilerine dair bilgileri aktaracağız. Konuya dair batı yaklaşımlarını ifade eden kaynaklar hakkında veri analizi yapmış olacağız. İslâm geleneğindeki nüzul sıralamasına dair okumaların literatürdeki karşılıklarına, tarihi süreci yansıtmak adına kısaca değineceğiz. İkinci ana bölümde konuyla ilgili çalışmaları olup kendine ait bir metodolojisi olan İngiliz oryantalistleri seçerek, Kur'an ayetleri kronolojisi üzerindeki yaklaşımlarını ele alacağız. Oryantalistleri kendi içlerinde kronolojik olarak sıralayarak değerlendireceğiz. Bu bölümde tikel değerlendirmelere tabi tuttuğumuz oryantalistleri, ortak oldukları yöntemler altında birleştirmeye çalışacağız. Aynı zamanda oryantalistlerin konuyla ilgili metinlerini analiz edeceğiz. Metinler üzerindeki değerlendirmemiz ve yorumlamalarımız tarihlendirme konusundaki yaklaşımları daha net ortaya koymamızı sağlayacak. Son bölümde ise, gerçekleştirdiğimiz metin analizlerinden yola çıkarak tarihlendirme yöntemlerini inceleyeceğiz. İngiliz oryantalistlerin ayetleri ve sureleri iniş sırasını tespit etmede neleri kriter edindiklerini ve hangi yöntemlerle ayetin nüzul zamanı tercihinde bulunduklarını kritik edeceğiz.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN KRONOLOJİSİ ÇALIŞMALARI; DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

1.1. Batıda Kur'an Kronoloji Araştırmalarının Doğuşu

Batıdaki araştırmacılar, Kur'an'ın mevcut düzenindeki sure ve ayet tertiplerini uygun görmemişlerdir. Kur'an tertibinin kronolojik bir sisteme sahip olmadığını belirtmişlerdir. Karışık buldukları Kur'an'ı Kerim'i daha anlamlı hâle getirebilmek için onu yeniden şekillendirme çabasına girmişlerdir.¹ Kur'an metninin içinde tutarsız ve birbiriyle çelişkili ifadelerin olduğunu düşünmektedirler. Bu tutarsızlıkların sebebini, Kur'an'ın oluşumundan ve ayetlerin var olan tertibinden kaynaklı olduğunu ifade etmişlerdir. Çözüm olarak, Kur'an ayetlerini nüzul tertibine göre tarihlendirilmesini teklif etmektedirler. Her ne kadar bunun tam olarak mümkün olamayacağını bilseler bile Kur'an'ı kronolojik olarak tertip etme çabalarından hiç vazgeçmemişlerdir.² Çünkü ulaştıkları verilerin güvenilirliğine dair çözümler, onları tatmin etmemiştir. Aynı sonuçlara varmalarına rağmen konuya olan yaklaşımları ve metodları birbirlerinden farklı olmuştur. Belirledikleri metod ve yaklaşımlarına göre kendilerine ait tertip listelerini yayınlamışlardır. Onu düzenli hale getirmek isteyip yeniden yapılandırmaya çalışmışlardır. Birçok oryantalist kendi tahmini sıralamasını yayınlamıştır. Weil, Nöldeke, Rodwell, Blachere kendi kronolojik sıralamalarını³ sunan oryantalistlerdendir. İlk defa J. M. Rodwell tarafından

¹ İsmail Albayrak, “Kur'ân-ı Kerîm Âyetlerinin Tertibi Hakkındaki Oryantalist Söyleme Genel Bakış”, **Marife Dergisi**, s. 157-158.

² İsmail Albayrak, “Batı’da Son Dönem Kur’ân Çalışmalarına Genel Bir Bakış”, **Oryantalizmi Yeniden Okumak Batı’da İslâm Çalışmaları Sempozyumu**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları/599, 2013, s. 172.

³ İlgili tertip listeleri bu tez çalışmasının 2. bölümünde sunulmaktadır.

Kur'an'ın kronolojik olarak çevirisi yapıldığı iddia edilmektedir.⁴ Rodwell, bu yapmış olduğu Kur'an çevirisini⁵ nüzul sıralamasıyla gerçekleştirdiği için kronolojik olarak Kur'an tertibini sunan ilk oryantalist olmuştur. Bu süreçler dahilinde birçok oryantalist kendi Kur'an çevirilerini, ayet ve sure tertip sıralamalarını ve konuya dair kitaplarını yayınlamışlardır. Bununla sınırlı kalınmayıp 'kronolojik okuma' ifadesi kavramsal olarak da ilk defa XIX. yy.'da oryantalistler tarafından dile getirilmiştir.⁶

Gustav Weil, 1844 yılında Kur'an kronolojisi üzerine çalışan ilk oryantalistlerden biridir. Hz. Muhammed'in yaşadığı hayat ile metni birleştirerek tertip etmeye çalışmıştır. Kur'an'ı üç Mekkî ve bir Medenî olarak dört ayrı kısma ayırmıştır. Welch, Weil'in sıralamayı gerçekleştirirken müslümanların tertibindeki sure sıralamasını ve üsluptaki kabulleri dikkate aldığını belirtmiştir.⁷ Weil, ayetleri dönemlerine göre ayırmış ve ayetlerin edebî gücüne önem vermiştir. Ayetlerin içeriklerine göre tasnifte bulunmuştur. Weil'den sonra Kur'an araştırmaları alanında bir dönüm noktası yaşanmıştır.⁸ Çünkü Weil, Kur'an ayetlerinin nüzul tertibine dair araştırmaların başlangıcını oluşturabilecek nitelikte çalışmalar ortaya koymuştur.

Kur'an'ın nüzul süreciyle akademik olarak ilgilenen bir diğer önemli kişi İngiliz oryantalist Sir William Muir (ö. 1905) olmuştur.⁹ Muir, Kur'an ayetlerini nüzul sıralamasına göre düzenleyen kişi olarak nüzul tertip listesini *The Life of Mahomet ve The Corân its Composition and Teachings* adlı eserlerinde yayınlarak, konuya dair fikirlerini belirtmiştir. Onun sunduğu

⁴ Albayrak, "Kur'ân-ı Kerîm Âyetlerinin Tertîbi Hakkındaki Oryantalist Söyleme Genel Bakış", **Marife Dergisi**, s. 157.

⁵ J. Meadows Rodwell, **The Koran**, London, Everyman's Library, 1963.

⁶ Burhan Çonkor, "Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Sûrelerin Tahlili", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Ankara, 2015, s. 55.

⁷ Andrew Rippin, "Reading the Qur'an with Richard Bell", **Journal of the American Oriental Society** 112/4, 1992, s. 643.

⁸ Hüseyin Yaşar, "Aydınlanma Döneminde Batı'da Kur'an Algısı II", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İzmir, Sayı: XXV, 2007, s. 122.

⁹ Yaşar Kurt, "Kur'ân'ın Nüzûl Süreci ve Nüzûl Sırasını Esas Alan Tefsir Üzerine", **On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Çorum, Sayı: 33, 2012, s. 5-39.

tertipte Kur'an'ın nüzul süreci altı döneme ayrılıp beşi Mekkî, biri Medenî dönemden oluşmaktadır.¹⁰ Muir'in kronolojiye dair incelediği bu dönemler, araştırmanın devamındaki ilgili başlıkta anlatılmaktadır.

Muir'in ardından, Kur'an ayetlerini tertip çalışmalarında kendinden söz ettiren diğer önemli oryantalist Theodor Nöldeke olmuştur. Alman oryantalistlerden olan Weil ve Nöldeke, Kur'an tertibine dair yaptıkları araştırmalarla, batıda Kur'an kronolojisi alanında ilk temel eserleri kaleme almışlardır. Muir ve Weil, Nöldeke'den önce tertip konusunda çalışsalar da Nöldeke'nin tespitleri kronoloji konusunda önemli bir yere sahiptir. Çünkü Nöldeke Kur'an'ın kaynağına olan yaklaşımı ve ayetlerin tarihlendirmesine dair edindiği yaklaşımlarla kendi içinde bir bütünlüğü ve sistemi olduğundan kendinden sonra ortaya çıkan pek çok çalışmayı etkilemiştir. Oryantalistler tarafından bu kadar önemsenmesinin sebebi, kendine ait bir paradigması olması ve buna bağlı olarak bir usul ve yöntem sunmasıdır.

İngiliz oryantalizmindeki çalışmalar, fikrî olarak aynı yaklaşımlarda bulunmasalar bile, var olan yöntemi görmek açısından Nöldeke'nin çalışmalarından okuyup yararlanmışlardır. Bu sebepten ötürü de İngiliz oryantalizminde gerçekleşen metodlar, Nöldeke'nin çalışmalarından bağımsız değildir. Oryantalistlerin çalışmalarında Nöldeke'ye sürekli, farklı ve ortak atıflar bulunmaktadır. Nöldeke'nin çalışmaları İngilizler başta olmak üzere bir çok oryantalistin özellikle tertip konusunda başvurdukları kaynak olmuştur. Bu sebeplerden dolayı batıda, Kur'an kronoloji araştırmalarının başlangıcı niteliğinde olan Nöldeke'nin metod ve yaklaşımları konu edinmektedir. Bu gayeden hareketle Nöldeke'nin tertibe dair çalışması incelendiğinde Weil'den istifade edildiği görülmektedir.¹¹ XIX. yy. boyunca, Sir William Muir ve Hubert

¹⁰ Muir, **The Corân**, s. 43.

¹¹ Albayrak, “Kur'ân-ı Kerîm Âyetlerinin Tertîbi Hakkındaki Oryantalist Söyleme Genel Bakış”, **Marife Dergisi**, s. 158.

Grimme gibi Avrupalı araştırmacılar Kur'an'ın kronolojisini çıkarmaya çalışsalar da, kendi çalışmasından söz ettiren oryantalist Nöldeke'dir.¹²

Kur'an ayetlerinin tarihlendirilmesi konusunda Theodor Nöldeke'ye ait olan eser *Geshichte des Qurans*'dır. Bu eser, batı çalışmaları arasında Kur'an kronolojisine dair değer niteliktedir. Bu önemindinden dolayı Nöldeke'den bahsetmek, konunun hangi temeller üzerinde başlayarak oluştuğunu görmemizi sağlayacaktır. Nöldeke kronolojiyi oluştururken müslüman alimlerin yöntemlerini izleyerek başlamış ve genellikle her sureye bir bütün olarak yaklaşmıştır. Yani tarihlendirmeyi ayet ve pasaj olarak değil sure bütünlüğünde değerlendirmiştir. Ama bu sure bütünlüğüne giderken önceden de değindiğimiz üzere ayetlere bakıp ayetlerin kısalık ve uzunluğuna göre surenin tarihlendirmesini yapmıştır. Nöldeke için sure tertibindeki bir önemli ölçüt de Kur'an'daki kavramların yer aldıkları ayet pasajlarına göre kavram merkezli bir tercihte bulunmak olmuştur. Genel olarak Kur'an ayetlerini tarihlendirirken sahih rivayet ve senetlere önem vermemiştir. Nöldeke hadisleri kullanırken titiz davranmıştır. Ayetleri incelerken en çok önem verdiği ve üstünde durduğu şey vahiylerin üslubu ve içerdiği konular olmuştur. Nöldeke, kronoloji açısından ilk yılların coşkulu şiirsel pasajlarından nesir halindeki uzun vahiylerle doğru, giderek bir üslup değişikliğinin olduğunu kabul etmektedir. Bu sebeplerden ötürü Nöldeke'ye göre ayet ve sureleri yeniden tertip etmek gereklidir. Çünkü ona göre İslâm'ın gelişini izleyebilmek ve Hz. Muhammed'in psikolojisini anlayabilmek için ayet ve sureleri yeniden sıralamak çok önemli bir görevdir. Bu sıralama yapıldığı takdirde Hz. Muhammed'in hayatı ve vahiy sürecinin daha iyi anlaşılabilceğini düşünmektedir. Çünkü Kur'an ayetlerini iniş sırası olarak takip etmek Kur'an'ın tarihsel zeminini görmeye yardımcı olmaktadır. Nöldeke özelinde oryantalistler bu gayelerle kitaba yaklaşarak Kur'an'ın tarihsel sürecini görmeye, kitabın kaynağına ve oluşumuna dair şüphelerini netleştirmeye çalışmışlardır. Nüzul sıralaması okumasıyla şüphelerini de temellendirmeye uğraşmışlardır. Bu çabaların sonucu olarak Nöldeke, Hz.

¹² Watt, **H. Muhammed'in Mekkesi**, s. 22.

Osman dönemindeki mushafın tam olmadığını, bazı parçaların Kur'an'ı Kerim'in dışında kaldığını, belki de gerçek Kur'an'ı Kerim'in inşasının imkânsız olduğunu söylemektedir.¹³

Nöldeke sure tertibini gerçekleştirirken Mekkî-Medenî ayrımını kabul etmiştir. Surelerin tarihlendirmesini genel olarak ikiye ayırıp Mekke ve Medine'de inişine göre tasnif etmiştir. Bu kendisiyle ortaya çıkan bir ayrım olmayıp islami tertipte var olan bir tasniftir. Nöldeke surelerin İslâmi gelenekteki Mekkî-Medenî ayrımını kabul etmiş, ancak tertip olarak sonraki kısımları farklılaştırmıştır. Mekkî dönemi kendi içinde üçe ayırmış, Medine'yi ise tek dönem kabul edip toplam dört dönemde incelemiştir.¹⁴ Nöldeke mushafta 96. sure olan Alâk suresini davetin başlangıcı olarak kabul etmekte ve 18 sureyi davetten önceki dönemde göstermektedir. Böylelikle tüm Kur'an'ı yeniden tertip edilmiştir.¹⁵ Bu tertip, batı araştırmacıları tarafından genellikle eksik olmakla beraber genel hatlarıyla bir kılavuz olarak kabul edilmiştir.¹⁶ Mesela İngiliz oryantalistler içerisinde tertip konusunu geliştirmeye yönelik çalışmalar yapan Richard Bell, yöntem olarak Nöldeke'den farklı olsa da kitabında ona atıfta bulunmuştur. Kendi kronolojisini ve yöntemini anlatırken Nöldeke'nin yaklaşımına katıldığı ve katılmadığı kısımları belirterek anlatmıştır. İlk sureler diye kabul edilenlerin kısa ayetlerden oluştuğunu, son sureler olarak kabul edilenlerin ise uzun ayetlerden oluştuğunu belirtmiştir. Böylece ayetlerin kısa ve uzun oluşlarına göre pasajların önce veya sonra olduğu hipotezini ileri sürmüştür. Kur'an üslubunun Mekkî surelerden Medenî surelere doğru ilerledikçe kısa ve şiirsel bir üsluptan uzun ayetli nesir üslubuna geçişi esas almaktadır.¹⁷ Watt'a göre Nöldeke'nin sıralamasının zayıf tarafı, çoğunlukla sureleri birer bütün olarak ele almasıdır.¹⁸ Zaman zaman, farklı tarihlere ait pasajların aynı sureye girdiğini kabul etse de bu durum istisnadır. Sonuç

¹³ Daha fazla bilgi için bkz. İsmail Albayrak, "Kur'an'ı Kerim'in Âyetlerinin Tertibi Hakkındaki Oryantalist Söyleme Genel Bakış", *Marife Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 3, 2002.

¹⁴ Watt, *Kur'an'a Giriş*, s. 131.

¹⁵ Watt, *Hz. Muhammed'in Mekkesi*, s. 22.

¹⁶ Watt, *a. g. e.*, s. 60.

¹⁷ Türkan, *Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi*, s. 214.

¹⁸ Watt, *Kur'an'a Giriş*, s. 132.

itibariyle Nöldeke'nin tertibi, Kur'an'ın tarihi sıralamasında meselenin kapsamlı olarak başlangıcını göstermesi açısından faydalıdır. Nöldeke'den önce Muir ve Weil gibi oryantalistler konuya dair çalışmalarda bulunsalar da Nöldeke tespitleriyle konunun başlangıcını oluşturmuş ve kendisinden sonra gelen oryantalistleri etkilemiştir.

1.2. Batıda Kur'an Kronoloji Araştırmalarının Gelişimi

Batılı araştırmacıların Kur'an üzerinde yoğunlaştıkları alanlar; Kur'an'ın kaynağına, kronolojik yapısına ve içeriğindeki konulara yöneliktir.¹⁹ 19. yüzyılda oryantalistlerin çalışmalarının en temel konusu ve amacı Kur'an'ın kaynağını ortaya çıkarmak üzerinedir.²⁰ Kur'an'ın kaynağına dair üzerlerinde durdukları en önemli nokta Kur'an'ın Hz. Peygamber'e ait olduğu düşüncesidir.²¹ Kitabı ilahi kaynaklı değil, Hz. Muhammed'in derleyip oluşturduğu bir kitap olarak görmektedirler. Bu yaklaşımlar onların Kur'an tertibi üzerine araştırmalara teşvik etmekte ve konuyu sürdürebilir nitelikte geliştirmelerini sağlamaktadır. Tertip meselesi, Kur'an'ın nasıl bir kitap olduğu ve kaynağının ne olduğu düşüncesiyle ilişkilidir. Kur'an'a olan yaklaşımları kronolojideki tercihlerini ve ölçütlerini belirtir. Bu şekilde oryantalistler, metafiziksel anlamda vahyin kaynağına ve epistemolojine dair tavırlarıyla Kur'an'ın insan kaynaklı olduğu veya olabileceği sonucuna varırlar.²² Bu doğrultuda hareket edip Kur'an'ın Peygamber'e ait söz ve eklemelerle oluştuğunu düşünerek Kur'an'ı Peygamberin hayatına göre tertip etmeye çalışmışlardır. Kur'an'a Peygamber tarafından eklemeler yapıldığına, eksik ayetlerin ve tutarsızlıkların olduğuna kanaat getirmişlerdir. Kur'an'ı Kerim'in o dönemde yazıldığı malzemelerin yeterli olmadığı, bazen birbirlerine karıştığını ve hangi ayet grubunun hangi sureye ait olduğunun belirsizleştiğini ifade

¹⁹ Ömer Dumlu, Rıza Savaş, **Nüzûl Sırasına Göre Âyet Âyet Kur'an'ın Yorumu**, s. 168.

²⁰ Detaylı bilgi için bkz. Gordon E. Pruet, "İslâm ve Oryantalizm", **Oryantalistler ve İslâmiyatçılar**, ed. Asaf Hüseyin, Robert Olson, Cemil Kureşi, Çev. Bedirhan Munib, İstanbul, İnsan Yayınları, 1989, s. 74.

²¹ Ahmet Fethi Polat, **Çağdaş İslâm Düşüncesinde Kur'an'a Yaklaşımlar**, İstanbul, İz Yayınları, 2008, s. 363.

²² Mehmet Sait Reçber, "Watt ve İslâm Vahyi'nin Kaynağı: Eleştirel bir Analiz", **Oryantalizmi Yeniden Okumak Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu**, Ankara, TDV, 2003, s. 195.

etmişlerdir.²³ Tüm bu düşünceler, Kur'an ayetlerinin tarihlendirmesi konusunun gelişmesinde ve devam etmesinde etkin rol oynamıştır. Bu rolü ve onları bu çalışmalara sevk eden sebepleri anlamak kronolojiyi hangi zemin üzerinden okuduklarını görmemize yardımcı olmaktadır.

İngiliz oryantalistlerin Kur'an ayetlerinin tertibine dair ilgileriyle 19. yy. sonları ve 20. yy. başlarında hareketlilik kazanmıştır. Bu hareketliliği Kur'an kronolojisini konu alan eserlerin ortaya çıktığı yıllara bakarak tespit etmekteyiz. Tarihi sürece baktığımızda batı araştırmaları arasında Kur'an kronolojisi konusunun İngiliz oryantalistler tarafından gündemde tutulduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda incelediğimizde 20. yüzyılın başlarından itibaren ise araştırmamızda da konu edindiğimiz Sir William Muir, Artur John Arberry, Richard Bell, Montgomery Watt gibi isimler çalışmalarlarıyla ön plana çıkmıştır.²⁴

Önemli araştırma merkezlerin açılıp bu gibi isimlerin ortaya çıkmasıyla Kur'an ayetlerinin tarihlendirme konusu daha fazla gündeme gelip konu, içerik ve kaynaklarıyla gelişmiştir. Bu gelişimi sağlayan ve araştırmalarıyla dikkat çeken isimler İngiliz oryantalistlerden Richard Bell ve W. Montgomery Watt'tır. Kronoloji konusunda Nöldeke'den sonraki en önemli eser İngiliz oryantalist Richard Bell'in 1937-1939'da basılan *Translation of the Qur'ân* (Kur'an Tercümesi) adlı çalışması olmuştur. Watt'a göre bu çalışma, diğer başka çalışmalar için mutlaka başlangıç niteliğinde olmalıdır. Richard Bell'e ait olan *Translation* (Tercüme) isimli eserde sureler kısımlara ayrılarak pasajlar olarak ayrı tarihlendirilmiştir. Nöldeke'nin yarattığı etki Richard Bell'in çalışmalarıyla devam etmiş ve konuya olan katkısı artmıştır.

Kronoloji araştırmalarının gelişim sürecinde araştırmalarıyla katkı sunan isimler arasında Fransız oryantalist Regis Blachere'nin *Le Coran*²⁵ adlı eseri

²³ Albayrak, **Kur'an Ayetlerinin Tertibi**, s. 161.

²⁴ İbrahim Sarıçam, Mehmet Özdemir, Seyfettin Erşahin, **İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2011, s. 8.

²⁵ Daha detaylı bilgi için bkz. Regis Blachere, **Le Coran**, Paris: Librairie, Orientale et Americaine, 1949.

vardır. Richard Bell'den önce İngiliz oryantalistlerden Hartwig Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qur'an*²⁶ isimli çalışmasıyla dikkat çekmiştir. Neal Robinson bu konunun gelişmesi üzerine son çalışmaları yapan önemli isimlerdendir. Kur'an kronolojisine dair görüşlerini *Discovering the Qur'an*²⁷ isimli kitabında anlatmaktadır. Rippin'in yazdığı makalelerde sunduğu eleştiriler konunun bugüne taşınıp gelişmesinde katkı sağlamaktadır.²⁸

Araştırma konumuzun çıkış noktasından günümüze kadar olan seyrine baktığımızda batı araştırmalarında nüzul kronolojisi, ilk başlarda Hz. Peygamber'in hayatını gösteren tarihi veriler sunmaktadır. Konuya dair araştırmaların gelişmesiyle Kur'an'ın nüzul kronolojisi daha önemli ve müstakil bir konu haline gelmektedir.²⁹ Kronoloji konusunun gelişiminde etkili olan bu İngiliz oryantalistleri araştırmamızda kendilerine ait ayrı başlıklar altında incelenip daha detaylı bilgilendirme ve değerlendirme yapılmaktadır.

1.3. İslâm Dünyasında Kur'an Kronoloji Araştırmaları

Kur'an ayetlerinin nüzul sıralamasına göre tarihlendirilmesi konusundaki ciddi çalışmaların oryantalistler tarafından geliştirilmeye çalışıldığı üst başlıklarda analiz edilmektedir. Bu çalışmaların İslâm dünyasına etkileri ise sömürge faaliyetlerin başlamasıyla gerçekleşmiş olabilir. İslâm dünyasındaki ilk etkileri de İngiliz sömürgesi olan Hindistan'da ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ortaya çıkan ilk çalışmalar arasında Hindistanlı Mirza Ebul Fazl'ın nüzul sıralamasına göre yaptığı Kur'an tercümesi yer almaktadır. 1911 yılında yayınlanan bu çalışma, iki sure hariç Alman oryantalist Nöldeke'nin tertibini esas alarak gerçekleşmektedir.³⁰ Nöldeke tertibinin böyle bir çalışmada yer alması İslâm dünyasında ortaya çıkan bir eseri etkilemesi bakımından önemlidir.

²⁶ Hartwig Hirschfeld, *New Researches into the Composition and Exegesis of the Qur'an*, London, Royal Aisatic Society, 1902.

²⁷ Neal Robinson, *Discovering the Qur'an*, London, SCM, 1996.

²⁸ Daha fazla bilgi için bkz. Andrew Rippin, "Reading the Qur'an with Richard Bell", *JAOS*, 1992.

²⁹ Türcan, *Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi*, s. 215.

³⁰ Okumuş, *Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu*, s. 20.

Batıda Kur'an çalışmaları hareketlenmeden önce İslâm geleneği içinde nüzul tertibinin ilk örnekleri bazı sahabelere aittir. Hz. Ali'nin, Abdullah bin Abbas ve Nu'mân bin Beşîr gibi sahabelerin nüzul tertibine dair ilmi çabaları değerli bir yere sahiptir. İslâm geleneğinde yaygınlık kazanan tertip, nüzule göre değil mushaf tertibine göre olan Kur'an çalışmalarıdır.³¹ Müslüman alimlere göre pasajların ve ayetlerin tarihlendirilmesinde ana kaynak, Hz. Muhammed hakkındaki hadisler ve daha sonraki dönemlerde Kur'an alimlerinin görüşleri olmaktadır.³² Bu saikler üzerinden nüzul tertibine oranla mushaf tertibi yaygınlık kazanmaktadır. İslâm dünyasında konunun canlılık kazanması ise sonraki yüzyıllar içerisinde ihtiyaç duyulan çalışmalar ve okumalar üzerinden gündeme getirilmektedir. Meseleye dair ortaya çıkan eserlerin çıkış zamanlarını incelediğimizde bu ayrım daha iyi fark edilmektedir. İbn İshâk, el- Vâkıdî, İbn Hişam, et-Taberî ve İbn Kesîr'in çalışmaları arasında müstakil olarak ayet gruplarına değinmekte ve dolaylı olarak ayetlerin nüzul sıralamasına dair bilgilendirme yapmaktadırlar.³³ Muhammed bin Habîb en-Nisâburî'nin (ö. 406/1015) sureleri Mekke ve Medine açısından ilk, orta ve son olmak üzere üç ayrı döneme ayırdığı bilinmektedir.³⁴ Suyûtî (ö. 911/1505), Kur'an'ın nüzul sürecini ve Mekkî ve Medeniliği bilmenin Kur'an'ı anlamadaki yararlarına değinmektedir.³⁵ Bu çalışmaların olması, IXX. yy. oryantalistlerinden önce ayetlerin tertibinin, konu edindiğini ve İslâm geleneği içerisinde daha önceden yer aldığını göstermektedir.

İslâm geleneğinde Kur'an surelerini kronolojik ve sistematik biçimde tarihlendirme çalışmaları XX. yüzyıl başlarında gerçekleşmiştir. Son dönem müslüman araştırmacıların bu yöndeki girişimleri IXX. yüzyılın ikinci yarısından sonra J. Medows Rodwell, J. William Muir, Theodor Nöldeke, Hartwing Hirschfeld, Richard Bell gibi oryantalistlerin Kur'an kronolojisine yönelik yaptığı araştırmalarla yakından bir ilgisi vardır. Kur'an'ı nüzule göre

³¹ Ünsal, **Erken Dönem Mekkî Surelerin Tahlili**, s. 75.

³² Watt, **Kur'an'a Giriş**, s. 129.

³³ Türcan, **Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi**, s. 217.

³⁴ Gözeler, **Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi**, s. 90.

³⁵ Celaleddin Es-Suyutî, **el- İtkân Fî Ulûmi'l Kur'an**, C. I, İstanbul, Hikmet Neşriyat, 1987, s. 2-27.

tertip etme çalışmaları müslüman müelliflerin ilgisini çekmiş ve bu İslam dünyasında nüzul sıralamasına göre meal ve tefsirlerini yazılmasını etkilemiştir.³⁶ İslâm dünyasında ortaya çıkan bu eserlere bakıldığında oryantalistlerin nüzul tertibi çalışmalarından sonra meydana geldiği görülmektedir. Kur'an'ın nüzul kronolojine dair çalışmaların ağırlıklı olarak batıda gerçekleştiğini belirtmek yanlış bir ifade olmamaktadır.³⁷ İslâm dünyasında Kur'an'ı nüzule göre sıralayan ilk kapsamlı eser İzzet Derveze ile 1961-1963 yıllarında ortaya çıkmışken oryantalistlerde bu konuyla ilgili eserler Gustav Weil ve Sir William Muir ile 1880'ler itibariyle başlamıştır. Yusuf Raşid tarafından 1950'li yıllarda Kur'an'ın nüzule göre tertip edilmesi gerektiğini savunan bir makale yazılmıştır. Muhammed Draz'da bu makaleye karşı bir eleştiri yazarak nüzul tertibinin Kur'an'ın mevcut düzenindeki sureler arasında alt-üst ilişkisi oluşturabileceğini söyleyerek³⁸ bu tür okumaya karşı çıkmıştır. İslâm tarihinde Kur'an'ı nüzul sırasına göre baştan sona tefsir eden eser *et-Tefsirü'l-Hadis*³⁹ kitabı olmuştur. Kur'an'ı baştan sona nüzul sırasına göre tefsir edilen diğer önemli eserler ise ed- Deyrezurî' nin (1978) *el- Beyânü'l- Meâni* ve el- Meydani'nin (2004) *Mearicü't Tefekkür* adlı kitaplarıdır. Mehdi Bâzergan'ın *Kur'an'ın Nüzûl Süreci* isimli çalışması ise, ayet gruplarına kadar nüzul tarihlerini bilgilendiren bir eser⁴⁰ ve Zeki Duman'ın *Beyânu'l-Hak* adlı eseri kronolojik tefsir alanına dair bir çalışması yer almaktadır. İslâm dünyasında nüzul sıralamasını dikkate alan eserler arasında el-Girnâti'ye ait olan *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzîl* adlı eser, Mekkî-Medenî dönemleri kendi arasında tasnifi dikkate alınmış es- Saidî'ye ait çalışmalar bulunmaktadır. Mevdudî'de bu konuyu inceleyen ama tefsirinde uygulamayan isimler arasındadır.⁴¹ Son

³⁶ Ünsal, **Erken Dönem Mekkî Surelerin Tahlili**, s. 77

³⁷ Türcan, **Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi**, s. 214.

³⁸ Muhammed Draz, "Kur'an'ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tertip Edilmesi Teklifine Edebî", Çev. Ahmet Nedim Serinsu, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara, C. IIIVII, sayı: 1, 1997, s. 249.

³⁹ Muhammed İzzet Derveze, **et-Tefsir'ül Hadis: tertibu's- suver hasebe'n- nüzul**, Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1984.

⁴⁰ Türcan, **a. e.**, s. 222.

⁴¹ Ömer Dumlu, Rıza Savaş, "Nüzûl Sırasına Göre Âyet Âyet Kur'an'ın Yorumu/Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar", **İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi Yayınları II**, s. 165-166.

dönemlerde batıda gerçekleşen araştırmaların etkisiyle bu çalışmaların ortaya çıkmasında bir miktarda farklılaşma yaşandığını kabul edilir.⁴²

Kur'an'ı nüzul tertibine göre tefsir çalışması gerçekleştiren bir diğer önemli eser ise Cabiri'nin *Fehm'ül Kur'ân*⁴³ adlı üç ciltlik kitaplarıdır.⁴⁴ Kazım Dönmez'in *Hiz. Muhammed'in (s.a.v) Hayatının Kronolojisi*⁴⁵ isimli eserinde kronolojinin ne olduğu, önemi, mümkün olup olmadığı tartışılmıştır. Kronolojik olarak Kur'an'ı okumanın mümkün olduğunu gösterme gayesiyle tarihi olaylar ve hükümler üzerinde Kur'an'ı kronolojik olarak sıralanmış ve bölümlere ayrılmıştır.

Oryantalistlerin bu konuda İslâm dünyasına olan etkileri sıfırdan başlatma yönünde değil nüzule dair çalışmaları hareketlendirdikleri yönünde olduğunu söylemek daha doğru olmaktadır. Çünkü biraz önce verdiğimiz örneklerle oryantalistlerden önce İslâm geleneğindeki çalışmaların yaygın olmasa da sahabe tertiplerine kadar geriye dayandığını görmekteyiz. Bu çalışmalar, İslâm dünyasında Kur'an'ı tertibine dair konuların başlangıcının Kur'an'ın cem edilmesinden sonra başladığını göstermektedir. Yani sahabe mushafları ile tertip çalışmaları başlamış olabilmektedir. Mushaf sıralamasının genel kabulü ve baskın oluşu ile nüzul sıralamasına dair çalışmalarla çok karşılaşmamaktadır. İslâm dünyasına oranla oryantalistlerin Kur'an ayetlerin tarihlendirmesinde daha çok çalışma ortaya koyduğu ve müslümanların çalışmalarını hareketlendirdiği söylenmektedir.⁴⁶ Oryantalistlerin Kur'an'ı kronolojik sıralamasına dair çalışmaların İslâm dünyasına olan etkisi kanaatimizce doğrudan bir etki olmayıp dolaylı bir etkiye sahip olması daha muhtemeldir. Burada atlanmayacak en temel husus, iki farklı dünyanın bu alana dair farklı saikler üzerinden yaklaşımları ve birbirinden farklı sonuçlar elde etmesidir.

⁴² Türkan, a. e., s. 223.

⁴³ İlgili eser için bkz. Muhammed Âbid Câbiri, *Fehm'ül- Kur'ân'il-Hakim*, Beyrut, Merkezu Dirasati'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 2008.

⁴⁴ Ünsal, *Erken Dönem Mekî Surelerin Tahlili*, s. 81.

⁴⁵ İlgili eser için bkz. Kâzım Dönmez, *O'nun Günleri Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) Hayatı'nın Kronolojisi*, İstanbul, Okul Yayınları, 2004.

⁴⁶ Dumlu, v. d., *İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi Yayınları II*, s. 168.

İKİNCİ BÖLÜM

İNGİLİZ ORYANTALİSTLERİN KUR'AN AYETLERİNİ TARİHLENDİRME ÇALIŞMALARI

İngiliz oryantalizm çalışmalarının başlangıcını sağlayan en önemli unsurların başında sömürgecilik faaliyetleri gelir. Sanayi devrimi hareketliliği ve sömürgecilik faaliyetleri doğu toplumları ve İslâm üzerinde çalışmalar yapmayı gerekli kılmıştır. Bu ilişkiye bağlı olarak en çok mercek altında olan Kur'an'ın kendisidir. Çünkü oryantalizm çalışmalarında, egemenliği altında bulunan toplumların dillerini, kültürlerini, inançlarını akademik zeminde tanıma ve buraya bağlı olarak harekete geçme hedefi gözetmektedir.¹ Sömürgecilik oryantalist çalışmaların ortaya çıkıp gelişmesinde belirleyici faktör olmaktadır. Başlangıcından itibaren eserler yazılıp araştırma merkezleri kurulmaktadır. İngiliz oryantalizminde bunun ilk örneklerini İngiliz sömürgeciliği döneminde Hindistan'da William Jones ve Bengal Asya Cemiyeti faaliyetleri üzerinde görebiliriz. Buradan tahmin edileceği üzere İngiltere'deki oryantalizm çalışmaları egemenlik altına aldığı topraklardan bağımsız değildir. 1832'de İngiliz oryantalist William Jones, Batı perspektifiyle *Journal of Oriental Society* (1746-1794) isimli çalışmalarını doğuda yürütmüş ve 1784'te *Asiatic Society of Bengal* adında Hindistan'da bir merkez kurmuştur.² İngiliz oryantalizm çalışmaları sadece İngiltere'nin kendi içinde kalmamış, sömürgesi olan ülkelerde araştırma merkezleri kurarak devam ettirilmiştir.

İngiliz oryantalizminde Kur'an'a dair araştırmalar XVII. yüzyılda çevirilerle hareketlenmiştir. İngilizce Kur'an çevirileri İngiltere'de 1649 yılında oryantalistler tarafından Londra'da başlamıştır. İlk örneği Alexander Ross'a

¹ Yücel Bulut, "Oryantalizm", **DİA**, C. XXXIII, 2007, s. 428.

² The Editors of Encyclopedia Britannica, "Sir William Jones", **Encyclopedia Britannica**, (Çevrimiçi) <https://www.britannica.com/biography/William-Jones-British-orientalist-and-jurist>
24 Eylül 2019.

aittir. Bu çeviri Andre du Ryer'un Fransızca Kur'an tercümesinden alınarak gerçekleşmiştir.³ İngiliz oryantalizminin başlangıç çalışmalarından sayılabilecek nitelikte olan bir diğer eser, George Sale'ye ait olan 1734'te Londra'da basılan Kur'an çevirisidir. Bu çevirinin ilk ve daha öncelikli olarak kaynaklarda yer almasının sebebi Arapçadan doğrudan çevrilmiş olmasından kaynaklıdır. Bu anlamda en köklü çevirilerden olup İngiliz oryantalizminin Kur'an tercümesine dair başlıca örneklerinden biridir. Sale'nin arkasından 1861'de Londra'da Rodwell'in Kur'an tercümesi ve E. Palmer'in 1880'de Oxford'ta yayınlanan Kur'an çalışması ön plana çıkmaktadır.⁴ Bunun ardından 1937 yılında Richard Bell'e ait olan *The Qur'an* çevirisi ve Arthur J. Arberry'in 1953 yılında basılan *The Holy Koran* eseri nitelikli İngilizce Kur'an tercümeleri olarak gelmektedir. 1956 yılında yayınlanan N. J. Dawood, *The Koran* çevirisinden sonra Ahmedîler, Müslümanlar ve Amerikalılar tarafından tercümeler artmış ve çeşitlenmiştir.⁵

İngilizlerin Kur'an'a dair araştırmaları İXX. yy. içerisinde hareketlenmiş ve ciddi bir ivme kazanmıştır. İngiltere'deki oryantalizmin hareketlerin başlangıç tarihi ise II. Haçlı Saldırıları'ndan birkaç yıl sonrasına 1158'e kadar gitmektedir. Erken dönem İngiliz oryantalizm çalışmaları XV. ve XVI. yy.'ı içine almaktadır. XVII. yüzyıl, İslâm araştırmaları sahasında İngiltere'de ciddi adımların atıldığı ve büyük gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir.⁶ İngiltere'deki oryantalizm, ülkelere yönelen sömürgeci faktörlerden ve diğer ülkelerdeki oryantalistlerden etkilenecek XVIII. ve İXX. yüzyıllarda en güçlü çalışmalarını göstermiştir.⁷ XVIII. yüzyılın başlarında Thomas Hyde, Simon Ockley gibi isimler ön plana çıkmıştır. İXX. asır ise İngiliz oryantalizmin çalışmalarıyla yükseldiği dönemdir. 1823'te oryantalizm çalışmalarını desteklemek üzere *The*

³ Siddiek, Ahmed Gumaa, "Review of Some Orientalist Approaches used in the Translation of the Holy Quran", *International Journal on Studies in English Language and Literature*, b. y., (IJSELL), Volume 6, Issue 4, 2018, s. 45.

⁴ Siddiek, a. g. e., s. 48

⁵ Neal Robinson, *Kur'an'ı Keşfetmek*, s. 380.

⁶ Süleyman Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*, İstanbul, Küre Yayınları, 2006, s. 41/48.

⁷ Adnan Muhammed Vezzan, *Oryantalizm ve Oryantalistler*, Çev. Yavuz Fırat, Kayseri, Kardeşler Form Ofset Baskı, 2013, s. 91.

Royal Asiatic adında en önemli merkez kurulmuştur. İngiliz oryantalizmin İslâm'a yönelik adımları, doğrudan Kur'an üzerine değil, Kur'an'ı anlamada esas olan Arap dili üzerinedir. İngiliz oryantalist olarak anılan Hindistan'da doğup Leiden'de eğitim alan William Wright'ın (1830-1889) Cambridge Üniversitesi'nin Arapça Kürsüsü'nde gerçekleştirdiği hareketlilik bu duruma örnektir. İngiliz oryantalizm çalışmalarının canlanmasını sağlayan bir diğer isim ise, David Samuel Margoliouth olmuştur. *Mohammed and Rise of Islam*, *Mohammedanism* ve *The Early Development of Mohammedanism* eserleri, yazıldığı dönemlerde (1905-1914) İngiltere'de yürütülen oryantalizm çalışmalarına canlılık katmıştır. İngiliz oryantalizmine dair gerçekleşen bir diğer nokta ise İngiliz oryantalizmindeki gelişmeleri ele almak üzere 1947'de Scarborough Komisyonu'nun kurulmasıdır. Bu komisyon sonuç olarak İngiliz oryantalizmindeki geri kalışın altını çizer ve bu durumun İngiltere'nin süper güç olma durumuyla çeliştiğini belirtir. Aynı zamanda XIX. yüzyılda oryantalist merkezleri kurulmuş ve dergiler çıkmıştır. 1823'te Londra'da *Royal Asiatic Society* adıyla ve 1834'te *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* adıyla bu alana dair iki çalışma yayınlanmıştır.⁸ Bu çalışmalar İngiliz oryantalizmin bölgede ilerleyişini ve üzerinde araştırmalar yapıldığını gösteren çalışmalardır. Günümüzde bu eksen İngiltere'de *Journal of the Royal Asiatic Society*, *School of Oriental and African Studies*, *Journal of Islamic Studies* isimli dergiler yayınladıkları makalelerle ön plana taşımaktadır. İngiltere'de araştırmalar, XIX. yy. itibarıyla oryantalizm çalışmalarının yükselmesiyle Kur'an'ın bilimsel yönü üzerinde durulmuştur. Önceden oryantalistler tarafından bâkir olarak bilinen Kur'an çalışmaları üzerinde araştırmalar başlamış ve eleştirel okuma biçimleri ortaya çıkmıştır.⁹

Avrupa'daki özellikle Almanya'daki oryantalizm çalışmalarına oranla İngiltere'deki araştırmaların daha hareketsiz kaldığı gözlenmektedir. Alman oryantalistlerin çalışmaları, oryantalizm araştırmalarında hem daha sistematik

⁸ Bulut, **DİA**, C. XXXIII, s. 433.

⁹ Arthur J. Arberry, **The Koran Interpreted**, London, George Allen-Unwin Ltd, Volume: I, 1963, s.15.

hem de ilerleme kaydeden araştırmalara sahip olmuştur. İngiliz oryantalistler de bu sebeplerden dolayı eserlerinde onların çalışmalarına bakmak zorunda kalmış ve meseleyi onlardan referans alarak başlatmışlardır. Tezimizde incelediğimiz her İngiliz oryantalistin Kur'an kronolojisine dair fikir beyan ederken başta Nöldeke olmak üzere Alman oryantalistlere atıfta bulunmuşlardır. Bu çerçevede İngilizlerin Kur'an tarihine dair temel referans kaynakları olarak oryantalist araştırmacılarının eserlerine rastlanmaktadır. Kendilerinin oluşturduğu özgün ve farklı çalışmalar dışında İngiliz oryantalist araştırmaları batı Kur'an araştırmalarının devamı niteliğinde gerçekleşir.

İngiliz oryantalistler arasında Kur'an kronolojisi araştırmaları yapmış beş kişiyi Kur'an tasavvurlarıyla, peygambere olan bakışlarıyla, Kur'an ayetlerindeki kronolojik yaklaşımlarıyla ve tertip listeleriyle inceleyeceğiz.

2.1. John Medows Rodwell (1808-1900)

İnceleyeceğimiz İngiliz oryantalistleri arasında ilk sırada J. Medows Rodwell bulunmaktadır. Hayatı ve eserleri sunulduktan sonra Rodwell'in Kur'an tasavvuru, Kur'an kronolojisi, sonuç ve tertip listesi isimli başlıklarla konu incelenmektedir.

2.1.1. Rodwell'in Hayatı ve Eserleri

Rodwell, 1808 ve 1900 yılları arasında hayat sürmüş bir İngiliz oryantalisttir. Eğitim hayatını İngiltere'de devam ettirmiştir. Dini alanlarda ihtisas sağlayıp görevlerde bulunmuştur. Ailesinin yönlendirmesiyle dini alanlara eğilim sağlamıştır. Bu yaşantısının en aktif örnekleri ise 1831 yılında Norwich'te yardımcı papaz, 1832 yılında Londra'da rahip olmasıdır. Ömrü boyunca Katolik Kilisesi'ne yönelik çeşitli hizmetlerde bulunmuştur.¹⁰ Kur'an üzerinde araştırmaları oryantalist kimliğine oranla daha azdır. Rodwell'i İngiliz oryantalistler içerisinde görünür kılan ve kendisini ön plana çıkaran çalışması

¹⁰ Cencil Bendall, revised by Anita McConnell, **Oxford Dictionary of National Biography**, (Çevrimiçi), <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/23939>, 19 Kasım 2019.

Kur'an çevirisidir. Arthur J. Arberry'e göre Rodwell, Kur'an'ı Arapçadan çeviri yapan ve bu konuda kaygısı olan ilk İngiliz oryantalisttir.¹¹

Rodwell'in *The Koran* adlı kitabı kendisine ait tek eseridir. Batı Kur'an çalışmalarında, yayınlanma tarihinden dolayı ilk çalışmalardan sayılıp kendisine atıflarda bulunulmuştur. Ayrıca Rodwell'in bu kitabı, 50'de fazla edisyona tabi tutularak batıda yaygınlık kazanan temel bir çalışma haline gelmiştir. Bunun aksine İslâm dünyasındaki kişiler tarafından eleştirilmiştir. Sebebi ise, ayetlerin Arapçadan İngilizceye çevrilirken bir çok hata yapıldığı üzerinedir. İslâm dünyası bu hatalara eleştiri sunarken, ek olarak da yanlış ve olumsuz aktarımlar yaptığına dair eserine karşı çıkmıştır.¹² En yakın takipçilerinden biri olan Margoliouth, Rodwell'in Kur'an çalışmasını gözden geçirerek edisyona tabi tutmuş ve çalışmayı takdir etmiştir.¹³ Önemli İngiliz oryantalistlerden olan Margoliouth, Rodwell'in *The Koran* adlı eserinde önsöz yazmakta ve konuya olan bakışını ifade eder. Rodwell'in kendi kitabında eseri ve eserin konusu değerlendirilmiştir.

2.1.2. Rodwell'in Kur'an Tasavvuru

Rodwell'e göre Kur'an, Hz. Muhammed'in kitabıdır. Kur'an'ı “*Muhammed'in kitabı*” şeklinde ifade ederek doğrudan Hz. Muhammed'in kendisine ait olduğu dikkat çekmektedir. Ona göre Kur'an'dan bahsetmek ile pratik olarak Hz. Muhammed'in konuşmasından bahsetmek aynıdır. Çünkü Kur'an'ın Hz. Peygamber'in fikri yapısını oluşturmaya çalıştığını ve yansıttığını düşünmektedir.¹⁴

Rodwell, Kur'an'ın nasıl bir araya getirildiğini ve Hz. Muhammed'e nasıl vahiy gelindiğine dair görüşlerini belli ederken İslâmî görüşteki genel kabule

¹¹ Arberry, *The Koran Interpreted*, s. 17.

¹² A. R. Kidwai, *The History of English Translations of the Quran*, (pdf formatındadır), s. 13, (Çevrimiçi) https://drive.google.com/file/d/1MmjppR9EDi61DY8gFNPoovMNMLRY8R9_/view 16 Eylül 2019.

¹³ Arberry, *a. e.*, s. 17.

¹⁴ Rodwell, *The Koran*, s. 3.

katılmıştır.¹⁵ Yani kırk yaşlarına doğru peygambere Cebrail aracılığı ile vahiy geldiğini ve ilk süreçlerde ilk müslümanların kırk kişiye ulaştığı gibi bilgileri kabul ederler. Aynı zamanda ona göre Kur'an'ı Kerim'in büyük bir kısmı ona göre Cahiliye dönemi efsanelerinden, Yahudi geleneklerinden, güney Suriye geleneklerinden oluşmuştur.¹⁶ Rodwell bu şekilde Kur'an'a dair düşüncesini belirtirken Hz. Muhammed'in Kur'an'ı Arap Yahudilerden, Hristiyan paganlardan öğrenerek oluşturduğunu iddia etmektedir.¹⁷ Kur'an'ın tüm bunlarla beraber önemli içeriklere sahip bir kitap olduğunu kabul etmektedir. Kur'an'ın meydana gelmesinde peygamberin rolü olduğunu atlamamıştır. Rodwell, Hz. Muhammed'in tamamen hayali bir tutum sergilemeyen, hayırsever ve takdire değer bir karakterinin olduğunu da düşünmektedir.¹⁸

2.1.3. Rodwell'in Kur'an Kronolojisi

Rodwell'in *The Koran* kitabında en önemli konulardan biri surelerin kronolojisi. Sureleri mantıksal bir sıralamaya koyma gayretindedir. Tarihsel ve edebi kanıtlara dayanarak bunu gerçekleştirmeye çalışır. Surelerin kronolojisinde Peygamberin zihni gelişimini takip etmeye çalıştığını ifade eder.¹⁹ Rodwell, Kur'an'daki sureleri mushaf sıralamasından farklı olarak surelerin iniş zamanını dikkate alarak sıralamıştır. Kimi görüşlere göre de Rodwell, Kur'an'ın nüzul sıralamasına göre çeviri yapan ilk oryantalist olmuştur.²⁰ Bu tertibi ilk İslâmi kaynaklardaki görüşleri dikkate alarak gerçekleştirir. Rodwell'in bu metinlerde vurguladığı Hz. Muhammed'in takipçileri ifadesi ile kasıt peygamberin mesajına sahabeden günümüze kadar itibar eden geleneksel islâmî görüştür. Rodwell, *The Koran* kitabında sunduğu kronolojik Kur'an tercümesi, Kur'an'ın orjinal halindeki ifade tarzına benzemektedir. Yani ayetler tercüme edilirken tam bir cümle şeklinde değil Arapça ifade edilişindeki gibi yarım ve kısa cümleler halinde çevrilmiştir.

¹⁵ Rodwell, *The Koran*, s. 4.

¹⁶ Rodwell, *a. g. e.*, s. 8.

¹⁷ Rodwell, *a. g. e.*, s. 12.

¹⁸ Arberry, *The Koran Interpreted*, s. 17.

¹⁹ Rodwell, *a. g. e.*, s. 3-4.

²⁰ Albayrak, "Kur'an'ı Kerim'in Âyetlerinin Tertîbî Hakkındaki Oryantalist Söyleme Genel Bir Bakış", *Marife Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 3, 2002, s. 157.

Ayetteki ifadeye sadık kalarak lafzî tercüme yapmıştır. Birebir çeviriyi önemsemesi, Kur'an'daki ayetlerin yapısal duruşuna benzer. Rodwell, Kur'an tercümesinde ayet numaraları belirtmemiştir. Ayet başlangıçlarını numaralandırarak değil satır başı yaparak ifade eder.

Sureleri pasajlar halinde değil, bir bütün olarak tertip eder. Ayetlerin ve surelerin ne zaman nazil olduğunu tespit etmek için İbn İshak, Vâkidi, Taberî, Suyûtî gibi İslâm alimlerinin eserlerinden yararlanmıştır.²¹ Buradan anlayacağımız üzere oryantalistler genellikle Kur'an tarihi araştırmalarında müslüman geleneğin ilk ve temel eserlerine müracaat etmektedir. Yalnız Rodwell, İslâmi görüşün tertibini dikkate alıp, Alman oryantalist Gustav Weil'in kitabındaki kronolojik sıralamayı takip ettiği gözlemlenmektedir. Bahsi geçen bu kronoloji, Weil'in *Mohammed der Prophet* kitabında yer alıp Hz. Muhammed'in hayatı dikkate alınarak gerçekleşmiştir. Rodwell kronoloji konusunda Nöldeke ve Muir'den ne kadar atıflarda bulunsa da onların çalışmalarını tam manasıyla tasvip etmediğini belirtmiştir.²² Bir yandan da Watt tarafından Rodwell'in kronolojisinde az değişiklik dışında Nöldeke'yi takip eder nitelikte olduğu söylenmektedir.²³

Rodwell, kendisinden önce sure tertibi gerçekleştirmiş olan Weil'e ve Muir'e yer verirken onların sureyi kaçınıcı sıralamada aldıklarını karşılaştırmalı olarak gösterir. Bu aktarımlarından dolayı onun Kur'an tercümesindeki sure sıralaması bu iki oryantalistin çalışmasından bağımsız değildir. Mesela Müddessir Suresi'nin açıklamasında bu surenin Muir tarafından ikinci dönem içerisinde olup Mekke'de orta döneme denk gelip 21. sırada değerlendirilmiştir. Weil'e göre ise bu sure, fetretten hemen sonra gelmektedir ve içeriği itibariyle kadim geleneklerle ilişkilendirilmiştir. 8. sure olan Enfâl Suresi, Nöldeke'ye göre en sonda yer alırken Muir'e göre 7. sure olarak yerleştirildiğini belirterek sıralamadaki farklılara dikkat çekmektedir.²⁴ Rodwell usul olarak bu

²¹ Gözeler, **Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi**, s. 142.

²² Rodwell, **The Koran**, s. 3.

²³ Watt, **Kur'an'a Giriş**, s. 216.

²⁴ Rodwell, **a. g. e.**, s. 28.

karşılaştırmalara yer vererek kronoloji konusunda var olan tespitlere bir alan açmıştır.

Kur'an'ın tercümesini yaptığı çalışmada ilk sureyi Alâk Suresi ile başlatmakta, Mâide Suresi ile bitirmektedir. Her surenin girişinde kaç ayet olduğunu ve hangi döneme ait olduğunu belirtir. Sure girişlerinde sure hakkında genel bilgilendirmeler yapar. Rodwell bu bilgilendirmeleri yaparken Alâk suresinin tek seferde mi yoksa parça parça şeklinde mi indiğine dair benzer küçük tartışmalar açar. Bazı seçtiği kavramlara dair açıklamalarda bulunur. Mesela bu pasajlarda *'ikra'* kelimesini seçip *'insanlara anlat, söyle'* şeklinde anlamının olduğunu belirtmiştir.²⁵

Rodwell, Kur'an'ı konularına göre aşağıdaki şekilde üç döneme ayırmaktadır.

- Birinci Dönem: İlk dönemlerdeki surelerdir. Gerçeği arama maksatlı olup cennet ve cehenneme dair ifadeleri içermektedir. Gerçek objelere işaret etmektedir ve Mekke müşriklerine karşı çıkılmaktadır. Bir yandan bu içeriklere sahip olan surelerin arasında bir zıtlık olduğunu ifade etmektedir. Bu dönemdeki ayetler kısa parçalar halindedir.
- İkinci Dönem: Bu dönemdeki surelerde edebî üsluba sahip olan ayetler ön plandadır. Tabiatı konu alan pasajların yer aldığını ifade eder. İlk dönemlerde derin takdir duygusu, kötülüğü reddetme konuları hakimken, sonrasında cezalandırma gibi konuların gündeme geldiğini ve tehditkar bir ifade biçiminin sergilendiğini belirtir.
- Üçüncü Dönem: Bu sureler ise Medenî döneme ait sureler olup daha özenle bir araya getirilmektedir. Bu surelerin içinde kullanılan kelimelerden yola çıkıp kaba taslak bir tasnife tutarak Medine dönemine ait 29 sure tespit

²⁵ Rodwell, **The Koran**, s. 19-20.

etmektedir.²⁶ Bu surelerin hangileri olduğu, araştırmamız içerisinde gösterilmektedir.²⁷

Rodwell, Hz. Peygamber'in Mekke'de ve Medine'de ayrı kişiliklere sahip olduğunu belirtir. Hz. Muhammed'in Mekke'de öğüt veren ve ikna edici bir karakteri varken, Medine'de ilkeli ve hukuk koyucu bir karakterinin olduğunu tespit etmektedir. Ona göre peygamberin görevi Medine'de artmış ve onun yoğunluğu Kur'an diline yansımış; Medine'deki ayetlerin üslubu nesir ağırlıklı olmuştur.²⁸ Yani edebî ve teşbihli ifadeler azalmış onların yerine düz yazı ifade tarzı benimsenmiştir. Kendi tercümesinde ilk, orta ve son dönemlere dair bu üslup ve içerik farklılıklarının bariz bir şekilde gözlemlenebileceğini belirtmiştir. Rodwell'e göre, tüm bu ifade değişikliğinin sebebinin Hz. Muhammed'in ifade değişikliğinin bir sonucudur.²⁹ Fatiha'dan sonraki surelerin en uzun ve iyi bilinen sureler olduğunu söylemektedir. Medenî sureleri Mekki surelerden önce yerleştirilmiştir. Kur'an'ın sonundaki kısa surelerin en eski bölümler olduğunu belirtir. Rodwell, Medine'deki surelerde Allah ve Peygamber'e itaat edin emirleri yer almaktadır. "*Allah'a itaat edin*" sözünün yanında "*Peygamber'e de itaat edin*" ifadesinin kullanılmasıyla Hz. Peygamber'in değerinin yüceltildiğini düşünür.³⁰ Ayetler ve Peygamberimiz arasında daha yüzeysel ve genel bir ilişki kurduğu gözlenmektedir. Ayrıntı ve çok detaylı açıklamaya yer vermediği fark edilmektedir. Kronolojiyi oluştururken Hz. Muhammed'in hayatında ön plana çıkmış olayların tespitinin zor olmadığını söyler. Ona göre tertipte zor olan kısım, bireysel ve doğrudan belirli bir olayla ilişkilendirilemeyen ayetlerin tespitidir.³¹ Buradan hareketle Rodwell, Hz. Muhammed'in zihni sürecine bakarak ayetlerin anlaşılabilirliğini düşünmektedir. Kur'an'ı anlamak için Hz. Muhammed'in hayatının bilinmesi gerektiğini, Kur'an'ın peygamberin hayatından bağımsız olmadığını

²⁶ Rodwell, **a. g. e.**, s. 3-4.

²⁷ Detaylı bilgi için **bkz.** bu çalışmamız içerisindeki değerlendirme ve sure tertip listeleri adlı alt başlıkları inceleyin.

²⁸ Rodwell, **The Koran**, s. 4.

²⁹ Rodwell, **a. e.**, s. 6.

³⁰ Rodwell, **a. e.**, s. 4.

³¹ Rodwell, **a. e.**, s. 5-6.

vurgulamaktadır. Rodwell'in önemli takipçilerinden biri olan Margoliouth; Sureleri ve bölümleri kronolojik olarak sıralamıştır. Bunu gerçekleştirirken Rodwell, Hz. Muhammed'in, ayetleri olayların seyrine göre tercihlerde bulunarak düzenlediğini belirtmiştir. Mesela ona göre ayetler, manevi ve ilham yönü olan duygusal bir içerikte iken giderek daha somut meseleler üzerine yoğunlaşmıştır. Ona göre Rodwell'in kronolojik tertibinde, ayetlerdeki duygusal içerikler yerini savaş, politika, yönetim gibi konulara bırakmıştır.³²

Genel itibariyle Rodwell için kronolojiyi tespit etmede ayetlerin üslup özellikleri, içerdiği konular ve sebep-i nüzuller ölçüt olmuştur.³³ Tarihi arka planlarından ziyade konularına göre ayırım yaparak sureler arası tercihte bulunmaktadır.³⁴ Rodwell tüm bu tercihleriyle surelerin ana fikriyle Hz. Muhammed'in hayatındaki olaylar arasında bağlantı kurmaya çalışmıştır.

2.1.4. Kur'an Tertip Listesi ve Değerlendirilmesi

Rodwell'in Kur'an surelerini tertip ettiği *The Koran* çalışması nuzül sıralamasına göre yapılan İngilizce Kur'an tercümesidir. Rodwell'in Kur'an tertip listesi listesi şu şekildedir:

Rodwell' in tertip listesi:

Mekkî olarak sıraladığı sureler³⁵:

96/Alâk, 74/Müddessir, 73/Müzzemmil, 93/Duhâ, 94/İnşirâh, 113/Felak, 114/Nas, 1/Fatiha, 109/Kâfirun, 112/İhlâs, 111/Tebbet, 108/Kevser, 104/Hümeze, 107/Mâun, 102/Tekâsur, 92/Leyl, 68/Kalem, 90/Beled, 105/Fil, 106/Kureyş, 97/Kadr, 86/Târik, 91/Şems, 80/Abese, 87/A'lâ, 95/Tîn, 103/Asr, 85/Burûc, 101/Kâria, 99/Zilzâl, 82/İnfitâr, 81/Tekvîr, 84/İnşikâk, 100/Adiyât, 79/Nazi'ât, 77/Murselât, 78/Nebe, 88/Gaşiye, 89/Fecr, 75/Kıyâme, 83/Mutaffîfîn, 69/Hâkka, 51/Zâriyat, 52/Tûr, 56/Vâkı'a, 53/Necm, 70/Meâric, 55/Rahmân, 54/Kamer, 37/Sâffât, 71/Nûh, 76/İnsân, 44/Duhân, 50/Kâf,

³² Rodwell, *The Koran*, s. x.

³³ Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, s. 147.

³⁴ Rodwell, *a. e.*, s. 3.

³⁵ Rodwell, *a. e.*, s. 19-338.

20/Tâhâ, 26/Şu'arâ, 15/Hicr, 19/Meryem, 38/Sâd, 36/Yâsîn, 43/Zuhurf, 72/Cin, 67/Mulk, 23/Mu'minûn, 21/Enbiyâ, 25/Furkân, 17/Îsrâ, 27/Neml, 18/Kehf, 32/Secde, 41/Fussilet, 45/Câsiye, 16/Nahl, 30/Rûm, 11/Hûd, 14/İbrâhîm, 12/Yûsuf, 40/Mü'min, 28/Kasas, 39/Zümer, 29/Ankebût, 31/Lokmân, 42/Şûrâ, 10/Yûnus, 34/Sebe, 35/Fâtır, 7/A'râf, 6/En'âm, 13/Râd.

Medenî olarak sıraladığı sureler³⁶:

2/Bakara, 98/Beyyine, 64/Tegâbun, 62/Cumâ, 8/Enfâl, 47/Muhammed, 3/Âl-i İmrân, 61/Saff, 57/Hadîd, 4/Nisâ, 65/Talâk, 59/Haşr, 33/Ahzâb, 63/Munâfikûn, 24/Nûr, 58/Mucâdele, 22/Hac, 48/Fetih, 66/Tahrîm, 60/Mumtehîne, 110/Nasr, 49/Hucurât, 9/Tevbe, 5/Mâide.

Rodwell, Kur'an'ı tertip ederken Mekkî surelerin içeriğinden başlayıp ardından Medenî sureleri sıralayarak kronolojik sıralamasını gerçekleştirmektedir. Surelerin Mekkî mi Medenî mi olduklarını, kaç ayet olduğunu, arka plandaki tartışmalara dair verdiği dipnotlar bakımından önemlidir. Bu dipnotların içeriği detaylı aktarımlardan ziyade genel bir bilgilendirmeye dayalıdır. Tarihlendirilmeye dair belli bir sistematik bilgi sunmamaktadır. Rodwell'in eserini kronolojik çerçevede değerlendirecek olursak en temel özelliği; kendinden önce tertip listeleriyle ön plana çıkmış oryantalistlerin tercihlerini karşılaştırarak ayetlerin dipnotunda belirtmiştir. O yüzden kitabında tarihlendirmeye dair detaylı bilgilendirme bulunmamış ve metod niteliğinde yaklaşımlara değinmemiştir. Kur'an tercümesini kronolojik olarak sunmuştur. Bunu yaparken de kitabında bahsedildiği üzere Alman oryantalist Weil'i takip etmiştir. Her sureyi tek tek tercüme ederken dipnot kısımlarında Muir ve Nöldeke'nin sıralamasına ve yaklaşımlarına karşılaştırmalı olarak yer vermiştir. Rodwell bu çalışmasıyla İngiliz geleneğinde Kur'an kronolojisi alanında ilk çalışmalardan biri olarak görülmesinden dolayı ayrıcalıklı sayılabilir. Çünkü temel amacı kronolojik bir tertip ortaya koymak olmak değil Kur'an tercümesine dikat çekmektir.

³⁶ Rodwell, **The Koran**, s. 338-500.

Rodwell genel olarak Kur'an'ı nüzule göre tercüme ederken bütünüyle salt bir tercüme yapmamış, gerekli gördüğü yerleri dipnotlarla açıklamıştır. Kendinden önceki Alman ve İngiliz oryantalistlere atıflarda bulunmuştur. Bu yüzden Rodwell'in Kur'an çalışması hem bir yorum çalışması niteliğinde, hem bir İngilizce Kur'an tercümesi, hem de kronolojik sure tertip çalışması olarak gözükmektedir. Kur'an'ın bütün ayetlerine dair bilgiler vermekten kaçınıp daha çok genel geçer yorumlarda bulunduğu için bütünü yansıtan yeterlilikte gözükmemektedir. Rodwell'de kronoloji konusunda kendine özgü bir yaklaşıma rastlanılmamıştır. Daha çok dipnotlarda kendinden önceki oryantalistlerin görüşlerine karşılaştırmalı olarak yer vermektedir. Onun tarihlendirmeye olan temel yaklaşımı ayetlerin Hz. Muhammed ile ilişkilendirilmesine yöneliktir. Sonuç olarak Rodwell'e dair ulaştığımız nokta; Kur'an çevirisini gerçekleştirirken nüzülü dikkate alan ilk İngiliz oryantalistlerden biri olmasıdır.

2.2. Sir William Muir (1819-1905)

Sir William Muir adlı bölümümüzü Muir'in hayatı ve eserleri, Kur'an tasavvuru, Kur'an kronolojisi, Muir'e dair edindiğimiz sonuçlar ve Kur'an tertip listesi olarak dört alt başlık altında inceleyip değerlendireceğiz.

2.2.1. Muir'in Hayatı ve Eserleri

Sir William Muir 1819 ve 1905 yılları arasında yaşamış İslâm tarihi üzerine araştırmalar yapmış ve İngiliz oryantalizminin öncü isimlerinden olmuştur. İngiliz sömürgesi olan Hindistan'da uzun yıllar kalmış ve burada araştırmalarda bulunmuş ve ülkesine geri döndüğünde orada edindiği bilgiler doğrultusunda çalışmalar yapmıştır. Asıl uzmanlık alanı Arap ve İslâm araştırmaları üzerinedir. Arap ve İslâm araştırmalarına yönelmesi İngiliz sömürge politikasına hizmet etmek ve aktif olan dindar kişiliğinin bir gereği olarak misyonerlik görevini yerine getirmek olduğu düşünülmektedir.³⁷ Muir, uzun yıllar boyunca misyonerlik faaliyetlerini devam ettirirken ciddi devlet görevlerinde ve kademelerinde bulunmuştur. Hindistan Genel Valiliği hükümetinin Dış İşleri

³⁷ Christine Woodhead, "Muir, Sir William", **DA**, C. XXXI, İstanbul, 2006, s. 94.

Bakanlığı'nda, koloninin Kuzeybatı Eyaleti Devlet Başkan Yardımcılığı'nda, Sipahi Ayaklanması'nda(1857), Londra'daki Hindistan Konseyi'nde (1876) resmî görevlerde yer almıştır. Bu görevleri devam ettirirken oryantalist çalışmalara yer veren meşhur *Royal Asiatic Society* isimli enstitüsünün başkanlığını (1884) yürütmüş ve 1885'te Edinburg Üniversitesi rektörü olmuştur.³⁸ Onun devlet adına aldığı görevler bu anlamda yürüttüğü çalışmalar ve eserlerden bağımsız ilerlememiştir. Resmî görevlerde bulunduğu yerlerin İngiliz sömürgesi olan Hindistan'da olması ilmi çalışmaların içeriğini ve başvuru kaynaklarının tercihlerini muhtemelen etkileyip araştırmalarına yön vermiştir.

Muir'in en temel eserlerinin başında Hz. Muhammed'in hayatını gündeme aldığı '*Life of Mahomet*'³⁹ isimli kitabı gelmektedir. İngilizce kaynaklar arasında Hz. Muhammed'in hayatına dair kapsamlı çalışmalardan olan bu eser 1858- 1861 yılları arasında yazılmıştır. Hz. Peygamberimiz'in hayatını anlatarak Kur'an'ın Hz. Muhammed'in olduğunu ispatlamaya çalışmış ve Hz. Muhammed'in hayatını bu tez üzerinden anlatmıştır.⁴⁰ Bu eseri oluştururken İbn Hişâm, Vâkıdî, Taberî gibi isimlerden istifade etmiş ve 19. yüzyılda batıda Hz. Muhammed hakkında Arapça kaynaklardan oluşturulmuş en kapsamlı İngilizce çalışmayı yazmıştır.⁴¹ Muir, peygamberin güvenilirliğini, adil oluşunu, puta tapanlara karşı olan mücadelesini dile getirirse de kitapta Peygamber'e ağır suçlamalarda bulunmuştur.⁴² Bu şekilde Hz. Muhammed'in peygamberliğini inkar etmeye çalışıp Kur'an'a olan yaklaşımını değiştirmeye çalışmıştır. Hz. Muhammed (s.a.v) vefatından sonraki döneme dair araştırmalar yapmıştır. Peygamberimizin hayatını konu edinen kitabın ardından Weil'in çalışmasına dayanarak 1883 yılında yayınlandığı *Annals of the Early Caliphate* isimli eseri halifeler dönemini konu almaktadır. Bu eseri *The History of the Caliphs* ismiyle

³⁸ Woodhead, *DİA*, C. XXXI, s. 94.

³⁹ Sir William Muir, *The Life of Mahomet*, Edinburg, Edinburg Press, 1912.

⁴⁰ Esma Atay, "İlk Dönem İngiliz Oryantalistlerin Kur'an Çalışmaları W. Muir ve D.S. Margoliouth Örneği", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s. 32.

⁴¹ Woodhead, *DİA*, C. XXXI, s. 94.

⁴² İbrahim Sarıçam, Mehmet Özdemir, Seyfettin Erşahin, *İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2011, s. 438.

de bilinmektedir.⁴³ Eserin ikincisi nüshası 1891’de *The Caliphate: Its Rise, Decline and Fall* adıyla basılmıştır. Muir’in çalışmalarının odak noktası İslâm tarihi alanı olmuştur. Bu yüzden bu alana dair çalışmalarını 1896’da Londra’da yazmış olduğu *The Mameluke or Slave Dynasty of Egypt* isimli eserde Haçlıları ve Eyyübleri gündeme alarak devam ettirmiştir. Tüm bunların ardından alana dair yaptığı çalışmaların arasında *The Apology of al-Kindi* (1882-1887), *The Mohammedan Controversy* (1897) ve *Extracts from the Coran, in the Original, with English Rendering* (1880) adlı eserleri bulunmaktadır.⁴⁴ *Extracts from the Coran* kitabında her dinde ve inanç sisteminde mutlak olarak ele alabilecek ayetleri seçmiş ve onları kendi içerisinde sıralanmış bir eser olarak hazırlamıştır. Tüm kitaplarındaki ana eksen; Hz. Muhammed’in hayatı, İslâm’ın oluşumundaki tarihi süreç, Yahudi ve Hristiyan kaynaklarındaki bilgiler ve Kur’an’ın kaynağı ve ayetler arasındaki ilişkiler üzerinde şekillenmiştir. Muir, bu eserlerinde sergilediği yaklaşımlarıyla İslamî çalışmaları eleştirel bir gözle okuyan ve kendisinden sonrakileri etkileyen bir İngiliz oryantalist olmuştur.

Muir’in Kur’an’ın kronolojisini gündeme aldığı ve bu konu hakkındaki fikirlerini anlattığı eseri; 1878 yılında basılan *The Corân: its composition and teaching; and the Testimony its Bears to the Holy Scriptures*⁴⁵ isimli kitaptır. Muir’in bu eserinde ulaşmak istediği en temel şeylerden biri Kur’an’da Hz. Muhammed’in hayatını göstermeye çalışarak Kur’an’ın peygamber hayatını anlatan bir kitap olduğunu ortaya koymaya çalışır. Kitabında buna dair müstakil başlıklar vardır. *The Corân* kitabında “Hz. Muhammed’in hayatı ile açıklanan Kur’an” (The Corân as explained by the Life of Mahomet) adlı başlığa yer vererek Kur’an’ı zihninde nasıl konumlandığına işaret etmektedir. Diğer ulaşmak istediği şey ise, kronoloji üzerinden ayetleri peygamberin hatatıyla ilişkilendirmeye çalışmaktadır. Bu anlatımlardaki en kaçınılmaz noktalardan biri, Kur’an’ın Yahudi ve Hristiyan kitaplarından etkilendiği vurgusudur.⁴⁶

⁴³ Yücel Bulut, **Oryantalizmin Kısa Tarihi**, İstanbul, Küre Yayınları, 2016, s. 107.

⁴⁴ Woodhead, , **DİA**, C. XXXI, s. 94.

⁴⁵ Sir William Muir, **The Corân: Its composition and Teaching; and the Testimony Its Bears to the Holy Scriptures**, London, PottYoungandCo, 1878.

⁴⁶ Detaylı bilgi için bkz. Muir, **The Corân**, s. 70.

Kronolojiyi anlatırken vurguladığı bu kısımlar, çalışmamızın devamında daha detaylı olarak aktarılmaktadır.

Muir'in eserlerini anlarken birçok parametreyi bir arada düşünmek onu daha iyi analiz etmeyi sağlamaktadır. Bu parametreler ise Muir'in ilmi çalışmalarını yürüttüğü sırada birçok ileri düzey devlet adamlığı görevlerinde bulunması, İngiliz ve misyoner kimliği ile İngiliz sömürgesi olan Hindistan' da uzun yıllar kalıp çalışmalar yapması ve İngiltere'ye dönüp edindiği bilgiler doğrultusunda siyasi görevlerinden sıyrılmayıp, alana dair eserler yazmasıdır. En önemli atlanmayacak noktalardan biri de eserlerinde Hz. Peygamber'in hayatından başlayarak Memlûklüler'e kadar yer vermesidir. İslâm tarihine genişçe yer vererek Kur'an'ın oluşumuna, Kur'an ayetlerinin Yahudi ve Hristiyan kaynaklardan etkilenecek bir araya gelme iddiasını kendine göre çelişkiler ve boşluklar göstererek ispatlamaya çalışmaktadır.

2.2.2. Muir'in Kur'an Tasavvuru

Muir, Kur'an'a dair çalışmalarıyla İngiliz oryantalizm çalışmalarında etkin bir role sahiptir. Çünkü yaşadığı dönem, İngiliz batı araştırmalarının şekillenmeye başladığı sürece denk gelmektedir. Kur'an'ı ve Hz. Muhammed'in hayatını konu edinen eserleri ve fikirleri, arkasından gelen oryantalistlerin çalışmalarına dair bir temel oluşturmaktadır. Kur'an hakkındaki fikirlerine baktığımızda Kur'an'ın yapısına dair yaptığı tanımlamalar dikkat çekmektedir. Kur'an surelerinin, Hz. Muhammed ölmeden önce bir araya geldiğini ve yeni vahiyler geldikçe de surelerin içine yerleştirildiğini düşünmektedir.⁴⁷

Muir, Kur'an'ın geleneksel algılayışta nasıl bir kitap olduğunu tarif eder. Hz. Muhammed'in takipçileri tarafından Kur'an, Hz. Muhammed'in Cebrail aracılığı ile Allah'tan iletilen mesajlar bütünü olarak görüldüğünü söylemektedir.⁴⁸ Geleneksel olarak Kur'an'ın ilahi bir kitap olarak anlaşıldığını belirtmektedir. Muir için Kur'an'ın ilahi kitap anlayışı, Hz. Muhammed'i takip edenler tarafından kabul görülmektedir. Bu ayırmadan kendi bakışını ayrı tutarak

⁴⁷ Muir, *The Corân*, s. 37.

⁴⁸ Muir, *The Life of Mahomet*, s. xiv.

Kur'an'a olan bakışını ifade etmektedir. Muir'e göre Kur'an, Hz. Muhammed'in fikirlerini içeren bir kitaptır.⁴⁹ Bu ifadelerle Kur'an'ın Hz. Muhammed'in sözlerinden oluştuğu fikrini daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü Hz. Muhammed'in hayatını öğrenmede temel kaynak olarak Kur'an'ı görmektedir.⁵⁰ Kur'an'a dair olan bu düşünceleri, ilahi kaynaklı değil beşer kaynaklı bir Kur'an tasavvuruna sahip olduğunu göstermektedir. Mesela Muir eserinde, *'The Corân as we read it now contains the very words delivered by the Prophet'*⁵¹ diyerek Kur'an'da okuduğumuz kelimelerin peygamber tarafından söylenmiş ifadeler olduğunu belirtmektedir. Buradan anlayacağımız bu yaklaşımlar onun Kur'an'a olan bakışını yansıtmaktadır.

Muir'in Kur'an tasavvurunu yansıtan bir diğer temel düşüncesi Kur'an'ın Yahudi ve Hristiyan kaynaklardan etkilenecek oluştuğu varsayımıdır. Muir'e göre Kur'an üzerinde Yahudilik ve Hristiyanlık etkili olmaktadır.⁵² Muir, kronolojik olarak ayetleri tertip ederken İncil'in Kur'an üzerinde bir etkiye sahip olduğunu düşünmektedir. Kur'an'da Yahudi ve Hristiyan kaynaklardan alınmış kıssaların olduğunu ve bazı kıssaların çok benzer olduğunu söylemektedir. Adem-Havva, Lut, İshak, Sodom ve Gomora, Musa, Yusuf ve Meryem-İsa hakkındaki kıssaların iki kitap arasında benzeştiğini ve Muir'e göre Yahudi ve Hristiyan kaynaklarında yer alan rivayetler, Kur'an'da yer almaktadır. İncil'deki kelimeler ve açıklamalar ile Kur'an arasında bağlantı kurmaktadır. Hatta bu benzerliği gösteren örnekler vermektedir. Hz. Adem'den, Hz. Havva'dan, Hz. Nuh tufanından, Hz. İbrahim'den, Hz. İshak'tan, Hz. Meryem'e kadar birçok peygamberin her iki kitap tarafından anlatıldığını dile getirmektedir. Muir, bu benzerliklerle Kur'an'ın İncil tarafından desteklendiğine işaret etmektedir. Yahudi ve hristiyanların basit bir şekilde Kur'an'da yer aldığını, onlardan bahseden pasajların 50 yerde tekrarlandığını belirtmektedir.⁵³ Bu ifadelerin kutsal kitaplarda ortak zikredildiğini belirterek ortak ve

⁴⁹ Muir, **a. e.**, s. xxiv.

⁵⁰ Muir, **The Life of Mahomet**, s. xxviii.

⁵¹ Muir, **The Corân**, s. 40.

⁵² Muir, **a. e.**, s. 11.

⁵³ Muir, **a. e.**, s. 70

değişmeyen düşüncelerin varlığına dair kanıt olarak sunmaktadır.⁵⁴ Kur'an üzerinden İncil'in kutsal kitap olduğunu göstermek adına Kur'an'dan alıntılar yaparak kutsal metinlerin bozulmadığını kanıtlamaya çalışmaktadır.⁵⁵ Varmak istediği sonuç, Kur'an ve İncil arasında ortak ifadelerle kutsal metinlerin tahrif olmamış doğru bir kitap olduğu yönündedir. Muir, eserlerinde ara ara İncil ile kıyaslamalar yaparak Kur'an'a olan bakışını destekler. Bu açıklamalarıyla Muir'in Kur'an'a olan bakışı daha iyi netleşmiş olur.

2.2.3. Muir'in Kur'an Kronolojisi

Muir'i, Kur'an'ı kronolojik olarak tertip etmeye zorunlu kılan ana sebep, Kur'an'ın kopuk ve anlaşılmaz olduğu düşüncesidir. Çünkü Muir, Kur'an'ın belli bir zaman dilimine atıfta bulunarak temellendirme yapmanın çok zor olduğunu belirtir.⁵⁶ Kur'an tek bir dönemde inmemiş farklı dönemlerde inerek meydana gelen bir kitaptır.⁵⁷ Ona göre Kur'an'da en göze çarpan nokta düzensiz ve bağlantısız bir yapıya sahip olmasıdır.⁵⁸ Muir, mevcut Kur'ani tertibin bir bütün halinde olduğunu düşünmemektedir. Ona göre Kur'an, kopuk parçalardan bir araya gelmektedir. Kur'an metninin tümünde kopukluklar ve boşluklar mevcuttur. Kur'an'ın belirli bir kronolojiye ve düzene sahip olmadığını varsaydığından Muir, Kur'an'ın yeniden tertip edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Kur'an'ı İncil ile kıyaslayan Muir, İncil'deki konuların oldukça düzenli olduğunu, buna karşın Kur'an'ın karmaşık ve anlaşılmasının güç olduğunu söylemektedir. Kur'an'ın zaman ve konu bütünlüğü olmaksızın düzensiz bir şekilde sıralanmasından dolayı anlaşılmasının zor olduğunu belirterek eksiklikler ve boşluklardan dolayı karmaşık bir yapıya sahip olduğunu iddia etmektedir.⁵⁹ Ona göre Kur'an'ın mevcut düzeninde art arda gelen ayetler birbiriyle uyumlu değildir. Yani aynı yerde bulunan ayet pasajları her zaman aralarında bir ilişki kurularak bir araya getirilmediğinden, pasajlar

⁵⁴ Muir, *a. e.*, s. 70.

⁵⁵ Gülbahar Ozan, "Sir William Muir'in Kur'an'a Bakışı", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 60.

⁵⁶ Muir, *The Corân*, s. 42.

⁵⁷ Muir, *The Life of Mahomet*, s. xvi.

⁵⁸ Sarıçam v. d., **İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru**, s. 119.

⁵⁹ Muir, *The Corân*, s. 40.

arasında boşluklar oluşturduğunu düşünmektedir. Kur'an'da var olan bozulmaların pasajların düzenli olarak birbirini takip etmemesinden kaynaklı olduğunu belirtmektedir.⁶⁰

Kur'an'daki surelere ait parçaların basit bir şekilde (artless simplicity) bir araya getirilerek oluşturduğunu göstermektedir.⁶¹ Bu yapıdaki sureler genellikle farklı dönemlere ait ayet pasajlarının bir araya getirilmesiyle oluşmuştur. Bir surenin genel olarak Medine dönemine ait olup Mekke dönemine dair pasajlar içermesi olasıdır. Çünkü uzun sureler birleşik (composite) yapılara sahiptir. Muir'e göre, Kur'an'ın büyük bir kısmında karakteristik özellikler yoktur.⁶² Karakteristik ve net özelliklere sahip olmayan pasajlar bir araya getirilerek birleşik yapılı sureleri meydana getirmiştir. Uzun surelerin içerisinde peygamberin hayatındaki farklı dönemlere ait birçok pasaj bulunmaktadır. Uzun ve birleşik yapıya sahip olan sureler tek bir döneme ait değildir. Muir, bu sebepten dolayı sureleri net bir şekilde dönemlerine ayırmanın mümkün olmadığını ve surelerin sıralamalarına dair yapılan tespitlerin kesin olamayacağını düşünmektedir.⁶³ Bu düşüncesine rağmen Muir, bazı sınırlar içerisinde ayetlerin tarihlendirmesinin mümkün olabileceğine işaret eder. Yani bazı ayetlerin varsayımlar üzerinden yaklaşık olarak bir tarihlendirmesinin yapılabileceğine dikkat çeker.

Muir, Kur'an metni üzerindeki bu problemlerin sebebini Hz. Peygamber olarak görmektedir.⁶⁴ Muir'e göre, Kur'an, kopuk bir tertibe sahip olup, (disjointed composition) düzeltilmesi Kur'an'ın yazarı olan Hz. Muhammed'in hayatını anlamak ile gerçekleşebilir.⁶⁵ Çünkü Kur'an, ona göre peygamberin hayatını kendi sözleriyle anlattığı bir kitaptır.⁶⁶ Peygamberin hayatını bilerek

⁶⁰ Muir, **a. e.**, s. 40.

⁶¹ Muir, **The Corân**, s. 40.

⁶² Muir, **a. e.**, s. 42.

⁶³ Muir, **a. e.**, s. 41- 42.

⁶⁴ Bilal Gökçir, "İngiliz Oryantalist-Misyoner Literatüründe Kur'an ve Peygamber", **VII. Kutlu Doğum Sempozyumu(Tebliğler)**, Isparta, SDÜ İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Başkanlığı Bilimsel Toplantılar Yayın No:2, Tuğra Matbaası, 2004, s. 241.

⁶⁵ Gökçir, **VII. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler)**, s. 242.

⁶⁶ Muir'in ifadesi: '*a store house of Mahomet's own words recorded during his life*' şeklindedir. Daha fazlası için bkz. Muir, **Life of Mahomet**, s. xxvi.

Kur'an'ın tertibi belirlenebilir. Muir'e göre Kur'an'ı anlamak için Peygamberi bilmek ve anlamak gerekir. Peygamberin hayatını, yaşadığı ortamı ve karakterini bilmek, Kur'an'ı anlamaya yardımcı olmaktadır.⁶⁷ Buradan yola çıkarak Muir, Kur'an'ın tertibinin, Peygamberin yaşamını bilerek oluşacağını düşünür.

Kur'an'ın şimdiki mevcut hali Hz. Muhammed'in öngördüğü bir sıralama ile olmaktadır. Kur'an'ın net bir sıralamasının olmadığını, elimizde farklı kronolojik sıralamaların olduğunu var saymaktadır. Zaten net bir sıralama olsaydı birden fazla tertip ile karşılaşmazdık diye düşünerek kesin bir sıralamanın olmadığını iddia etmektedir.⁶⁸ Surelerin muhtevalarını oluşturan konuların birbiriyle uyumlu olmadığını, bir konudan direk başka bir konuya geçtiğini, ayetlerin tekrar edildiğini belirtir. Medenî surelerde, Mekkî ayetlerin bulunmasının Kur'an'ın sonradan oluştuğuna dair işaretler olduğunu öne sürer. Bu noktaları öne sürerken Hz. Muhammed zamanında düzene konmuş bir Kur'an tertibinin olmadığını gösterir.⁶⁹ Medine'de inen ayetlerden sonra Mekke'de inen ayetlerin gelmesini ve bazı ayetlerin birbirini nesh ettiğini ön plana çıkarması Hz. Muhammed zamanında düzenli bir Kur'an tertibinin olmadığını göstermeye çalışma gayretidir.⁷⁰ Muir'e göre Kur'an, ilkel zihinleri etkilemeye çalışıp, günün değişen olaylarına karşı hitap eder. Böyle bir metinde çelişkilerin bulunması Kur'an'ın ilahi bir kitap olmadığını göstermez. Çünkü ona göre yıllar boyunca devam eden bir mesajda çelişkiler bulunabilmesi olası bir durumdur. Ne zaman iki pasaj birbiriyle çelişiyorsa sonraki gelen pasaj öncekini nesh eder diyerek, Bakara suresi 106. ayeti⁷¹ buna delil olarak göstermektedir.⁷² Muir, Kur'an'daki bu ayeti göstererek İslâm dünyası içinde tartışmalı bir konu olan nesh teorisine işaret etmektedir. Bu şekilde Muir,

⁶⁷ Gökçır, **VII. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler)**, s. 242.

⁶⁸ Muir, **Life of Mahomet**, s. xvi.

⁶⁹ Sarıçam, vd., **İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru**, s. 118.

⁷⁰ Belkis Özsoy Demiray, "İngiliz Müsteşrik William Muir'in Siyer Kaynaklarına Yaklaşımı", **İSTEM**, Yıl: 15, Sayı: 30, 2017, s. 396.

⁷¹ *Biz herhangi bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya unuttursak, yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz.*

⁷² Muir, **The Corân**, s. 40.

Kur'an'da çelişkinin doğal bir sürecin sonucu olarak var olabileceğini belirtir. Bu durumda ayetleri birbirine tercih ederek çözülebileceği kanaatindedir.

Muir'e göre Kur'an'ın mevcut düzeninde herhangi bir prensip yoktur. Tek prensip olarak istisnası ise, surelerin uzunluktan kısaya göre dizilmesidir. Çünkü Kur'an'ın mevcut düzeni olan mushaf tertibinin oluşmasında ayetlerin uzunluğu ve kısalığı ölçüt olmaktadır. Geleneksel tertipteki kısa sureler, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin ilk dönemlerine, uzun sureler ise Hz. Muhammed'in sonraki dönemlerine aittir. Buradan yola çıkarak Muir, bu düzene sahip olan Kur'an'ın sondan başa okunarak kronolojik bir okumaya sahip olunabileceğini belirtmektedir. Çünkü ona göre ilk inen sureler Kur'an'ın son kısmında yer almaktadır.⁷³ Muir, bu şekilde Kur'an mushaf tertibini sondan başlayarak okumanın ilk inen ayetleri tespit etmede faydalı olacağı kanaatindedir. Bu noktada ise, Hz. Peygamber'in hayatını takip etmek surelerin sıralamasını ortaya koymaya yardımcı olmaktadır.⁷⁴

Batılı araştırmacılarından biri olan Alman oryantalist Nöldeke ile İngiliz oryantalist Muir arasında ortak noktalar olduğu gibi farklılaştığı noktalar da vardır. Bunlardan biri ayetlerin uzun ve kısalığı surelerin tarihlendirmesinde ölçüt olabileceğidir. Bu çerçevede Nöldeke'yi eleştirir. Nöldeke'ye göre Muir'in en büyük hatası kronolojik yeni bir tertibin başarılabileceği konusudur.⁷⁵ Nöldeke yeni bir tertibin mümkün olabileceği konusunda Muir'e katılmamıştır. İkinci nokta ise, Muir tertip konusunda Nöldeke'den farklı olarak bazı ayet pasajlarının vahiy öncesi dönemde ait olduğunu söylemektedir. Bell'in tespitine göre vahiy öncesi döneme ayetlerin olduğu tezi Muir ile gündeme gelmektedir.⁷⁶ Ayetlerin tertibine dair köklü çalışmalar ortaya koyan Nöldeke; vahiy öncesi dönem de dair ayet ve surelerin varlığından bahsetmemiştir.

Kur'an'da ifade ettiği bu karışık yapıyı çözmek için, kronolojisinin gerekliliğine dair dört noktaya işaret etmektedir. Bunlardan ilki, ayetlerin konu

⁷³ Muir, *The Corân*, s. 41.

⁷⁴ Muir, *a. e.*, s. 40-41.

⁷⁵ Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tertibi*, s. 154.

⁷⁶ Bell, *Introduction to the Qur'an*, s. 100.

bakımından birbirinden kopuk olması, ikincisi mevcut Kur'an tertibinde Mekki ayetlerden sonra Medeni ayetlerin gelmesi, üçüncüsü önceden inen bir emirin sonradan inen bir ayetle iptal edilmesidir. Son olarak değindiği nokta ise, aynı konudan bahseden ayetler arasına farklı konuya işaret eden ayetlerin girmesidir. Bu sebeplerden dolayı tam bir düzen yoktur.⁷⁷ Bunlarla birlikte bazı surelerin zaman ve muhteva olarak tam bir bütünlüğe sahip olduğunu belirtmektedir. İslâm geleneği tarafından Peygamber, Kur'an'ı kronolojik olarak değil, ayetlerin konularını dikkate alarak düzenlemiştir. Aynı konudan bahseden ve ayetler arasında bütünlük oluşturan sure olarak Yusuf suresini örnek gösterir. Muir, bu türden istisnaları düşünse de Kur'an'ın karma bir yapıya sahip olduğunu daha rahat gözlemlemiş ve inanmıştır. Muir, Kur'an'ın karışık yapısını gösteren bir diğer şeyin, metnin içerisindeki düzensiz kısa parçalardan kaynaklı olduğunu söyleyerek ⁷⁸ Kur'an'ın tertibinin yeniden gerekliliğine dair bir zemin oluşturmaya çalışır.

Muir, kronolojiyi tespit etmede üç unsurun rehberlik etmesinden bahseder. Bu unsurlar şu şekildedir;

- Üslup; Kur'an ayetlerinin kronolojisini belirlemede en temel unsurlardan biridir. Erken dönemlerde coşkulu ve hareketli, orta dönemlerde daha monoton ve anlatıma dayalı bir üsluba sahipken son dönemlerde ise, resmi ve otoriter bir ifade tarzı kullanır. Üslubu kendi içinde üç döneme ayırarak anlatım dilinin ayırt edici bir unsur olduğunu vurgular.
- Muhatabın kimliği; kronolojiyi tespit etmede, rehberlik edecek ikinci önemli unsurdur. Ayetlerin kime hitap ettiğine dayanarak, surelerin periyodu tespit edilebilir. Hitabın Mekki müşriklere, Yahudilere, Hristiyanlara, Medinelilere göre farklılaşması muhatabın vahyin üslubunda etkin bir role sahip olduğunu göstermektedir.
- Tarihi işaretler; kronolojiyi tespit etmede yardımcı olacak bir diğer unsurdur.⁷⁹ Ayetlerin indiği ortamdaki tarihi süreçlerine dair özel hitapların

⁷⁷ Muir, **Life of Mahomet**, s. xviii.

⁷⁸ Muir, **a. e.**, s. xviii.

⁷⁹ Muir, **The Corân**, s. 42.

ve işaretlerin dikkate alınmasını gerekli bir unsur olarak öngörmektedir. Bazı ayetlerin indiği dönemlerdeki belirli bir olaya işaret ettiğini ve bu şekilde, tarihi işaretlerin indiği zamanı tespit etmede etkin bir unsur olabileceğini düşünmektedir.

Muir, belirlediği bu ölçütleri uygulayarak Kur'an'ın tertibini sağlamaktadır. Mesela bu tertibi sağlarken Hudeybiye Antlaşması'nın ve Tebûk Seferi'nin olduğu zamanları iyice incelemiş, tarihi olaylardan yola çıkarak, o dönemde inen ayetleri birbiriyle ilişkilendirmeye çalışmıştır. Bazı surelerin iniş zamanının net bir şekilde bilinebileceğine dair sunduğu bir diğer örnek, Bakara Suresi'dir. Huneyn Savaşı sırasında '*Bakara'nın adamları*' tabiri kullanılmıştır. Ona göre bu ifadenin kullanılması Huneyn esnasında, Bakara suresinin önceden indiğini ve zamanının belli olduğunu göstermektedir.⁸⁰

Muir, sureleri konularına göre incelemiş ve edindikleri muhtevaları tespit etmiştir. Bu tespitlerinden hareketle Kur'an'ı içerdiği konulara göre 6 döneme ayırır.

- Birinci Dönem: Muir'e göre bu dönem vahiy öncesi dönemdir ve toplam 18 suredir. Bu sureler kısa, övgüsel ve bir veya birkaç satırdan oluşmakta olup Allah'tan gelen bir mesaj formunda değildir.⁸¹ Muir'e göre bu dönemde yer alan sureler; Muhammed, ilahi görev ya da cennetten gelen vahiy fikri oluşmadan önce düzenlenmiş olabilir.⁸²
- İkinci Dönem: Hz. Muhammed'in görevinin başlangıcına tekabül etmektedir. Onun tertibinde vahiy öncesi surelerden sonra, vahyin başlangıcını ifade eden ilk sure 'Allah'ın adıyla oku!' emrini içeren Alâk suresidir. Muir, burada genel kabule göre bu surenin vahyin inişindeki ilk sure olduğunu belirtmektedir. Allah'ın birliğini konu edinen Felâk suresi, tebliğin emredildiği, inanmayanların cehennemle tehdit edildiği Müddesir

⁸⁰ Muir, *Life of Mahomet*, s. xvii.

⁸¹ Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tertibi*, s. 152

⁸² Muir, *The Corân*, s. 43.

suresi, Ebu Leheb ve karısı hakkında sert bir dile sahip olan Tebbet suresi ikinci döneme aittir.

- Üçüncü Dönem: Hz. Muhammed'in davet görevinin başından Habeşistan'a hicrete kadar olan süreçteki surelerden oluşmaktadır. Bu zaman dilimindeki sureler diriliş, cennet, cehennem ve Kureyş'teki muhalefete karşı atıflar içermektedir.
- Dördüncü Dönem: Hz. Muhammed'in risâletinin 6. ve 10. yılları arasındaki inen sureleri konu edinerek Yahudi metinlerinden, Arap efsanelerinden oluşan hikayelerden meydana gelmektedir.
- Beşinci Dönem: Mekke'nin 10. yılından hicrete kadar olan zaman dilimini kapsar. Bu zaman diliminde İncil'den alıntılar, cennet, cehenneme dair ifadeler, yeniden dirilmeyi ve yargıyı hatırlatan ayetler, Tanrı'nın gücü ve birliği üzerine işaretler bulunmaktadır. Haccın şartları, nasıl yapılacağı anlatılmaktadır. Kureyşliler'in bahaneleri çürütülmektedir. Beşinci dönem sureleri içerisinde Medenî döneme ait ayet gruplarını içeren istisnalar var olsa da, istisnalar dışında sık bir karşılaşma gerçekleşmez. Mekkelilere karşı silahlanmaya izin veren Hac Suresi'nin 41. ayeti; kanunlarla ilgili İsra Suresi'nin 33. ayeti; ülkelerinden çıkıp savaşan inanlardan bahseden Nahl Suresi'nin 110. ayeti; bu dönemin Medine'ye ait istisnalarıdır.⁸³ Muir'in tasnifinde bu ayetlerin hicretten sonra gerçekleşmiş olması muhtemeldir.
- Altıncı Dönem: Medine dönemine ait surelerdir. Bu dönemi kendi içinde ayırmaz. Sureleri, içerdiği konulara göre ayırıp tespit eder. Buradaki ayrımı surelerin muhtevaları üzerine gerçekleşmiştir. Tek tek sureleri konularına göre ayırarak kronolojik olarak sıralamıştır. İlk sure onun için Yahudilikten ve Hristiyanlıktan, iyilik ve kötülüklerden bahseder. İkinci sure olan Bakara suresi hicretten sonraki ilk üç yıl içerisinde inerek çeşitli konuları içeren pasajların bir araya getirilmesiyle oluşmaktadır. Bu surenin indiği dönemde Yahudilerle olan ilişkiler arkadaşçadır. İncil'e dair hikayeler, Kible'nin değişimi, Medineli muhalif vatandaşların kınanması, haram aylarda

⁸³ Muir, **The Corân**, s. 44

silahlanma izniyle beraber hukuki ifadeler içermektedir. 3. sure; Bedir ve Uhud Savaşı'ndan, Veda Haccı'ndan, haccın gerekliliklerinden, Yahudilere karşı düşmanca tavırlardan bahsetmektedir. 8. sure Bedir Savaşı'ndaki ganimet paylaşımları ve eski Mekkeliler olarak gördüğü Kureyşliler'e dair anlatımlar içermektedir.⁸⁴

Muir'in, Kur'an kronolojisinde son dönem olarak nitelendirdiği Medine dönemine ait sureleri konularına göre ayırarak aşağıdaki şekilde belirtmektedir. *The Corân* kitabında, altıncı dönem tek tek sıraya koyarak konularından bahsetmiştir. Bundan dolayı, Muir'in kitabında gösterdiği şekilde kronolojik olarak altıncı dönem sure ve konularıyla şöyle belirtilmektedir.

- 98/Beyyine Suresi; 8 ayetlik Medine döneminin ilk suresi, Muir'e göre iyi ve kötü, Yahudi ve Hristiyanlardan bahsetmektedir. Beyyine Suresi'nin kronolojisi hakkında kesin bir bilginin olmadığını belirtmektedir.
- 2/Bakara Suresi; Kur'an'ın en uzun suresi olup adını 67. ayetindeki İsrail oğulları tarafından mevzu olan inek hadisesinden adını almaktadır. İçerik olarak Hz. Muhammed'in yaşamını konu alır. Zaman olarak Huneyn Savaşı'nın gerçekleştiği döneme gelmektedir. Çeşitli konuları ihtiva edip Medine döneminin II. ve III. yıllarında nazil olan pasajların bir araya getirilmesiyle oluşmaktadır. Sure, ağırlıklı olarak ara ara Yahudilerle ilgili konulara yer vermektedir. Muir, ayetlerde İncil ve haham hikayelerinin genişçe yer aldığını, Kible değişiminin gündeme geldiğini, kutsal aylarda silah taşıma izninin verildiğini, Medine vatandaşlarının haksızlığa uğramasının konu edildiğini, bunun gibi diğer meselelerinin de yer aldığını belirtmektedir.
- 3/Âl-i İmran Suresi; Bu sure de uzunlu bir sure olarak Bedir Savaşı'nın olduğu döneme denk gelmektedir. Muir, sure ile Uhud'taki yenilgi ve Bedir'e yapılan ikinci seferin olduğu zaman arasında ilişki kurmaktadır. Bu surenin olduğu dönemde Yahudiler'in sayısının iyice arttığını, Necran'dan

⁸⁴ Muir, *The Corân*, s. 45.

gelen hristiyanlarla görüşmeler yapıldığını belirtmektedir. Muir, bunların yanında hacı konu edinen ayetlerinde bulunduğunu ifade etmektedir.

- 8/ Enfâl Suresi; Muir'e göre bu sure, Bedir Savaşı sonrası alınan ganimetlere değinip, iniş tarihi olarak Bedir'in gerçekleştiği döneme denk gelmektedir. Enfâl Suresi'nin, Medenî döneme ait bir sure olmasına rağmen bazı ayet pasajlarının Mekke üslubunu yansıttığını belirtmektedir.
- 47/ Muhammed Suresi; Savaş ve kısımlardan bahseder. Mekke müşriklerini tehdit etmektedir.
- 62/ Cuma Suresi; Kısa bir sure olup Yahudilerin cehaletinden bahseder.
- 5/ Mâide Suresi; Uzun bir suredir. Yahudilerin istismarından, Hristiyanlar tarafından yapılan öğretilerden bahseder. İndiği dönem olarak hicretten sonraki 6. yıla denk gelir. Miras hukukunun ve sivil düzenlemelerin yer aldığı hukuki kuralları içeren ayetler bulunmaktadır. Hudeybiye ile eş zamanlı olduğunu belirtir.
- 59/ Haşr Suresi; Dikkat çekici uzunlukta olmayıp Ben-i Nadir kuşatması ele alınmaktadır.
- 4/Nisa Suresi; Bu sure, eşlere nasıl davranılacağı ve miras hukukunu gündeme almıştır. Mekkeli müşrikler ve Yahudiler'e arkadaşlık kınanmıştır.
- 58/Mücadele Suresi; Boşanma ile ilgili ayetlerin yanısıra muhalif Yahudilerin yanında yer almak kınanmıştır.
- 65/Talak Suresi; Çok kısa bir suredir. Boşanma ve dini öğretilerle ilgilidir.
- 63/Münâfikûn Suresi; Kısa bir suredir. Ben-i Mustalık'a karşı yapılan seferde casusluk yüzünden tehdit dilinin kullanıldığı bir sure olmuştur.
- 24/Nur Suresi; Hz. Aişe'nin İfk Hadisesi'ne dayalı öfkesinden, evliliğin sadakatli oluşundan, çeşitli sosyal ve dini öğretilerden bahseder.
- 33/Ahzab Suresi; Hicretin beşinci yılında inmiş pasajların bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Hz. Zeynep ile olan evliliğinden bahseder. Yarım yıl sonra Ben-i Mustalık ile yapılan seferden önce gelmektedir. Peygamber'in evlilikle olan ilişkilerini, Medine kuşatmasını, Ben-i Kureyza'nın düşüşünü konu edinmektedir.

- 57/Hadid Suresi; Savaş ile ilgili ayetler, zafer ilan edildikten sonra savaşa katılmanın erdemliliğini konu olan ayetler vardır.
- 61/Saff Suresi; Kısa bir ayet bölümünden oluşmaktadır. Muir'e göre bu sureden sonraki sureler Peygamber'in hayatının son beş yılına tekabül eder.
- 48/Fetih Suresi; Bu sure Muir'e göre Hudeybiye Ateşkesi'ne atıfta bulunarak kronolojik olarak hicretin 6. yılında gerçekleşmektedir.
- 60/Mümtehan Suresi; Bu sure ateşkes sonrasında Mekke'den gelen kadınların tedavisini gündeme almaktadır. Muir, Mümtehan'e ait ayet pasajlarında, inananların/iman edenlerin karşılardakiler ile dostluk etme konusunda uyarıldığını dile getirmektedir.
- 66/Tahrim Suresi; Muir, bu surenin hicri 7. veya 8. yılda indiği Hz. Muhammed'in Kipti hizmetçisiyle ilişkisi üzerine olduğunu belirtmektedir.
- 49/ Hucurât Suresi; Kısa bir pasajA sahip olan suredir. Muir'e göre bu sure de Bedevi Araplardan, Hz. Muhammed'in kapısında kaba bir şekilde seslenmelerinden bahseder. İnananların arasında güvensizliğin yaşandığına dair ayetlerin var olduğunu vurgulamaktadır.
- 9/Tevbe Suresi; Tebûk Seferi'nin gerçekleştiği zamanda hicretin 9. yılında indiğini, son inen sure olduğunu belirtir. Kölelik, kıyım, yahudi ve hristiyanlara karşı savaş emrinin olduğu ayetler vardır.⁸⁵

Muir, surelerin içeriğini analiz edip sıraladıktan sonra, Kur'an'da surelerin ve ayetlerin numaralanmadığını, sonradan bunun gerçekleştiğini ifade eder. Kur'an'daki sure isimlerinin, İncil'deki isimlendirmeye benzediğini surenin içindeki belli bir ifadeden veya özel bir anlatıma işaret ederek oluştuğunu belirtir. Buna örnek olarak da, Kur'an'daki Yunus, Kehf, İsrâ surelerinin sure adlarıyla böyle bir ilişkisinin olduğunu vurgular.⁸⁶ Bu anlatımla bizlere sureleri birbirinden ayırmak için sure numaralandırmasının değil, isimlendirmenin ayırt edici olduğunu göstermektedir.

⁸⁵ Muir, **The Corân**, s. 43-47.

⁸⁶ Muir, **a. e.**, s. 42.

2.2.4. Kur'an Tertip Listesi ve Değerlendirilmesi

Muir, Kur'an'ı kronolojik olarak tertip ederken surelerin muhtevalarını önceleyerek altı döneme ayırmıştır. Muir'in Kur'an sureleri tertip listesi şu şekildedir:⁸⁷

- Birinci Dönem: (103/Asr, 100/Adiyât, 99/Zilzal, 91/Şems, 106/Kureyş, 1/Fatiha, 101/Karia, 95/Tin, 102/Tekasur, 104/Hümeze, 82/İnfıtar, 92/Leyl, 105/Fil, 89/Fecr, 90/Beled, 93/Duha, 94/İnşirah, 108/Kevser.)
- İkinci Dönem: (96/Alâk, 113/Felak, 74/Müddessir, 111/Tebbet.)
- Üçüncü Dönem: (87/A'la, 97/Kadir, 88/Gaşiye, 80/Abese, 81/Tekvir, 84/İnşikak, 86/Tarık, 110/Nasr, 85/Buruc, 83/Mutaffifin, 78/Nebe, 77/Mürselat, 76/İnsan, 75/Kıyamet, 70/Mearic, 109/Kafirun, 107/Maun, 55/Rahman, 56/Vakıa.)
- Dördüncü Dönem: (67/Mülk, 53/Necm, 32/Secde, 39/Zümer, 73/Müzemmil, 79/Naziat, 54/Kamer, 34/Sebe, 31/Lokman, 49/Hucûrat, 68/Kalem, 41/Casiye, 44/Duhan, 37/Saffat, 30/Rum, 26/Şuarâ, 25/Furkan, 51/Zariyat.)
- Beşinci Dönem: (46/Ahkâf, 72/Cin, 35/Fâtır, 36/Yasin, 19/Meryem, 18/Kehf, 27/Neml, 42/Şûra, 40/Mü'min, 38/Sad, 25/Furkan, 20/Taha, 43/Zuhruf, 12/Yusuf, 11/Hûd, 10/Yunus, 14/İbrahim, 6/En'am, 64/Teğabun, 28/Kasas, 23/Mü'minin, 22/Hacc, 21/Enbiya, 17/İsrâ, 16/Nahl, 13/Rad, 29/Ankebut, 7/A'râf, 113/Felak, 114/Nâs.)
- Altıncı Dönem: (2/Bakara, 3/Al-i İmrân, 8/Enfâl, 47/Muhammed, 62/Cuma, 5/Mâide, 59/Haşr, 4/Nisâ, 58/Mucâdele, 65/Talak, 63/Munafikûn, 24/Nûr, 33/Ahzâb, 57/Hadîd, 61/Saf, 48/Feth, 60/Mumtehîne, 66/Tahrîm, 49/Hucurât, 9/Tevbe.)

Muir'in bu tertip listesini oluşturmaya rağmen Muir, Kur'an'ın kronolojisi konusunda mutlak bir sonuca varılamayacağını düşünmektedir. Onun için bu hususta varılabilecek en gerçek şey, yaklaşık olarak bir sonuca ulaşılacağı

⁸⁷ Muir, **The Corân**, s. 43-47.

gerçeğidir.⁸⁸ Muir'e göre kronolojide yapılması mümkün olan şey sadece yaklaşık tespitlerde bulunabilmektir. Muir, kendi yaptığı sıralamanın kesin ve mutlak olmadığını ama elinden geleninin en iyisini yaptığını söylemektedir.⁸⁹ Bu şekilde düşünen Muir'in kronolojisini, oluşturan en temel kriter surelerin içerdiği konulardır. Genel olarak Kur'an'ı altı döneme ayırmış ve her sureyi kronolojik olarak sıralayıp içeriklerine göre sıralamaktadır. Bu noktada Muir kronolojisine genel olarak bakıldığında ayetlerin uzunluk ve kısalığından öte, ayetlerin içeriklerinin önemli olduğu görülmektedir. Muir, ayet gruplarının içerdiği konuları baz alarak hareket etse de, tertibini pasajlar olarak değil, sureleri bütün alarak gerçekleştirmektedir.

Muir'in yayınladığı Kur'an sureleri listelerine baktığımızda farklı kronolojik ve mushaf tertipli iki ayrı sıralama görebiliriz. *The Corân* kitabında kronolojiye dair görüşlerini belirtmiş, Kur'an surelerinin inişini altı dönem olarak sınırlandırmıştır. Bunun dışında aynı kitabın ikinci kısım 72. sayfasında Mekke ve Medenî döneme ait ayetler seçerek farklı bir sıralama sunmaktadır. Bu sure sıralamaları ve açıklamaları farklı bir tertip olarak zihinleri karıştırabilir. Aslında, tertib, surelerin sıralanması şeklinde değil, ayetlerin sıralanması şeklinde gerçekleştirmiştir. Muir, seçtiği ayetlerin altına yaptığı açıklamalarla Hz. Muhammed'in Yahudi ve Hristiyan kültüründen nasıl etkilendiğini ve Ehl-i Kitab'a dair ne gibi atıflar olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Bunu yaparken Mekkî ve Medenî ayetleri kendi içinde kronolojik olarak seçip sıralamıştır. Bu tertibinde en çok Ehl-i kitap ifadelerini, Eski ve Yeni Ahit bilgisini, Hristiyan ve Yahudi kutsal kitaplarını ön plana çıkarmaktadır. Muir, bu sıralamasında Hristiyan ve Yahudi metinlerine atıf yapan ayetleri seçerek, Kur'an ayetleri ile kutsal metinleri arasındaki ortak kısımları göstermektedir. Kanaatimizce Muir, bu şekilde kutsal kitap metinleri ile Kur'an arasındaki yakın ilişkiyi gösterme gayesindedir.

⁸⁸ Muir, *The Corân*, s. 42.

⁸⁹ Muir, *a. e.*, s. 42.

Muir'in bir diğ er eseri olan *Extracts From The Coran*'da, kronolojik sıralamadan daha farklı bir tertiple karşılaşırız.⁹⁰ Bu eserde mushaf sıralamasını takip eder. Muir'in buradaki tutumu, genel kabulü takip edenlere karşı yaygın sıralamayı dikkate alarak surelere dair yaklaşımını gösterme gayreti olabilir. Bu eserde, mevcut mushaf sıralamasını takip etmiş ama her ayeti ele almamıştır. Her dinde ve inanç sisteminde mutlak olarak yer alan ortak bir anlamı olan ayetleri sıralamıştır. Mesela Muir, bu sıralamada duayla ilgili ayetleri gündeme taşımıştır. Çünkü ona göre duanın tüm dinlerde ortak bir tarafı bulunur. Her inanç sisteminde duanın belirli bir karşılığı ve ağırlığı vardır. Muir, bu tasnifinde İslâm'a, özel prensiplerden dolayı uzak durduğunu, inançların ortak tavsiyelerini ön plana çıkardığını ve peygamberin mesajını ön plana çıkarmak istediğini belirtmiştir. Seçtiği ayetlerle Tanrı'nın varlığına, doğanın yasalarına, Tanrı'ya itaate gerekliliğe, iyiliği takip etmeye, kötülükten uzaklaşmaya dikkat çeker.⁹¹ Muir, bu eserinde sureleri nüzule göre sıralamayıp peygamberlerin ortak mesajlarını göstermeye odaklanmıştır.

2.3. Richard Bell (1876-1952)

İngiliz oryantalistler arasında Kur'an kronolojisi konusunda etkin bir role sahip olan Richard Bell ile ilgili bu kısım; hayatı ve temel eserleri, Kur'an tasavvuru, Kur'an kronolojisi, kronolojisine dair edindiğimiz sonuç ve tertip listesi isimli alt başlıklar altında incelenmektedir.

2.3.1. Richard Bell'in Hayatı ve Temel Eserleri

Richard Bell, 1876 yılında İskoçya'da dünyaya gelmiştir. Eğitim hayatını Edinburg Üniversite'sinde ilahiyat ve edebiyat okuyarak başlamış ve Almanya'da tamamlamıştır. Hayatı boyunca çeşitli görevlerde bulunmuştur. Kimi zaman akademik alanda eserler yazıp dersler vermiş, kimi zamanda dini hizmetlerde bulunmuştur. Edinburg Üniversitesi'nin İbranice Kürsüsü'nde yer

⁹⁰ Daha fazla incelemek için bkz. Muir, *Extracts From The Coran In The Original*, London, Trübner Co., 57 and 5 Ludgate Hill, 1880.

⁹¹ Muir, *Extracts From*, s. vii.

almış, Arapça üzerine dersler vermiştir.⁹² Sadece bu görevlerde kalmayıp papazlık görevinde de bulunmuştur.⁹³ Bell'in bu görevlerinin yanında en çok yoğunlaştığı alanlar, Kur'an'a dair çalışmalar üzerine olmuştur. Kur'an'ın metinsel olarak oluşumu, kökeni ve tarihi hakkında incelemelerde bulunup dünya çapında, bu alanlara dair çalışmalarıyla ün kazanmıştır.⁹⁴ Richard Bell'in bu ünü kazanmasında en göze çarpan tarafı Kur'an kronolojisine dair olan çalışmalarıdır. Kendisinden önceki oryantalistlere kıyasla daha radikal ve sıra dışı bir Kur'an kronolojisi sergilediği düşünülmüştür.⁹⁵

Richard Bell, hayatı boyunca Hz. Muhammed ve Kur'an üzerinde çalışmalar yapmıştır.⁹⁶ Hristiyan olup metinlerinde oryantalist kimliğin getirdiği kabulleri ve yaklaşımları taşıyan bir temsilci niteliğindedir.⁹⁷ *The Origin of Islam in Its Christian Enviroment* ve *The Qur'an; Translated, with a Critical Re-arrangement of the Surahs* kitapları Bell'in, Kur'an çalışmaları hakkında en önemli eserlerindendir. Richard Bell'in eserlerinin başında, 1926 yılında Edinburgh Üniversitesi tarafından basılan *The Origin of Islam in Its Christian Environment* adlı eseri gelir. Bu kitap onun en temel kitaplarından biri olmuştur. Çünkü eserde, Hristiyanlıktan, Araplardan, İslâm'ın tarihi sürecinden, Peygamberin kişiliğinden, misyonundan, hayatından genişçe bahsetmektedir. Bu eserin temel konusu İslâm'ın kaynağının ve kültürünün Hristiyan gelenek içerisinden nasıl etkilendiğini ortaya koyar. Bell, bu alt başlıklara dair açıklamalarıyla Hristiyanlık ve İslâm arasındaki farkı ortaya koymaya çalışmış ve bunu anlatırken kronolojiye dair yaklaşımlarını sunar.

The Qur'an; Translated, with a Critical Re-arrangement of the Surahs kitabı ilk olarak 1937 yılında basılmış ve iki cilttir. Bu kitap Bell'in, Kur'an

⁹² M. Manazır Ahsan, "Richard Bell", *DİA*, C. V, s. 423.

⁹³ Todd Lawson, *Journal of Near Eastern Studies*, Chicago, The University of Chicago Press, Vol. 56, No. 1, 1997, s. 53-54.

⁹⁴ Muhammad Feroz-ud-Din Shah Khagga, Ghulam Hussain Babar, *Orientalists' Approach to Qur'anic Text in the 20th Century*, s. 20, (Çevrimiçi) <https://iri.aiou.edu.pk/indexing/wpcontent/uploads/2017/07/orientalists-approach.pdf> 15 Eylül 2019.

⁹⁵ Manzoor Parwez, "Method Against Truth: Orientalism and Qur'anic Studies", *Muslim World Book Review*, VII/4, London, 1987, s. 36.

⁹⁶ Ahsan, *DİA*, C. V, s. 423.

⁹⁷ Rippin, *JAOS*, s. 640.

ayetlerini tercüme ettiği, sureleri mushaf sıralamasına göre dikkate aldığı ve her surenin girişinde sureye dair notlar düştüğü bir çalışmadır. Batı ve İslâm dünyası tarafından ilgi görmüştür. Oryantalistler özellikle ayetlerin tarihlendirilmesi konusunda Bell'i referans göstermişlerdir. Richard Bell, Kur'an'ı tarihlendirirken sureleri ayrı ayrı düzenlenmesinin sebeplerini açıklamıştır. Nöldeke ve Schwally'ın bu konuya dair çalışmasını eleştirmiştir.⁹⁸ Rudi Paret, son dönemdeki araştırmacılar arasında Bell'in Kur'an'a dair araştırmalarını önemli bularak çalışmaları hakkında konuşulmaya layık biri olarak tanımlamıştır.⁹⁹

İslâm dünyasına etkileri ise, daha çok öğrencisi Montgomery Watt üzerinden olmuştur. Watt'a göre Richard Bell'in Kur'an ayetlerinin tertibi konusunda en özenli çalışma 1937-1939 yıllarında basılan, *Translation* (Tercümesi)dir. Watt, Richard Bell'in ölümünden sonra yayınlanan *Introduction to the Qur'an* isimli eserinin Kur'an'ın biçimi, kompozisyonu, kronolojisi ve ayetlerin tarihi ile ilgili meseleler hakkında basılan en önemli kitap olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁰ Bell'in bir diğer çalışması vefatından sonra yayınlanan *Bell's Introduction to the Qur'an*¹⁰¹ isimli eseridir. Bell, bu eser yayınlamadan önce 1952 yılında vefat etmiştir. Bu son eseri, Kur'an'a giriş niteliğinde Hz. Muhammed'in yaşadığı tarihi ortamı resmetmeye çalışmış, Kur'an'ın kaynağına ve formuna yönelik izahlarda bulunmuştur. Bunların yanında Kur'an surelerinin yapısına, arka planına ve kronolojisine dair görüşlerini aktarmıştır. Richard Bell, ortaya koyduğu bu yaklaşımlarla ayetlerin tertibiyle ilgili kendi döneminde en fazla çaba gösteren ve kendisinden sonra gelen oryantalistleri etkileyen önemli isimlerdendir.

⁹⁸ Lawson, *Journal of Near Eastern Studies*, s. 54

⁹⁹ Rudi Paret, "Peygamber'in Hayatı ve Faaliyetleri Hakkında Avrupa'da Yapılan En Son Araştırmalar", Çev. Zeki Velidi Togan, *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, C. III, sayı: 3-4, 1966, s. 43.

¹⁰⁰ W. Montgomery Watt, *Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed*, Çev. Ünal Çağlar, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 2001, s. 256.

¹⁰¹ W. Montgomery Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, Edinburg, Edinburg University Press, Islamic Surveys 8, 1970.

3.3.2. Bell'in Kur'an Tasavvuru

Richard Bell, Kur'an'ın yahudi ve hristiyan kutsal kitaplarından etkilendiğini öne sürmektedir.¹⁰² Bu iddiasına, Ahd-i Atik'te insanın çamurdan yaratıldığına değinen kısımları örnek olarak göstermektedir. Kur'an'da insanın yaratılışıyla ilgili ayetlerin Ahd-i Atik'te anlatılanlardan öğrenilerek, yahudilerin etkisi ile oluştuğunu iddia eder.¹⁰³ Ahd-i Atik'in Kur'an üzerindeki etkili olduğu düşüncesini, iki metin arasında benzer içeriklerin olduğunu göstererek deliller sunar. Anlatılan ortak kıssalar, kıyamet sahnelerinin resmedilmesi, cehennem tasvirleri Bell'e göre apokaliptik geleneğe aittir.¹⁰⁴ Buna binaen Richard Bell, Kur'an'da görülen bu anlatımların kaynağının hristiyanlık olduğuna işaret eder. Onun tasavvurunda Kitab-ı Mukaddes ile Kur'an arasındaki bu bilgi aktarımları ise Kur'an'ın indiği dönemde Hicaz'da yaşayan hristiyan halkına ait bilgiler üzerinden gerçekleşmektedir.¹⁰⁵

Bell, Kur'an'ın nasıl bir kitap olduğunu anlatırken müslüman geleneğinin sahip olduğu yaygın görüşü belirtir. Geleneksel tutum, Kur'an'ın Hz. Peygamber'in kendisi veya ashabı tarafından bir düzen içerisinde bir araya getirilmesi üzerinedir. Bu yaygın görüşü kabul etmesine rağmen Bell, Kur'an'ın üslubunda yer alan uygunsuzlukların, birbirinden bağımsız pasajların bir araya gelmesiyle oluştuğunu vurgulamaktadır.¹⁰⁶ Kur'an'ın homojen olduğunu kabul etmekle beraber, Kur'an'da yer yer konu dışına çıkan ayetlerin, bulunduğunu belirtir. Bell, bunun sebebinin ayetlerin ele geçirilen malzemelerin ön ve arka yüzlerine rastgele yazılması sebebiyle surelerin kaydediliş sırasında malzemenin diğer yüzüne başka surelere ait ayetlerin yanlışlıkla nakledilmesi sonucu yapılmış tekrarlar olduğunu düşünür.¹⁰⁷ Farklı zamanlara ait ayetlerin, önlü arkalı bir şekilde art arda yazılması bu sorunu oluşturur. Bell gördüğü sorunu çözmek içinde surelere bakar. Uygunsuz ve çelişki gibi duran durumları

¹⁰² Kidwai, *The History of English Translations of the Quran*, s. 17.

¹⁰³ Bell, *The Origin of Islam*, s. 76-77.

¹⁰⁴ Bell, *Introduction to the Qur'an*, s.106

¹⁰⁵ Bell, *Introduction to the Qur'an*, 164-165; Bell, *The Origin*, s.112.

¹⁰⁶ Gözeler, *Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi*, s. 179.

¹⁰⁷ Ahsan, *DİA*, C. V, s. 424.

açıklamaya çalışır. Ona göre bu sorun, surelerin oluşumundan kaynaklanmaktadır. Surelerin bir çoğunun, birbirinden bağımsız pasajlarla bir araya getirilerek, Kur'an metni içine yerleştirildiği kanaatine varmaktadır. Bell, Kur'an'a olan bu bakışında daha ileri giderek, vahiylerin 'toplanması' sırasında bizzat Hz. Muhammed'in, muhtemelen daha sonra gelen vahiyler ışığında metinde bir takım revizyonlar yaptığını ileri sürmektedir.¹⁰⁸ Bell'in, sorun olarak gördüğü ve çözmeye çalıştığı bu durum, kendisinden sonraki oryantalistler tarafından gündeme gelmektedir. Richard Bell, bazı ayetlerin Kur'an'ın homojen yapısından dolayı birbiriyle bağlantısı olmadan ayetlerin sıralı geldiğini ve tertibinin yanlış yahut çelişkili olabileceğini varsayıp delil olarak sunar. Buna örnek olarak metnin bağlamıyla ve birbiriyle alakasız olarak Kiyamet suresi 16-19. ayetleri, İnşikâk suresi 16-19. ayetleri, Gâşiye suresi 17-20. ayetleri seçmiştir. Ona göre Gâşiye suresinin 17-20. ayetleri bu tezini çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Sure kıyametin akıbeti ile başlayıp ve ardından muttakilerin tasviri ile devam etmektedir. Konuyla ilgili tezi de Gâşiye suresinin 17-20. ayetlerinin 13-16. ayetlerin arka yüzüne yazılı buldukları için, buraya yerleştirildiği yönündedir.¹⁰⁹ Bu şekilde Richard Bell, Kur'an ayetlerinin metin oluşumundan kaynaklı homojen ve düzensiz bir yapıya sahip olduğu kanaatini anlatmaya çalışarak Kur'an'a olan bakışını belli etmektedir.

Bell'e göre, Kur'an'ın oluşumu sırasında, ayetlerin bir araya getirilmesinde Hz. Muhammed'in etkin bir rolü vardır. Oryantalistlerin genel olarak Kur'an'a dair yaklaşımına paralel olarak Bell'in yaklaşımı Kur'an metninin aslen ilahi kaynaklı olmayıp Peygamber'in sözleri ve ilhamıyla yani iç telkinleriyle oluştuğu yönündedir.¹¹⁰ Bell, bu yönünü ifade ederek Kur'an'ın Hz. Muhammed tarafından revizyona uğradığına, yani düzenlendiğine ve peygamberin Kur'an üzerinde tercihlerde bulunduğuna atıflar yapmaktadır.¹¹¹ Hz. Muhammed'in ilk zamanlarda gelen hükümlere, yeni hükümleri ekleyerek Kur'an'ı revize ettiği

¹⁰⁸ Watt, **Hz. Muhammed'in Mekkesi**, s. 22-23.

¹⁰⁹ Watt, **Kur'an'a Giriş**, s. 121-122.

¹¹⁰ Bell, **Introduction to the Qur'an**, s. 29.

¹¹¹ Watt, "The Dating of the Qur'an: A Review of Richard Bell's Theories", **JRAS**, 1957, s. 47/51.

düşüncesindedir.¹¹² Bu bağlamda Bell, Kur'an üzerinde peygamberin etkin bir role sahip olduğunu belirtmektedir. Hz. Peygamberin hayatı ile Kur'an arasında yakın ilişki kurar. Ona göre Hz. Peygamber olaylar ve ihtiyaçlar gereği metin üzerinde rezerv hakkına sahip olup, metin üzerinde değişiklikler yapmaktadır.¹¹³ Bunun yanında Bell'e göre Hz. Muhammed'in mistik bir yanı vardır. Bu mistik yanı olsa da, Hz. Muhammed'in tutumları rasyonel ve sonuca götürücü adımlardır.¹¹⁴ Bell, peygamberin yarı mistik, yarı rasyonel bir karaktere sahip olduğunu, peygambere dair yaptığı tanımlamalarla, Kur'an'ın otoritesine dair izlenimlerini yansıtmaktadır. Peygambere dair tanımlamalar bu düzeyde kalmayıp peygamberin epilepsi (sar'a), histeri, şeytan, aşırı hissiyat ve meditasyon etkisinde kaldığı düşünülmektedir.¹¹⁵ Bell bu fikirlere tam katılmayıp vahyin kaynağında bu durumların olduğunu kabul etmemektedir. Bu gibi durumların Kur'an'ın anlaşılmasının önüne geçtiği kanaatine varmaktadır. Bell, buna itiraz olarak Kur'an'ın indiği dönemdeki Mekkelilerin söylemleri üzerinden cevap vermektedir. Kur'an'ın indiği dönemde peygambere deli, mecnun dediklerini, ama hasta demediklerini belirterek vahyin kaynağında Peygamberin ve Kur'an'ın etkinliğine ve rolüne dikkat çekmektedir. Bell'in yansıttığı bu durumla, Kur'an'ın Peygambere deli, mecnun denmesine karşılık verdiği cevabı kabul ettiği tahmin edilmektedir. Yani Bell'in çalışmalarını takip ettiği Nöldeke, Weil, Muir gibi isimler peygamberi ruhsal olarak farklı boyutta olduğunu düşünseler de, kendisi buna katılmamaktadır. Tüm bunların önüne geçerek Kur'an'ın vahyin anlaşılmasında güçlü bir şekilde tek kaynak olacağını vurgulamaktadır.¹¹⁶

2.3.3. Bell'in Kur'an Kronolojisi

Richard Bell, Kur'an metnini karışık ve düzensiz bulduğu için Kur'an ayetlerini tertip çalışmalarına başlamaktadır. Bell, bazı ayet pasajlarının sıkça

¹¹² Bell, *The Origin of Islam in Its Christian Environments*, The Gunning Lectures Edinburg University 1925, Frank Cass-Co. Ltd., 1968, s. 66.

¹¹³ Hafsa Nasreen, "Oryantalistlerin Kur'an Üzerindeki İddiaları", Çev. Ozat Shamshiyev, Kayseri, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:16, 2013, s. 117.

¹¹⁴ Bell, *The Origin of Islam*, s. 71-72.

¹¹⁵ Bell, *Introduction to the Qur'an*, s. 30-31.

¹¹⁶ Albayrak, *Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 270.

tekrarlandığını ve Kur'an ayetlerinin aralarında belirli bir düzen olmadan mantıksız bir şekilde birbiriyle bağlandığı kanısına varmaktadır.¹¹⁷ Aynı zamanda birbiriyle ilişkili ayetlerin de metinde farklı yerlerde bulunup Kur'an metninin dağınık olduğunu da düşünmektedir. Buradan yola çıkarak hareket eden Bell, Mü'minûn suresinde 101. ve 66. ayetin aynı ana fikre sahip olup birbirinden ayrı yerleştirilmiş olmasını eleştirmiş ve buradan yola çıkarak da Kur'an'ın düzensiz bir yapıya sahip olduğuna dair delil sunmaktadır.¹¹⁸ Bunu anlatmak için Mü'minûn suresindeki iki ayeti örnek vermektedir. Ona göre surelerin oluşumu ayetlerin inişi tamamlandıktan sonra bir araya getirilerek oluşmaktadır. Bell, Kur'an'ın farklı zamanlarda inen ayetlerin aynı sure içinde art arda getirildiğini düşünmektedir. Bu yapıya '*composite nature*' adını vermektedir. Birleşik doğa olarak tanımlanan bu yapı, farklı dönemlere ait ayetlerin birleştirilerek toplandığına işaret etmektedir.¹¹⁹ Bell, Kur'an içinde bir düzen olmadığını düşünerek aynı zamana ait ayetleri ortaya çıkarma gayesiyle Kur'an'ı tertip etmeye yönelmektedir. Kur'an üzerinde kronolojik olarak çalışarak Kur'an'daki karışıklığı giderebileceğini ifade etmektedir.

Bell, Kur'an meali çalışmasında; sureleri yeniden düzenleyerek, Kur'an'a edebî açıdan bölümlere ayırarak, ayetleri tek tek ve bölüm bölüm ele alarak nüzul tarihlerine göre Kur'an'ı kronolojik olarak sıralamaktadır.¹²⁰ Bu şekilde Kur'an'ı, sureler bazında değil, pasajlar şeklinde ele almaktadır. Kur'an'ı tertip ederken surelerden daha çok ayet gruplarıyla ilgilenmektedir. Onun tertibinde ayet gruplarını sıralamak esastır. Bu sıralamayı yaparken Kur'an'ı üç bölüme ayırmaktadır. Richard Bell'in tasnif ettiği bölümler ve içerikler aşağıdaki şekildedir:

¹¹⁷ Farhat Aziz, Cronology of the Text of the Holy Qur'an, **British Journal of Humanities of and Social Sciences**, Volume : 4, s. 19.

¹¹⁸ Shah Khagga, Hussain Babar, **Orientalists' Approach to Qur'anic Text in the 20th Century**, s.20, (Çevrimiçi) <https://iri.aiou.edu.pk/indexing/wpcontent/uploads/2017/07/orientalists-approach.pdf>, 15 Eylül 2019.

¹¹⁹ Rippin, **JAOS**, 112/4, s. 642.

¹²⁰ Ahsan, **DIA**, C. V, s. 423.

- İşaret/ *Sign* Bölümü: Allah'ın kudretini ve gücüne işaret eden ayet gruplarıdır. Allah'ın kudret ve rahmetinin alâmetleri olan çeşitli tabiat olaylarına dikkat çekerek, Allah'a işaret eden O'nun yeryüzündeki tecellisini göstermeye çalışan ayetlerdir.
- Kur'an/ *The Qur'an* Bölümü: Bir kısmıyla Mekki, bir kısmıyla Medeni olan ayetlerdir. Bu dönem, Mekke döneminde namazın farz kılınması ile başlayıp Medine'de kiblenin Kabe'ye çevrilmesiyle sonlanan ayetleri içine almaktadır.¹²¹
- Kitap/ *Book* Bölümü: Üçüncü bölüm ise Bedir Savaşı'ndan sonra başlayıp sona kadar devam eden dönemdir.¹²² Bu dönem ise yeni ümmet için Yahudi ve Hristiyanların Tevrat ve İncil'ine rakip yeni bir kitap olarak Kur'an'ın sunulduğu dönemdir. Bedir Savaşı'nı önemseyip kronoloji açısından da ayırıcı bir vasıfta olduğunu görmektedir. Bedir Savaşı'nın hem Peygamber'e hem de Ehl-i Kitab'a bakan tarafı vardır. Peygambere bakan tarafı peygamberliğin toplum ve Ehl-i Kitab tarafından kabul edilmesine işaret etmektedir.

Bell, Kur'an'ı bu üç ayrı ana bölümde inceleyip bölümler içerisinde bulunduğu tercihleri neye göre yaptığı ve hangi saiklere dayanarak hareket ettiğini anlatmaktadır. Bell'e göre Medeni surelerde çok değişik konular vardır. Bu nedenle kendi içinde bir bütün oluşturamazlar. Medine dönemin ayetleri için Kur'an'ı Kerim'in üslubundan ve kullanılan ifadelerinden yola çıkarak net ayrımlar yapamayacağımızı düşünmektedir.¹²³ Bell, Mekke döneminin ortalarından sonlarına kadar ayetlerin kronolojisine dair fazla tatmin edici bilgi vermemektedir.¹²⁴ Ayetlerin üslubu Mekke için bir ölçüt oluşturabiliyor iken Medine için üsluba göre değerlendirmek, tarihlendirme açısından yeterli olmamaktadır. Ona göre, Medine'de tarihlendirmeyi sağlayacak ölçütler; *tarihi olaylar* ve *yeni kavramların* ortaya çıkışı olmuştur. Bell, Kur'an metnini indirdiği

¹²¹ Bell, *The Qur'an*, C. I, s. vii.

¹²² Albayrak, *Oryantalizmi Yeniden Okumak Batıda İslâm Çalışmaları Sempozyumu*, s.173.

¹²³ Albayrak, "Kur'an Ayetlerinin Tertibi", *Marife Dergisi*, s. 162.

¹²⁴ Albayrak, "Richard Bell, Kur'an Çalışmaları ve Kur'an Vahy-i Hakkındaki Görüşleri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 270.

dönemdeki tarihi olayları araştırarak eşleştirmeye çalışmaktadır. Tüm sureleri parça parça incelemektedir. Ritim ve gramer değişikliklerini önemli bulsa da ayetlerin kronolojisini tespit etmede tarihi olayları daha çok önemser. Birbirine benzer iki ayeti bulduğunda, birini diğerine kaynak olarak ele alır. Bell, bu sebeplere dayanarak ayetlerin zeminini görme gayesi ile ayetleri, tarihi arka planlarıyla kıyaslamaktadır.¹²⁵

Bell'e göre Medenî surelerde çok fazla konu gündeme gelmektedir. Mekke döneminin konusu, daha çok tasavvur ve zihniyet oluşumu iken Medine döneminin konusu, oturmuş bir tasavvurun muamelat kısmına yöneliktir. Bu kısımda birebir hayatın öğretilerinin uygulanması ve hayatın ihtiyaçlarına yönelik olduğundan birbirinden çok farklıdır. Yani Medine'de Peygamber eşlerinden, hac ibadetine, oruç, tesettür, savaş hukuku, evlilik, talak, miras gibi hukukun içinde yer aldığı çok fazla konu gündeme gelmektedir. Bunların aralarında bir konu birlikteliği olmadığını düşünerek, Bell bu yüzden Kur'an'ı sureler şeklinde değil ayet grupları şeklinde ele alır.

Bell'e göre ayetlerin kronolojik tespitini gerçekleştirmede ayetlerin kendi içindeki *kavramlar* yardımcı olmaktadır. Çünkü belirli kavramların ve ifadelerin içinde bulunduğu ayet grupları, o ayetlerin indiği zamana ve mekana işaret ediyordu. Mesela cehennem azabı tasvirlerinin daha geç dönemde yani peygamberleri inkar edenlere verilen özel cezalarla ilgili kıssalardan sonra geldiğini düşünmekteydi.¹²⁶ Bu sebepten cehennem azabının tasvirlerinin geçtiği pasajlar peygamberliğin daha sonraki dönemlerine aittir. Çünkü ona göre cehennem tasvirleri ilk dönemin konusu olmamıştır. İlk defa gördüğü kelimelerin yer aldığı ayetlere dair örnek tarihlendirmelerde bulunmuştur. Mesela *hanif* ve *Millet-i İbrahim* kelimelerini hicretin II. yılıyla ilişkilendirmiştir. S-l-m kökünden *gelen islam, müslim, esleme* kelimelerinin hicretin II. yılından sonra ortaya çıktığını belirtmektedir. Tespit ederken kesinlik sağlayamadığı kavramlar da vardır. *Fitne* ve *şikak* kelimeleri için kesin bir vakit aralığının olamadığını ama *şikak* kavramının büyük ihtimal Medine dönemine

¹²⁵ Rippin, *Journal of the American Oriental Society*, 112/4, s. 646.

¹²⁶ Watt, *Kur'an'a Giriş*, s. 136.

ait olabileceğini belirtmektedir. Sadece kavramlardan değil, ifade biçimlerinden, belli bir mesajı ve emiri ifade eden cümleleri içine alan ayetlere bir tarihlendirme belirtip meseleye olan yaklaşımını ve metodunu ortaya koymuştur. Bell, “*Peygambere itaat edin, Allah ve Peygamberine/Resul’üne itaat edin*” ifadelerini Mekke’de ortaya çıkmayıp Medine’de ortaya çıkmasının sebebini dönemsel konu ve zaman farkından kaynaklandığını düşünür. Bu yüzden bazı kavramlar ve ifadeler bulundukları pasaj ve surelerin tarihini tespit etmede yardımcı olur. Bunun aksine de bazı kavramlardan yola çıkarak her ayetin tarihinin net tespiti mümkün değildir. Çünkü ona göre *kafir*, *kafirin*, *müşrik* gibi kavramlar bütün dönemlerde kullanılmaktadır. Belli bir döneme ait değildir. Kafir kelimesinin diğer çoğulu olan *küffar* kelimesinin yaygın olarak Medine dönemi’ne ait olduğunu söylemektedir. Tespitlerine göre *mücrimin* kelimesi de geç dönem Mekke ve erken Medine dönemlerine aittir. Kitap kelimesini tarihlendirirken dikkatli olmamız gerektiğini belirtmektedir. Çünkü bu kelimenin birden fazla anlamının olup farklı bağlamlarla kullanıldığına işaret etmektedir.¹²⁷ Bu şekilde Bell, ayetlerin tarihlendirmesine dair belli kelimelerin nasıl ölçüt ve ciddi bir veri olabileceğini sunmaktadır. Ama kavramlardan yola çıkarak tarihlendirmeye dair zamanlama tayin etmek her Kur’ani kavram için geçerli olmamaktadır. Bell, *Introduction to the Qur’an* (Kur’an’a Giriş) kitabında bunu kendince tespit ettiği kavramlar üzerinden örneklemiştir.

Ellezine keferu Mekke’de başlayarak Medine dönemlerinde kullanılmaya devam etmiştir. *Ellezine zalamu* Medine dönemlerine ait olup, bu ifadenin sıklıkla Yahudilerle ilişkilendirildiğini söylemektedir. Kur’an’ın ne muhacir ne ensar olmayanlar için *kalplerinde hastalık olanlar* şeklinde isim verdiğini bunlarında Uhud Savaşı’ndan sonra *münafık* olarak tanımlandığını belirtmektedir. Allah’ın Rahman, tevbe, mağrifet, kefare, rıdvan gibi sıfatlarının ön plana çıktığı ayetlerin Medine dönemiyle ilişkili olduğunu söylemektedir.¹²⁸ Bu şekilde Bell, Medine dönemindeki bazı kelimelerin bazı olaylarla ilişkilendirebilmenin mümkün oluşunu bu şekilde açıklamıştır.

¹²⁷ Bell, *Introduction to the Qur’an*, s. 108.

¹²⁸ Bell, *Introduction to the Qur’an*, s. 107-109.

Kavramlar, indikleri dönemde yaşanan belli olaylarla ilişkilendirilmektedir. Çünkü yaşanan olaylar ve durumlar ilahi hitap tarafından tanımlanmış ve önceden yaygın olarak belirtilmemiş kavramlarla ortaya çıkmıştır.

Bell'e göre Mekke ve Medine dönemine ait ayetler tarihlendirirken sadece üslup, konular, ve kavramlar ayırt edici unsurlardandır. Mesela *Rahman* ismi, derin bir merhamet, rahmet (mercy) anlayışı ile birlikte kullanılmaya başlamıştır. İnananların giderek derinleşen manevi anlayışları nedeniyle Kur'an, *Rahman*(bağışlama), *kefâret* ve *rıdvan* (rıza) gibi terimleri kullanmıştır. Bu kavramlardan bazılarının ilk kez Hicret'ten sonra geldiğini belirtmektedir. Bell, bu kadarıyla kalmayıp *Nebi* (peygamber) kelimesi ile İbranice' den türetilen çoğu kelimenin Medine dönemine ait olduğunu düşünmektedir. İbrahim'den peygamber olarak ancak Medine'de söz edildiğini İsmail ile yakın ilişkisinden bahseden ayetlerin de bu döneme ait olduğunu söylemektedir. Bell, ayetleri tarihlendirirken muhatap olarak muhalefetin yani davete karşı çıkanların var olmasıyla vahyin vurgusunun değiştiğini söylemektedir. Buradaki vurgunun da ayetlerin zamanını tayin etmede ayırt edici unsur olabileceğini belirtmektedir. Temel tezi ise, muhalefet öncesi ve sonrasında konuların değiştiği yönündedir.¹²⁹ Ayetlerin muhatap kitlesinin değişmesi ile konusunun ve üslubunun değişmesini tabii karşılamamız gerekmektedir. Bu farklılık bize Kur'an'ın hitabı ve içeriği arasında hikmetli bir uygunluğun olduğunu gösterir.

Richard Bell, Kur'an'ın zamanla değişen üslubunu ve değişen konuların sebebini, Hz. Muhammed'in hayatıyla ve bilgi değişimiyle ilişkilendirmiştir. Ona göre Hz. Muhammed başlarda çok şey bilmeyip, özellikle Medine'ye hicret edince yahudilerle ve hristiyanlarla karşılaştığında yeni bilgiler ve kelimeler öğrenmiştir. Onlardan edindiği bilgilerle Kur'an'a katkı sağladığı düşünülmüştür. Bu şekilde Kur'an'ın Hristiyan ve Yahudi etkisiyle oluşturulduğu kanaatine varmışlardır.¹³⁰ Hz. Muhammed'in yeni bilgi, yeni fikir, yeni terminoloji, yeni ifade¹³¹ edinmesi Kur'an metnine yansımıştır.

¹²⁹ Watt, **Hız. Muhammed'in Mekkesi**. s. 69, **Kur'an'a Giriş**, s. 131.

¹³⁰ Bell, **The Origin of Islam**, s. 68-69

¹³¹ Bell, **Introduction to the Qur'an**, s. 104.

Tertipte ölçütü sağlayacak unsur olarak *phrases* kavramını sıkça kullanır. Bu kavram; söylem, ifade, terkip, deyim, anlatım tarzı anlamlarına gelip ayetleri ayırt etmede kriter niteliğinde olmaktadır. Bu Bell'e göre, bizim ayetlerdeki gördüğümüz üslup farklılığı vs. bu değişimden, yeni etkilenmelerden kaynaklanmaktadır. Peygamberin yeni durumlarla karşılaşp yeni kelimeleri kullanmasını Medine dönemiyle ilişkilendirmiştir. Bell, ayetlerin arka planını bu şekilde açıklarken vahye, Hz. Muhammed'in kaynaklık etmesine dayandırmaktadır. Ayetleri de Hz. Muhammed'in sözü olarak varsaydığı için, üsluptaki her değişmeyi peygamberin yaşadıkları ve edindikleri ile ilişkilendirmektedir. Bunu Richard Bell, “*Muhammed'in kariyerinde önemli bir gelişme*” olarak ifade etmektedir. Hz. Muhammed'in bilgisi artıkça, yeni olaylarla karşılaştıkça Kur'an içeriği değişmiştir şeklinde ifade etmiştir. Ahiret ve yargıyı Hristiyanlardan öğrenmiştir.¹³² Bunu da *nebi* kelimesi üzerinden örneklemiştir. *Nebi* kelimesinin İbranice olup Yahudilerle olan karşılaşma sonucu bu kelimenin geçişinin sağlandığını ve ilgili ayetlerin Medine dönemiyle ilgili olduğunu belirtmektedir.¹³³ Örnek verdiği kelimelerin bulunduğu ayet gruplarının zamanının ve yerinin tespit edilebileceğini belirtmektedir. Ortaya çıkan bu yeni deyiş ve kelimelerin geçiş sırasına göre ayetleri kronolojik olarak sıralayabileceğimizi düşünmektedir. Bell, Hz. Muhammed'in hristiyanlarla ve yahudilerle olan etkileşimin, Mekke'nin son yıllarından itibaren başlayarak Medine dönemi ile devam ettiğini belirtmektedir.¹³⁴ Bell'in burada ifade etmek istediği şey; Hz. Muhammed'in Medine'de Ehl-i Kitap ile olan karşılaşmalarında onlardan etkilenmiş olması ve bu etkilenmenin Kur'an'daki anlatımına yansımış olmasıdır. Metin üzerindeki farklıların da Hz. Muhammed'in kendisinin inisiyatiflerinden kaynakladığı sonucuna varmaktadır.¹³⁵ Bell, buradan yola çıkarak Kur'an tertibinin Peygamber'in kendi değişimlerini ve etkilerini fark ederek sağlanabileceğini düşünmektedir.

¹³² A , “Reading the Qur'an with Richard Bell”, **JAOS**, s. 642.

¹³³ Bell, **Introduction to the Qur'an**, s. 108.

¹³⁴ Bell, **Introduction to the Qur'an**, s. 140.

¹³⁵ Bell, **Origin**, s. 101.

Bell, Kur'an ayetleri tarihlendirilmesini yaparken iki temel prensip benimsemektedir. Bunlardan biri; asıl ayetlerin, kısa pasajlardan oluşmasıdır. Diğeri ise Kur'an metninin Hz. Peygamber tarafından oluşturulup şekillendiği yönündedir. Buradan çıkarımla Bell, orjinal olan vahiy birimlerinin kısa olduğunu ve Hz. Peygamber'in tercihte bulunarak bu parça ve kısa olan ayetleri sureler şeklinde bir araya getirdiğini düşünmektedir. Bell, Kur'an'da bu durumun tek bir istisnasının olduğunu, surenin tek bir konu üzerinde odaklandığını belirtmektedir. Yusuf Suresi'ni örnek vererek Hz. Yusuf'un hikayesinden dolayı bu surenin bir bütün halinde olduğunu ifade etmektedir. Bunun sebebinin de Kur'an'ın inişinden dolayı değil, Hz. Yusuf'un hikayesinin bir bütün olarak anlatılmasından dolayı surenin bir bütünlük oluşturduğunu savunur.¹³⁶

Bell'in ikinci temel prensibi ilham biçiminde gelen vahyin Hz. Muhammed tarafından revize edilip düzenlenerek Kur'an'ın oluştuğu şeklindedir. Bell'in buradaki düşüncesi Hz. Muhammed'in kendi düşünce ve yaklaşımlarını metine dâhil ettiği ve ayet pasajlarını birleştirerek sureleri oluşturduğu yönündedir. Buna binaen Abese suresini beş ayrı bölümden oluşan güzel bir kompozisyon halinde toplama bir sure olarak örnek vermektedir. Bell, bu gibi parçaları birleştirerek sure oluşturup düzenlemeyi Hz. Muhammed'in iddialı hareketi olarak görmektedir. Kur'an'daki tekrarların da ayetler birbirine uyumlu olsun diye ardı sıra eklediğini düşünmektedir.¹³⁷ Onun için bu bilgiler ve açıklamalar Kur'an'ın tarihlendirilmesi için bakılacak detaylardır. Watt, Bell'in bu iki asıl prensibine binaen; üçüncü bir prensibinin olduğunu ve bunun tarihlendirmeye alakalı olduğunu belirtmektedir. O da Bell'in bazı Kur'an pasajlarının önceden yazıldığını düşünmesidir.¹³⁸ Bu şekilde inceleyerek Hz. Muhammed'in düşünce özünü ortaya çıkarmaya ve onu tarihsel gelişimi içerisinde anlamaya çalışmaktadır.¹³⁹ Ayrıca bu pasajların kısa sureler halinde toplama işinin bizzat

¹³⁶ Watt, "The Dating of the Qur'an: A Review of Richard Bell's Theories", *JRAS*, s. 51-52.

¹³⁷ Watt, *a. e.*, s. 50-51-52.

¹³⁸ Watt, *a. e.*, s. 46.

¹³⁹ Tilman Nagel, "Tarihi Araştırma Konusu Olarak Kur'an", Çev. Ali Dere, *İslami Araştırmalar*, C. IX, sayı 1-2-3-4, 1996, s. 57.

Hız. Muhammed tarafından yapıldığı hem de bu sürecin ilahi ilham gözetiminde olduğunu savunur.¹⁴⁰

Bell, Kur'an tarihlendirmesinde Hız. Muhammed'in hayatının genel kronolojik çerçevesini oluştururken İbn Hişam'ın (ö. 833) *Sîret*'inden yararlanır. Kur'an ayetlerini tarihlendirirken İbn Hişam'ın siyeri doğrultusunda tercihlerde bulunur. Bu çalışmaları esas olarak Hız. Muhammed'in 622'de Medine'ye hicretinden 632'de vefatına kadar geçen süreyi Medine döneminin bir kronolojisi olarak görür. Bell'e göre önceki dönemle ilgili yani Mekke dönemiyle ilgili bilgiler çok net bir şekilde belirli değildir.¹⁴¹ Mekke dönemine dair tarihi olayların ve kesin bilgilerin azlığına ve yetersizliğine dikkat çeker. Buradan yola çıkarak Bell, Kur'an pasajlarının Bedir ve Uhud Savaşları veya Mekke'nin fethi gibi olaylarla bağlanabildiği yerlerde pasajların biraz daha kesin olarak tarihlendirilebileceğini düşünür.

Bell, her ne kadar İbn Hişam gibi âlimlerin eserlerinden yararlansa da kronolojiyi tespit ederken hadislere ve siyer kaynaklarına güvenmez. Rivayetlerdeki uyumsuzluk ve çelişkilerden dolayı sahih bir kaynaklık yapamayacaklarını düşünür. Bu kaynakları kullanarak, onlardan istifade edenleri eleştirmiş ve en doğru kaynağın Kur'an'ın kendisini olduğunu belirtmiştir.¹⁴² Çünkü Kur'an ayetlerinin birbirlerine dair delil olabileceğini, bir kavramın farklı pasajlarda geçen ayetlerle tekrarlanarak tarihlendirmesine dair bir kanaat yürütülebileceğini düşünmektedir. Andrew Rippin, Bell'in ayetlerin kronolojisinde gösterdiği bu değeri belirterek, diğer oryantalistlerden daha dikkatli bir şekilde Kur'an'ı okumaya yoğunlaşır.¹⁴³

Richard Bell, diğer oryantalistler gibi Nöldeke'nin kronolojisini kendi çalışmalarına başlangıç noktası olarak almıştır. Nöldeke ve Hartwing'in kronolojiye dair çalışmalarını incelemiştir. Surelerin, Nöldeke'nin

¹⁴⁰ Watt, **Kur'an'a Giriş**, s. 134.

¹⁴¹ Watt, **Bell's Introduction to the Qur'an**, s. 114.

¹⁴² Albayrak, "Richard Bell, Kur'an Çalışmaları ve Kur'an Vahy-i Hakkındaki Görüşleri" **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 270.

¹⁴³ A Rippin, **Journal of the American Oriental Society**, 112/4, s. 643-644.

gösterdiğinden daha karmaşık olduğunu fark ederek kendi kronolojisini oluşturmuştur. Nöldeke'nin ayetlerin uzunluğuna, kısalığına göre zamanını tespit etme ayırımına katılmış ancak, bununla tarihlendirmeyi de yeterli bulmamıştır. Bazı pasajlar için muhtevaların dikkate alınmasını ve buna göre tertibin değiştirilmesi gerektiğini düşünmüştür. Kendinden önceki oryantalistlerin tertibe dair yaklaşımlarına katıldığı noktalar kadar katılmadığı kısımları da olmuştur. Yani toptan bir kabul ile yaklaşmamıştır. Bell'in eserinde yer verdiği Nöldeke eleştirisi bunun güzel bir örneğidir. Hatta ayet kronolojisine dair kendi tercihlerini açıklamadan önce konunun baş isimlerinden olan Nöldeke'nin tertibe dair katıldığı ve eleştirdiği yaklaşımlarını anlatmıştır.

Bell'in, Nöldeke'ye temel olarak üç noktada eleştirisi vardır. Bu eleştirileri şu şekildedir:

- **Üslup bakımından:** Nöldeke'nin üsluba fazla önem vermesini yanlış bulur. Bell, Nöldeke'yi bu konuya dair ilk temel çalışmayı sunması açısından faydalı bulmuştur. Ama üsluba fazla değer verdiğinden eleştirmiştir. Üslubun değişmesi noktasında ona katılır ama bunun sebebini Hz. Muhammed'in içsel duygularının ve vahye karşı heyecanının değişmesi olarak temellendirmesine itiraz eder. Yoksa üsluptaki değişme ona göre doğrudur. Bell, Kur'an'ın üslubunu, üsluptaki duygu değişimlerini temel ölçüt olarak kabul etmemiştir. Üslup onun için en önemli ve başlıca ayırt etmeyi sağlayan ölçüt olmuştur. Bell, burada ona karşı çıkar ve üslubun gerekli olduğunu ama ayırt etmede bu kadar fazla bir ölçüt olmadığını açıklar.¹⁴⁴ Çünkü Bell'e göre, üsluptaki duygu ve ifade değişebilen bir durumdur. Sadece ana kıstas olarak, ayetlerin kronolojisinde duygunun ve üslubunun gerektiğini savunur. Ona göre hristiyan ve yahudilerle olan ilişkiler, ritüellerdeki detaylar ve kelimelerin sözlük anlamları tertipte ölçüt oluşturabilecek kıstaslardır.¹⁴⁵

¹⁴⁴Watt, **Bell's Introduction to the Qur'an**, s. 104.

¹⁴⁵ A Rippin, **JAOS**, 112/4, s. 641.

- **Kelimeler bakımından:** Bell, Nöldeke'yi kronolojide ölçüt olarak tercih ettiği kelimeler bakımından eleştirir. Nöldeke, Rahman isminin geçtiği yerlerin sadece Mekke orta dönemine ait olduğunu, ismin sonra kullanılmayıp düştüğünü söylemektedir. Bell, buna itiraz eder. Kavram belirli bir dönemde daha çok kullanılabilir ama kavramın düştüğüne dair kesin bir kanıt yoktur şeklinde düşünerek Nöldeke'ye itiraz eder. Buradaki itirazı, ayetteki kavramların belirli bir dayanak üzerinden ilişkilendirilmemesinden kaynaklanmaktadır.¹⁴⁶
- **Kur'an düşüncesi bakımından:** Üçüncü nokta ise Kur'an sureleri dönemlerine göre ayırırken Nöldeke'yi geleneksel bulmaktadır.¹⁴⁷ Bir döneme ait olan surenin içinde başka bir döneme ait olan ayetler olabileceğini söyler. Çünkü Bell'in Kur'an anlayışında Kur'an surelerinin homojen bir yapıya sahip olup, bir surenin içinde farklı bir zamana ait olan ayetler bulunmaktadır. Bu yüzden ona göre sureye toptan bir dönem tespiti yapmak çok tutarlı bir sonuç sağlamaz.

Bell, Nöldeke'ye ait bu eleştirilerini belirtmekle kalmaz. Nöldeke'nin, Mekkî dönemi kendi içinde üçe ayırdığını ve bu ayrımı nasıl yaptığından bahseder. Bu şekilde, Bell'in Nöldeke'ye dair yaklaşım ve eleştirileri kronoloji meselesindeki metodları ve yaklaşımları, net tespit edilmektedir.

Bell, *Introduction to the Qur'an* kitabında kronolojiye dair fikirlerini belirttikten sonra diğer ön planda olan sure tertip listelerini karşılaştırmaları olarak göstermiştir.¹⁴⁸ Hz. Osman mushaf sıralamasını, Muir, Nöldeke, Grimme ve Mısır baskılı tertip listelerini kitabında yayınlamıştır. Bu listeler kendisine kadar bu konuda ağırlık kazanan ve kabul gören temel tespit sıralamaları olmuştur. Tüm listelerdeki göze çarpan ayrımların farklı olduğunu notlarla ifade etmiştir. Bell, kitabında Muir; 93 tane Mekkî, 21 tane Medenî, Nöldeke; 90 tane Mekkî, 24 tane Medenî, Grimme; 92 tane Mekkî, 22 tane Medenî, Mısır; 86 tane Mekkî, 28 tane Medenî sure şeklinde tasnif ederler. Bu listeler arasında ortak

¹⁴⁶ Watt, *Bell's Introduction to the Qur'an*, s. 101-103.

¹⁴⁷ Watt, *a. e.*, s. 103.

¹⁴⁸ Bell, *Introduction to the Qur'an*, s. 110.

noktaların bulunmadığını göstermek adına Beyyine Suresi'ni örnek gösterir. Beyyine Suresi Muir için Mekki, Grimme için şüpheli bir durumda, Nöldeke için Medenî bir sure olduğunu belirtir. Muir, vahiy öncesinde Alâk Suresi'nden önce 18 surenin var olduğunu iddia ederken, Nöldeke'nin tertibi geleneksel tertiple daha çok uyusmaktadır.¹⁴⁹

Bell'e göre ayet kronolojisinde yapılabilecek en iyi şey, Kur'an'ın genel prensiplerini ortaya koymak ve bir sure şema taslağı oluşturmaktır. Bell, kronoloji için yapılabilecek en mümkün şeyin bu olduğunu düşünmektedir.¹⁵⁰ Bunun üzerine surelerin tarihlendirmesine dair imkân dâhilinde olan kısma yönelik çalışmalar yapmıştır. Bu yaklaşımlar içerisinde ayetlerin tarihlendirmesini değerlendirmiştir. Vahiy katiplerinin yapmış olduğu hatalardan dolayı Kur'an'a ait pasajlar düzenli yerleştirilmemiştir. Sözü edilen bu yanlışlıklar, Bell için Kur'an'ı anlamada sorun yaratmaktadır. Birçok ayetin yerinin mevcut yerlerine ait olmadığını ve bir kısmının sonradan eklendiğini iddia eder.¹⁵¹ Kur'an'ın sonradan oluştuğunu düşündüğünden dolayı, Kur'an'ı kronolojik olarak düzenlemenin zorluğuna ve mümkün olmadığına işaret eder.¹⁵²

Richard Bell, Kur'an kronolojisine dair tüm problemleri çözmeye girişmemiştir. Çünkü bunun kesin bir şekilde ortaya koyulamayacağını düşünmektedir. Bell, kronolojiye dair problemleri surelerin kendi iç yapılarına, ayetler arasındaki ilişkiye bakarak çözmeye çalışmıştır. Ancak onda da birbiriyle ilişkili olmayan ayetlerin aynı sure içinde art arda yerleştiğini fark edince Hz. Muhammed'in vahiylerde sık sık değişiklik yaptığını düşünmektedir. Daha önceden de belirttiğimiz üzere Bell, ayetlerin Hz. Muhammed hayatta iken yazıldığını yazı araçlarının farklı türlere ait olmasından dolayı hatalar yapıldığını düşünmektedir. Kur'an'ı kronolojik olarak okumadan önce mevcut

¹⁴⁹ Bell, *Introduction to the Qur'an*, s. 113.

¹⁵⁰ Bell, *a. e.*, s. 100.

¹⁵¹ Albayrak, "Richard Bell, Kur'an Çalışmaları ve Kur'an Vahy-i Hakkındaki Görüşleri", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 269.

¹⁵² Bell, *The Origin*, s. 66.

tertup üzerine okunması gerektiğini söylemektedir. Vahiy ve peygamberliğin ne anlama geldiğine vâkıf olarak Kur'an'ı inceleme sürecini başlatmaktadır.¹⁵³

2.3.4. Kur'an Tertip Listesi ve Değerlendirilmesi

Richard Bell doğrudan bir sure tertip sunmadığı için burada nuzul sıralı bir liste aktaramıyoruz. Çünkü *The Quran I* ve *The Quran II* eserlerinde mushaf sıralamasını tercih etmektedir. Bu eserlerinde Mekkî ve Medenî surelerden birer örnek vererek Bell'in kronolojiye olan bakışını sizlere sunacağız. Bell, Yunus ve Alâk surelerini şöyle incelemektedir.

“Yunus Suresi, şu anki haliyle Medenî bir suredir. Bunu beyan ettikten sonra surenin başlangıcında, bu tespiti hangi çıkarımlar üzerinden ulaştığını açıklar. Müslüman ve hanif kavramlarının kullanımı süreç içerisinde Yahudilerle olan kırılmayı gösterir. Bu kavramların kullanımı Medine dönemine işaret eder. 87. ayetin Medenî surelere uygun bir içeriğe sahiptir. Çünkü bu ayet Kabe'nin kible değiş Genel olarak hicri II. ve III. yılın başlarında olmasıyla Medenî surelerin tonuna uygun bir tarihtir. Surenin 63- 65 arası ve 67-93. ayetleri Medenî döneme ait en uzun ayet pasajları olup önceki toplumların hakkındaki mesajları içerir. Hz. Nuh ve Hz. Musa arasındaki peygamberlere atıflarda bulunarak Kitab-ı Mukaddes kitaplarından bu peygamberler hakkında bilgi verilmiştir. Hz. Musa ve Hz. Harun'a dayalı kıssalar Kitab-ı Mukaddes'in önceki versiyonlarına kısmen dayanır. Kitab-ı Mukaddes'te Harun'a referans yoktur. Surenin ilk pasajlarının tarihleri hakkında kesin bir ifade kullanılamaz. Kesin bir ayırım için şüpheler bulunmaktadır. En azından 23. ayetin nesh olduğunu, mensuh ayetinde surenin içinde olduğunu gösterir. Sürenin çift revizyona uğradığı yani iki kez düzenlendiğine işaret eder. Mensuh ve nasih olan ayetin ilk revizyonu içerdiği söylenmektedir.”¹⁵⁴

Tüm sureler için iniş dönemlerine dair böyle girizgahlar yaptıktan sonra tüm ayet veya ayet gruplarını ayırarak özel isimlendirmelerle başlıklandırır. Yunus Suresi'ndeki ayet başlıkları şu şekildedir:

¹⁵³ A Rippin, *JAOS*, s. 646.

¹⁵⁴ Bell, *The Qur'an*, C. I, s. 191.

- “1. ayet: ‘Kitap’ dönemine ve Medenî döneme aittir. (Kitap(book) dönemiyle kendi oluşturup isimlendirdiği dönemi kast eder.)
2. ayet: Bu ayet Peygambere güvence vermektedir. İniş tarihi belirsizdir.
- 3-6. ayetler: İşaretler; mevcut haliyle Medenîdir, fakat Mekke’ye dayanır.
- 7-11. ayetler: Ceza ve ödül içeren ayetlerdir. Mekkî (?), yeniden inmiştir. (Yeniden inmiştir diyerek revizyona, düzenlemeye işaret eder)
- 12-15. ayetler: Bunlar Mekkî sözlerdir ve şiirseldir. Manzum yazılmıştır.
- 16-19. ayetler: Kur’an’da (onlarla) alay ediyor. Mekkîdir, Medine’de yeniden inmiştir.
- 19-20. ayetler: Allah’tan başka tanrıların fayda ve zarar vermemesine yöneliktir. Ona göre muhtemelen sure, Mekkî olarak başlayıp, Medenî devam ediyor.
21. ayet: Mekkî (19). –bir ayet inse de Mekkîdir-
22. ayet: Refahın tekrar verilmesinin etkisi; Mekkî (19).
- 23-25. ayetler: Bu hayatın sarsıntısı; ilk ayetlerdendir, ikinci kez inmiş ve burada bir değişime uğramıştır. (Muhtemelen revize edilmeyi işaret ediyor.)
- 26-28. ayetler: Gelecekteki yaşam; Son Mekkî dönem veya erken Medenî dönem, uyarlanmıştır.
- 29-30. ayetler: Yargı sahnesi; Muhtemelen Medenîdir.
- 31-37. ayetler: Gerçek Tanrı’nın İspatı; Mekkî, sonradan eklenenlerle beraberdir.
- 38-47. ayetler: Kur’an ancak Allah’ın yardımıyla ortaya çıkabilirdi. Mekkî ve Medenî eklemelerle beraber tamamlanmıştır.
- 47-49. ayetler: Peygamber kendisine yapılan tehditlerinin gerçekliğini görmektedir. Muhtemelen Mekkîdir ve Peygambere mahsustur.
- 49-54. ayetler: Cezayla tehdit edilir; Mekkî, ancak birkaç kez inmiştir.
- 54-58. ayetler: Cezayla tehdit; 54.ayet Mekkî, 55-58.ayetler erken dönem Medenîdir.
- 59-61. ayetler: Allah’ın lütfu; Mekkîdir, muhtemelen Medine’de tekrar inmiştir, yemek yasaklarıyla mücadele edildi.
- 62-66. ayetler: Allah’ın bilgisi; Mekkî, erken dönem Medenî (?) eklemeleriyle beraber Mekkîdir.
- 67-68. ayetler: Allah’tan başka tanrılar zandır. Önceki bölüme ek olarak aynı zaman diliminde inmiştir.

69-71. ayetler: Allah'ın çocuğa ihtiyacı yoktur; öncekiyle aynı zaman.

71-93. ayetler: Önceki peygamberlerin kıssaları; erken Medenî dönem, ancak önceki versiyonlarına göre. (Nuh – aradaki peygamberler- Musa ve Harun)

94-100. ayetler: Peygamberin inançsızlık karşısında güvencesi; 94.ayet Mekkîdir, muhtemelen 66., 95-100. ayetler Medine'ye eklenen ayetleri takip etmiştir.

101-103. ayetler: Manasız uyarılar ve işaretlerdir Mekkîdir, daha sonra Medenî olarak (?) değiştirildi.

104-107. ayetler: Daha sonraki dönemle eklemelerle beraberdir. Erken dönem Medenîdir. (?).’’¹⁵⁵

Alâk Suresi'ne yönelik tarihlendirmesi şu şekildedir:

“Alâk suresinin başlangıcı, geleneksel olarak ilk nazil olduğu nüzul sürecinin başlangıcı olarak kabul edilir; Kur'an döneminin başlangıcı olduğunu ifade eder. Kur'an'n Allah adına okunmasını tavsiye eder. 6-8. ayetler, 1-5. ayetler aynı döneme ait değildir. Her halükarda bir şekilde bir araya getirilmeye niyet edilmiştir. Bir araya getirilme düşüncesi bir kişinin Allah'ın verdiği nimetler karşısında nankörlük etmesidir. Şükretmeyen insanın nankör olduğunu bildirmektedir. İkinci bölümde müslümanların karşısındaki kişiye atıfta bulunmaktadır. 15-18. ayetler Hz. Muhammet ile uğraşan özel bir kişiden bahseder ama bu sonraki meseledir. ’’¹⁵⁶

Genel olarak Bell'in bu değerlendirmelerinden yola çıkarak gördüğümüz nokta; surenin genel döneminden bağımsız olarak ayet gruplarına özel bir tarihlendirme değerlendirmesi veya ayetleri içeriklerine göre isimlendirmesidir. Ayetlerin tarihlendirmesine dair tespit ettiği en belirgin nitelikleri ise, muhtevalardan yola çıkarak kelimelerin kullanımı, deyiş, kelime grupları ve kavramların kullanımınıdır.¹⁵⁷ Bell, tüm bu kıstaslardan yola çıkarak surelerin Mekkî veya Medenî olduğunu teyit etmiş ve bu tespitlerini uygulamalı olarak

¹⁵⁵ Bell, **The Qur'an**, C. I, s. 191-204.

¹⁵⁶ Bell, **The Qur'an**, C. II, s. 667-669.

¹⁵⁷ Bell, **Introduction to the Qur'an**, s. 104.

The Qur'an adlı eserinde göstermiştir. Bu eserinde Bell, ayetleri tarihlendirmesine dair tüm yaklaşımlarını yansıtmaya çalışarak bizlere surelerin ve ayet pasajlarının indiği zaman dilimlerini uygulamalı olarak açıklamıştır. İki ciltlik olan bu eserinde sureleri kronolojik olarak sıralayarak bir tarihlendirme yapmamış, yaygın olan mushaf tertibine göre sunmuştur. Mushaf sıralamasını kabul etmesi, onun İslâm'ın ortaya koyduğu geleneksel tertibi dikkate aldığını gösterir. Her surenin başlangıcında o sureye özel birer giriş niteliğinde açıklama yapmıştır. Bunun yanında sure ve ayet gruplarının başlangıçlarında nüzulü hakkında tespitlerini belirtmektedir. İniş zamanlarını rakamsal olarak net bir tarih belirterek yapmamıştır. Dönemsel aralıklar vererek tarihlendirmesini yapmaya çalışmıştır. Kimi zaman bu dönemsel aralıkları daha detaylı olarak verir. Ayetleri kendi sıralamasını takip ederek kısımlara ayırmış ve üstüne Uhud'tan önce mi sonra mı; İsa'nın doğumu ve misyonu gibi, Bedir sonrası gibi dönemsel zamanına işaret edecek ifadeler kullanır.¹⁵⁸ Bu ayet başlarındaki isimlendirmeleri ayet gruplarının konularına göre çeşitlendirmiştir. Tespit edemediği, emin olamadığı ayetler için başına soru işaretleri koymuştur. Bell'in kronolojiye dair bu kadar detaylı bilgi verip ayetlerin arka planlarını inceleyip ölçütler ve eleştirel sunmasına rağmen kronolojik bir liste yayınlamaması ilginçtir. Kanaatimizce bu durum, onun mutlak bir kronolojinin mümkün olamayacağı düşüncesinden kaynaklanır. Aktardığımız üzere, Bell için ayetlerin tarihlendirmesini tespit edebilmek için kesin tarihi bir delile ihtiyaç vardır. Bu durum da her ayet pasajı için mümkün değildir. Çünkü ona göre ayetin tarihlendirmesi net bir ispata ihtiyaç duyar. Bu ispata dayalı bilgilerde çok sınırlı ve yetersiz düzeyde kalmaktaydı. Bu çekincelerden ötürü Bell'in, kronolojik bir tertip yayınlamadığı, mevcut mushaf tertibi üzerinden tarihlendirme yaptığı tahmin edilebilir.

¹⁵⁸ Daha detaylı örnekler için Ali- İmrân Suresi için bkz. Bell, *The Qur'an*, C. I, s. 48.

2.4. W. Montgomery Watt (1909-2006)

Son dönem İngiliz oryantalistlerin en önemli temsilcilerinden olan W. Montgomery Watt; hayatı ve temel eserleri, Kur'an tasavvuru, Kur'an kronolojisi, sonuç ve tertip listesi adlı başlıklar altında inceleyeceğiz.

2.4.1. Watt'ın Hayatı ve Temel Eserleri

Watt, Kur'an'a dair çalışmalarıyla ön plana çıkan, batı ve İslâm dünyasının yakından takip ettiği bir oryantalisttir. 1909-2006 yılları arasında yaşamıştır. Eğitim hayatının çoğunluğu Edinburg'ta geçmiştir. Edinburg Üniversitesi'nde beşeri bilimler ve klasik edebiyat alanında dersler almıştır. Almanya'da felsefe dersleri aldıktan sonra tekrar ülkesine dönerek Edinburg Üniversitesi'nde Ahlak Felsefesi Bölümü'nde asistanlık yapmıştır.¹⁵⁹ Watt, Hristiyan dindar bir ailede yetişip papaz yardımcılığı ve papaz olarak Londra'da ve Edinburg'ta görevlerde bulunmuştur. Bir yandan akademik çalışmalarına ara vermeden dersler vermiştir. 'İslâm'ın ilk dönemlerinde özgür irade ve kader' isimli doktora tezini Richard Bell ile beraber gerçekleştirmiştir.¹⁶⁰ Hocası Richard Bell'in vefatından sonra aynı üniversitenin Arap ve İslâm Araştırmaları Kürsüsü Başkanlığı'nı yürütmüştür. İlmi çalışmalarının yanında idari görevlerde bulunup İngiliz Oryantalistleri Derneği'nde başkanlık yapmıştır.¹⁶¹ Tüm bu hayat seyri içinde Kur'an'a ve İslâm'a dair araştırmalarda bulunmuş ve bu konular ekseninde eserler yazmıştır. Watt, akademisyen olarak üniversitelerde Arapça öğretiminden felsefe ve dini alanlara kadar farklı bölümlerde asistan ve hoca olmuş, eserler yazmış, hem de pratik hayatın içinde bulunarak papazlık gibi farklı görevlerde bulunmuştur. Hayatına 2006 yılında veda etmiştir.

Watt'ın birçok çalışması ve eseri bulunmaktadır.¹⁶² Çalıştığı eserler arasında ilgi alanları; Kur'an'ın içeriği, Kur'an'ın indiği tarih ve devamındaki

¹⁵⁹ Tahsin Görgün, 'Watt, W. Montgomery', **DiA**, C. IVIII, s. 149.

¹⁶⁰ Bashir Maan, Alastair McIntosh, Interview: William Montgomery Watt, (Çevrimiçi) http://www.alastairmcintosh.com/articles/2000_watt.htm 10 Ekim 2019.

¹⁶¹ Görgün, **DiA**, C. IVIII, s. 149.

¹⁶² Eserleri için **bkz.** *Islam and Integration of Society* (1961), *Muhammad at Mecca* (1953), *Muhammad at Medina* (1956), *Prophet and Statesman* (1961), *Companion to the Qur'an* (1967),

müslüman toplumların oluşumu üzerinedir. Araştırmamıza şekil veren ve ön planda tuttuğumuz eserlerini burada konuları üzerinden analiz edeceğiz. Bu çalışmalardan biri; *The Formative Period of Islamic Thought* (İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri) adlı eseridir. Detaylı bir şekilde İslâm Tarihi araştırması yapar. Haricilerden başlayarak Emeviler'i, Abbâsîler'i ve kelama dair derin tartışmalar içeren Mutezile, Şii, Sünnî konularını tarihi süreçleri eseriyle birlikte gündeme getirmektedir. *Islamic Political Thought* (İslâmi Siyasal Düşünce) isimli kitapta Medine Anayasası oluşturarak Medine'de İslami hukukun ve siyasi düşüncenin temellendirmesini yapmaktadır. *Muhammed Prophet and Statesman* (Hz. Muhammed; Peygamber ve Devlet Kurucu) adlı kitabında peygamberin hayatını birebir konu edinmektedir. *Günümüzde İslâm ve Hristiyanlık* (1983) adlı eserinde İslâm ve Hristiyanlık arasındaki farklı noktalardan ziyade ortak noktaları gündeme getirmektedir. İslâm Avrupa'da adli eseriyle Ortaçağ üzerindeki müslüman etkisini tartışmaktadır. *Companion to the Qur'an*¹⁶³ eserinde Kur'an surelerini mushaf sıralamasına göre sunmuş ve mushaf sıralaması üzerinden Kur'an çevirilerinin anlaşılması için gerekli arka planı oluşturmuştur. Ayetlerin çevrilmesinde ve yorumlanmasında yaşanan sorunları göstermektedir.¹⁶⁴

Watt'ın eserleri Türkçe'ye çevrilerek ilahiyat dünyasında kendisinden istifade edilmiş ve tanınmıştır. Bu kitaplar arasında ‘‘Hz. Muhammed: Peygamber ve Devlet Kurucu, İslâm Felsefesi ve Kelâmı, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, Endülüs Tarihi, Modern Dünyada İslâm Vahyi, İslâm Avrupa'da, Hz. Muhammed Mekke'de, Hz. Muhammed Medine'de, İslâm'ın İlk Yıllarında Hür İrade ve Kader, Müslüman Hristiyan Diyalogu, Müslüman Aydın: Gazalî Hakkında Bir Araştırma, İslâm Avrupa'da, Günümüzde İslâm ve Hristiyanlık, İslâmi Hareketler ve Modernlik, Kur'an'a Giriş’’ isimli eserleri bulunmaktadır.

Islamic Political Thought (1968), The Early Development of the Muslim Attitude to the Bible, Muslim-Christian Encounters (1991), A Short History of Islam (1996), The Future of Islam.

¹⁶³ Watt, **Companion to the Qur'an**, Oneworld, Oxford, 1994.

¹⁶⁴ Watt, **a. e.**, s. 10.

Watt'ın eserlerinin Türkçe'ye çevrilmesinin yanında Kur'an vahyine karşı görüşlerini ortaya koyma amaçlı birçok tez ve makale yazılmıştır.¹⁶⁵ Yapılan çalışmalar Watt'ın Kur'an algısını ortaya çıkarmaya yönelmiş ve Kur'an'ı tarihsel eleştirel yöntem üzerinden okunması yönünde yoğunlaşmıştır. Watt'ın düşüncesini yorumlamaya dair yapılan çalışmalarla bu birikim ve yaklaşımı çeşitli yönleriyle tartışılmıştır. Bu kadar ilgi görmesinin bir diğer temel sebebi müslümanlara karşı kullandığı tutum ve Kur'an'ı ilahi bir kitap olarak kabul etmesinden kaynaklanır. İslâm'ı; Allah'ın gönderdiği bir din, Kur'an'ı; vahyin toplandığı bir kitap, Hz. Muhammed'i; vahiy alan bir insan olarak tanımlamıştır. İnançlı bir Hristiyan olarak İslam ve Hristiyanlıkla ilgili akademik çalışmalar yapmıştır.¹⁶⁶ Onun iki din alanına dair temel çalışmalarda bulunması, iki inanç grubu tarafından karşılık bulmuş ve dikkate alınmıştır. Çünkü Müslüman-Hristiyan ilişkilerine geniş yermiştir. Yaptığı araştırmalarla ve hazırladığı yayınlarla sadece kendi inancı olan hristiyanlığa değil, İslâm dünyasına dair de katkı sağlamıştır.¹⁶⁷

Eserlerinde genel olarak Kur'an'ın indiği ortamı, tarihi süreci, ortamın yapısı ve Kur'an'ın muhatap zihniyeti, Peygamberin Mekke ve Medine'de yaşadığı olayları konu edinir. Watt, *H. Muhammed'in Mekkesi* kitabıyla amacının Mekke dönemine dair Kur'an'dan tarihsel bilgi edinmek olduğunu dile getirmiştir.¹⁶⁸ Bu şekilde Kur'an'ın Hz. Peygamber'in hayatına ve kitabın indiği ortama kaynak olabileceğini göstermeye çalışmıştır. Watt'ın ayetleri incelerken temel bakış açısı ayetlerin tarihi arka planını ve Peygamberin sîretini resmetmeye yönelik olmuştur.

¹⁶⁵ Amannisa Alimoğlu, Montgomery Watt'ın Vahiy Anlayışı, Kur'an ve Tefsire Bakışı (Makale, İstanbul Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Lisansüstü Öğrenci Sempozyumu1, 2017); Recep Ertugay, William Montgomery Watt'ın İslam'ın İman Esaslarına Bakışı ve Değerlendirmeler (Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2008); Fatma Çiftçi, Bir Mezhepler Tarihçisi Olarak Watt (Harran Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006); Tuncay İmamoğlu, W. Montgomery Watt'ta Dini Düşünce (Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1996); Mustafa Alıcı, W. Montgomery Watt'da Vahiy ve Nübüvvet Anlayışı (Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1995).

¹⁶⁶ Görgün, *DİA*, C. IVIII, s. 149-150.

¹⁶⁷ Carole Hillenbrand, W. Montgomery Watt, Independent, (Çevrimiçi)
<https://www.independent.co.uk/news/obituaries/professor-w-montgomery-watt-423394.html>,
13 Temmuz 2019.

¹⁶⁸ Watt, *H. Muhammed'in Mekkesi*, s. 13.

Watt, Kur'an ayetlerinin kronolojisine dair *Bell's Introduction to the Qur'an* adlı eserde müstakil bir başlık olarak yer verip konuya dair fikirlerini beyan etmiştir. Bu kitap *Kur'an'a Giriş* ismini alarak çevrilerek basılmıştır. Kitabın orjinal adından da tahmin edileceği üzere Watt, Richard Bell'in konuyla alakalı çalışmalarını analiz ederek kronoloji konusuna dair fikirlerini belli etmiştir. Bu eserde kronolojiye dair fikirlerini aktarırken ilk Nöldeke'nin sonra Bell'in yöntemlerini ve yaklaşımlarını aktararak meseleyi değerlendirmiştir. Bu çalışma özü itibariyle hocası Richard Bell'in düşüncelerini ve Kur'an'a dair teorilerinin yorumlanmasını içerir. Yeni olan kısmı ile sonunda yer ayırdığı Kur'an İndeksi'dir. Watt, Kur'an pasajlarını tercüme ederken İslam geleneğindeki baş müfessirlerden olan Taberî, Zemahşerî, Beydâvi ve Celâleyn'den istifade etmiş, sebeb-i nüzule dair bilgiler dikkatini çekmiştir. Bunun yanında ayetlerin tercümesini gerçekleştirirken hocası Richard Bell'in çalışmasının yanında Marmaduke Pickthall'in ve Rudi Paret'in çalışmalarını göz önünde bulundurmuştur.¹⁶⁹

2.4.2. Watt'ın Kur'an Tasavvuru

Watt, Kur'an'a olan bakışını ortaya koymada en temel yaklaşımı, Kur'an'ın ilahi bir kitap olduğu kadar da beşeri bir etkiye sahip olduğu yönündedir. Onun tasavvurunda Kur'an'ın kaynağı ilahidir. İndiği tarihi sürecinde ise beşeri bir tarafı vardır. Bu düşüncesi ile, Kur'an'ın tarihi şartlara göre şekillenen bir kitap olduğudur. Kur'an'ın ilk muhatapları olan arapların algılarını ve kültürlerini merkeze alarak gönderilen ilahi bir mesajı olduğunu vurgular.¹⁷⁰ Bunu temellendirirken bazı ayetlerin hristiyanları ele alınış şeklini örnek olarak verir. Ona göre Hristiyanlık ile ilgili ayetler bugünün Hristiyanlar'ından bahsetmeyip, o gününün Hristiyan profili hakkında haber verir. Bu örnek, onun Kur'an'ın tarihi bir perspektifle okunması gerektiğine dair Watt'ın temel savlarından birini oluşturur. Çünkü Hristiyanlıkla ilgili ayetleri bugün üzerinde değerlendirip anlamaya çalışmamış, ayetlerin indiği dönemdeki karşılıklarını bulmaya

¹⁶⁹ Watt, **a. e.**, s. 21.

¹⁷⁰ Görgün, **DİA**, s.150.

çalışmıştır. Kur'an'ın indiği topluma dair araştırmalar yapması, mekan ve zamana dair bilgileri ön plana çıkarması, Watt'ın Kur'an'ı hangi perspektiflerle okuduğunu gösterir.

Watt'ın vahye dair düşünceleri; İncil ile kurduğu tarihsel-eleştiri yöntemi üzerinden şekillenir. İncil'e dair varsayımlarından hareket ederek Kur'an vahyini anlamlandırmaya çalışır. Vahyi 'olay' üzerinde görüp değerlendirir. Bu şekilde değerlendirmenin anlamı ise vahyi olay formunda görüp, tarihte gerçekleşmiş olaylardan murad-ı ilahiyi tespit etmektir.¹⁷¹ Yani Watt, buradan anlaşılacağı üzere tarihi olaylar üzerinden Kur'an'ı anlamaya çalışmaktadır.

Watt'ın Kur'an'ı anlama yönünde yaptığı tanımlamalardan biri de İslâm'a dairdir. İslâm'ın belli bir dönemdeki Arapları muhatap alarak onları ihya etmek için geldiğini düşünür. Buradan yola çıkarak, Kur'an ayetlerinin bir kısmının dönemindeki özelliğini anlattığını düşünür. Ayetler, indiği dönemdeki insanların toplum yapısına işaret ederek onları ilk muhatapları kılmaktadır. Hristiyanlıkla ilgili ayetlerin o dönemdeki hristiyanlarla ilgili olduğunu günümüzdekileri kastetmediğini savunur.¹⁷²

Watt'ın Kur'an tasavvurunda peygambere olan bakışımız ve tanımlamamızın yeri önemlidir. Çünkü peygamberin Kur'an'ı anlamadaki rolü büyüktür. Peygambere olan yaklaşım, Kur'an tasavvurunu şekillendirir. Bu minvalde Watt'a baktığımızda İslam düşüncesiyle örtüşür bir zihniyete sahip olduğunu görülmektedir. Hz. Muhammed'in; Kur'an'ın mesajını ilettiğine ve Allah'ın elçisi olduğuna inanmaktadır. Watt, peygambere karşı olan olumsuz düşünceleri reddetmiştir. Bu olumsuz düşüncelerini hadislerden kaynaklandığını, peygamberi doğru tasavvur edebilmek için Kur'an'a bakılması

¹⁷¹ Ersin Kabakçı, "W. Montgomery Watt'ın Vahiy ve Kur'an Algısı", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum, 2013, s. 43.

¹⁷² Watt, **Muslim- Christian Encounters**, Champan and Hall Inc., b. y., 1991, s. 6.

gerektiğini savunmuştur.¹⁷³ Watt, Hz. Muhammed'in Allah'tan vahiy aldığını ve peygamberlik vazifesi yürüttüğünü kabul eder.¹⁷⁴

Watt'ın Kur'an'a dair tasavvurunda diğer oryantalistlerden farkı Hz. Muhammed'in Kur'an'ı Yahudilerden ve Hristiyanlardan alarak oluşturduğu veya katkı sağladığı fikrine katılmamasıdır.¹⁷⁵ Watt, oryantalistlerin Kur'an'ın *origin*'ı yani kaynağının ne olduğu tartışmalarını saplantılı bir yaklaşımla yorumlayarak Kur'an'ın Kitab-ı Mukaddes'ten etkilendiği yönünde sonuca ulaştıklarını belirtmektedir.¹⁷⁶ Kur'an ile kutsal kitaplar arasında nasıl bir ilişki kurup Kur'an'a olan bakışlarını, çalışmamızın önceki kısımlarında aktarmıştık. Watt'ın oryantalistlere dair yaptığı bu eleştirisi, Kur'an tasavvuru hususunda oryantalistlerden biraz daha farklı bir çizgide durduğunu gösterir.

Watt'ın dışındaki oryantalistler genel olarak Kur'an'ı Hz. Muhammed'in etkisiyle oluşan bir kitap olarak görürken Watt, oryantalistlerin bu genel kabulüne katılmamıştır. Kur'an'ı Hz. Muhammed'in zihni tercihleri sonucunda oluşan bir kitap olduğunu düşünmemektedir.¹⁷⁷ Onun bu farklı tutumu yani Kur'an'ın ilahi bir kitap oluşunu kabul etmesi oryantalistlerden farklı bir tutum sergilediğini gösterir. Ona göre Kur'an'ın oluşumunda değişiklikler genel yapısını bozan değişiklikler olmayıp ilahi kitap oluşuna engel değildir. Watt' a göre Kur'an'daki iddia edilen değişiklikler, vahyin ana mesajındaki çizgiyi etkileyen türden değildir.¹⁷⁸ Watt, Hz. Osman döneminde bir araya getirilen Kur'an ile bugün elimize gelen mushafın aynı olduğunu düşünmektedir.¹⁷⁹ Kur'an'da bir revize gerçekleşmiş olma iddiası Watt için biraz daha farklı olmuştur. Onun revizyona dair fikri, Hz. Osman döneminde Kur'an'ın toplama aşamasında veya öncesinde ekleme, çıkarma olabileceği yönündedir. Onu farklı kılan unsur ise temeldeki bu yaklaşım biçimidir. Kur'an'a ve Hz. Muhammed'e

¹⁷³ Watt, **Kur'an'a Giriş**, s. 32.

¹⁷⁴ Watt, **Companion to the Qur'an**, s. 3.

¹⁷⁵ Kabakçı, "W. Montgomery Watt'ın Vahiy ve Kur'an Algısı", s. 579.

¹⁷⁶ Bilal Gökçir, "Oryantalit Literatürde Kur'an'ın Kaynağı Tartışmalarının Kaynağı: Disiplinler arası bir Yaklaşım", **Bilimname**, C. V, 2004, s. 30.

¹⁷⁷ Watt, **İslamic Revelation in the Modern World**, Edinburg, Edinburg University Press, 1969, s. 8.

¹⁷⁸ Watt, **Günümüzde İslam ve Hristiyanlık**, Çev. Turan Koç, İstanbul, İz Yayıncılık, 2016, s. 113.

¹⁷⁹ Watt, **Bell's Introduction to the Qur'an**, s. 44.

olan bu bakışından dolayı çoğu oryantalistten İslâm'ı daha farklı inceleyip İslam'a ve kaynaklara değer vermiştir. Çünkü bu noktalarda Kur'an tasavvurları farklıdır. Ona göre önceki araştırmacılar, Kur'an'ın Eski Ahit hikayelerinden ifadeler içerdiğini belirtir. Bununla kalmayıp onların fikirleri Kur'an'ı, Hz. Muhammed'in bir araya getirdiği yönündedir. İncil ile irtibat kurarken batı araştırmacılarından Watt kendini ayrı tutar. Bu farkları kendi düşüncesi olarak aktarmamış ve katılmadığı fikirlere de olumlu veya olumsuz cevaplar vermemiştir. Watt bunun gibi Kur'an ve Ehl-i Kitap arasındaki ortak bilgiye örnekleyerek katılır. Kur'an'da Hz. Musa hakkında çok bilgi olduğunu, ama Hz. Musa'nın Musevi dininden olduğuna dair kesin bir bilgiyi içermediğini belirtir.¹⁸⁰ Hz. Muhammed Eski Ahit'ten aktarımlar yapsa da kendisin Tanrı'dan vahiy aldığını söyler. Buradan anlaşılacağı üzere Watt, diğer görüşlerin nasıl olduğunu ve onlardan farklı düşündüğü noktaları karşıt bir dil kullanmadan ifade etmektedir.

Watt, Kur'an'ın Hz. Muhammed'in iradesiyle herhangi bir değişime uğradığı düşüncesini kabul etmez. Bu düşüncesini de Yunus Suresi 15. ayetini sunarak karşılık vermektedir.¹⁸¹ Ayette *'De ki: Onu kendi başıma değiştirmek benim harcam değil; ben sadece bana vahyolunana tabi olurum'* şeklindedir. Watt, bu ayeti aktararak Hz. Muhammed'in Kur'an metni üzerindeki müdahilini reddetmekle beraber revizyon fikrinde nesh teorisine imkan tanımaktadır. Neshin bir revizyon türü olduğunu ama tartışılan peygamber ekseninde bir değişim olmadığını belirtir. Ona göre Alâ Suresi 6. ve Kehf Suresi 24. ayetleri de işaret edilen unutturma ifadesi revizyona işaret etmektedir.¹⁸² Tüm bunlardan anlayacağımız üzere, Watt'ın Kur'an üzerindeki revizyon fikri farklıdır. Watt, Peygamberin kendi iradesiyle bir düzenleme değil Allah'ın neshe bağlı tercihlerle bir revize olabileceğini düşünür. Onun bu ayrımları Kur'an'a olan bakışını ortaya koymaktadır. Kur'an'ın ilahi kaynaklı bir kitap olduğuna inandığını gösterir. Watt kendisi ile yapılan bir röportajda İslam'ın ona Tanrı'nın birliği noktasında birçok şey kattığını söyler. Çünkü Watt, Baba-oğul-

¹⁸⁰ Watt, *Companion to the Qur'an*, s. 3-4.

¹⁸¹ Watt, *W. Montgomery, Hz. Muhammed'in Mekkesi*, s. 108.

¹⁸² Watt, *a. e.*, s.109.

Kutsal Ruh üçlemindeki geleneksel Hristiyan anlayışından memnun değildir.¹⁸³ Bu memnuniyetsizliğin İslâm'ın bakış açılarından faydalandığını belirtir.

Watt'ın Kur'an'a olan bakışı sonuç itibariyle beşeri unsurun etkisiyle şekillenen bir kitap olarak görüp ilahi bilgi kaynaklı olduğunu düşünmektedir. Onun düşüncesinde bu ikisinin çelişkili bir ifade ve bakış açısı olmadığı görülmektedir. Kur'an'ın Hz. Muhammed tarafından üretildiği iddialarını kesin bir şekilde reddetmektedir. Watt, Hristiyan araştırmacılarda yaygın olan Hz. Muhammed'in, Tevrat'tan etkilenerek Kur'an'ı yazdı iddiasına katılmamakta ve bu iddianın ilahi kitaplar hakkında bilgisiz kalma sonucunda düşünüldüğünü belirtmektedir. Kur'an'daki Hz. İbrahim'e dair bilgileri sağlam bulmasından hareketle, Kur'an'ın Allah tarafından vahy olunan bir kutsal olduğuna kanaat getirmektedir.¹⁸⁴ Watt, hocası Richard Bell'in eserini yayınlarken de bu farkı gözettiğini belirtmektedir. Hz. Muhammed'i Kur'an'ın yazarı olarak görmediğini ve Bell'in kitabını aktarırken bunu yazmadığını kendisi ifade etmiştir.¹⁸⁵ Kur'an'ın sahih kitap olduğu kadar, eksiklikleri barındırabilen bir yapıya sahip olduğunu da eklemektedir. Tüm bu ifadelerden yola çıkarak Watt'ın Kur'an'ın oluşmasında Hz. Muhammed'in etkin ve etkileyen bir role sahip olduğunu; bu yönüyle beşeri bir tarafı olan ilahi kitap düşüncesine sahip olduğuna kanaat getiririz. Watt'ın Kur'an tasavvurunda ortaya koyduğu yaklaşımlar bütünüyle olmasa da İslâmi perspektifle çoğu zaman örtüşmektedir.

2.4.3. Watt'ın Kur'an Kronolojisi

Watt, Kur'an ayetlerini tarihlendirirken tarihsel ve edebî eleştiri yöntemlerini ele alarak değerlendirdiği görülmektedir. Watt, *Bell's Introduction to The Qur'an*, *Muhammed at Mecca* ve *History in the Qur'an* adlı eserlerinde Kur'an ayetlerinin kronolojisine dair fikirler sunmaktadır. Bu eserlerde ayetlerin kronolojisinde en önemli etkenin ayetlerin tarihi arka planının bilgisi olduğunu

¹⁸³ Bashir Maan, Alastair McIntosh, Interview: William Montgomery Watt, (Çevrimiçi) http://www.alastairmcintosh.com/articles/2000_watt.htm .10 Ekim 2019.

¹⁸⁴ Cemil Hakyemez, "Oryantalistlere Göre Hz. Muhammed", *İslâmî İlimler Dergisi*, Yıl: 1, Sayı:1, 2006, s. 172-173.

¹⁸⁵ Watt, *Kur'an'a Giriş*, s. 12.

belirtir. Watt'a göre ayetlerin tarihlendirmesi, ayetlerin muhatap kitlesinin yaşadığı dönemdeki algılarını, zihin yapısını araştırarak ayetin zamanı ve tarihi zemini arasında ilişki kurarak gerçekleşmektedir. Watt için Kur'an'ın tarihlendirilmesinde bir diğer önemli etken peygamberin hayatıdır.¹⁸⁶

Watt, ayetin kronolojisini tertip etmede öğrencisi olduğu Richard Bell'den istifade ederek bu yöneme katkı sağlamıştır. Onun kronolojiye dair sunduğu yaklaşımlar, bu sebepten Richard Bell'den bağımsız olmamıştır. Bell'in takipçisi olduğu Watt kronolojiyi ön plana çıkarırken Nöldeke'nin çalışmalarını incelemiş ve ayetlerin üslubunu incelemiştir. Bell, kronolojisinde Nöldeke'ye hak verdiği konuları aktarır itirazı olduğu noktaları da çalışmasında belirtmiştir. Nöldeke'nin ayetlerin tarihlendirmesinde, ön plana çıkaran *edebî eleştirel yöntemi* olmuştur. Watt, kronolojide ayetleri incelerken üslubun önemli bir ölçüt olduğunu vurgular. Kronoloji için üslubun önemini ve gerekliliğini kabul eder. Nöldeke, üslubu fazla öncelediği için de ona itiraz eder. Ona göre tarihlendirmede ayetlerin üslubu ayırt edici bir yöntemdir. Ayetlerin üslubundan kastı ise ayet sonlarındaki vurgular ve kafiyelerdir. Aynı kafiyeyle sahip pasajları bir bütün içinde değerlendirir. Bunun istisnalarının da olabileceğini varsayarak benzer kafiyeyle sahip ayet pasajlarının farklı dönemlere ait olabildiğini belirtmektedir.¹⁸⁷

Watt, kaynak olarak tefsir ve siyer kitaplarına başvurmuştur. Watt tarihlendirmede, müslüman alimlerin ve müfessirlerin tercihlerine yer vermiştir. İslâm geleneğindeki alimlerle, avrupalı alimleri kıyaslamıştır. Ayetlere ilişkin tarih bilgisi için İbn Hişam'a müracaat etmiştir.¹⁸⁸ Bu kaynaklara başvurarak ayetin arka planındaki rivayetleri değerlendirmiş ve ayetlerin iniş tarihine dair izler bulmaya çalışmıştır. Onun müslüman alimlerin kitaplarını kaynak edinmesinin sebebi ise rivayetler üzerinden tarihi zemini tespit etme ve ayetle nüzul tarihi arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarabilme gayretinden kaynaklanır. Watt'ın, tertibe dair yaptığı okumaya bu yüzden tarihsel eleştiri yöntemi

¹⁸⁶ Gabriel Said Reynolds, "Introduction: Qur'anic Studies and its Controversies", **The Qur'an in Its Historical Context**, ed. Gabriel Said Reynold, New York, Routledge, 2008, s. 18.

¹⁸⁷ Watt, **Bell's Introduction to the Qur'an**, s. 111-112.

¹⁸⁸ Gözeler, **Kur'an Ayetlerinin Tarihlendirilmesi**, s. 196.

denilmektedir. Watt, esbab-ı nüzulün/ nüzul sebeplerin ayetlerin tarihlendirilmesinde kaynak olarak kullanıldığını söylemektedir. Ama esbab-ı nüzulün tam anlamıyla da yeterli olmadığını belirtir. Kur'an ayetlerini tarihlendirirken Mekkî pasajların büyük çoğunluğunun nüzul sebepleri konusunda hadis rivayetleri olmadığını söyler. Sözü edilen nüzul sebeplerinin çoğu kesin tarih verebilecek olaylar olmadığını söylemektedir. Müslüman alimlerin hangi sure ve ayetlerin Mekke'de veya Medine'de indiğine mutabakata sağlasalar da oryantalistlerin sorduğu sorulara cevap veremediğini belirtir.¹⁸⁹ Çünkü her ayet için nüzul sebebi bulunmaz. Zira tarihleri tam olarak bilinmeyen rivayetler ve olaylar vardır.¹⁹⁰ Bu durum, ayetin kronolojisini net olarak belirlemeyi zorlaştırmaktadır.

Watt, sureleri kronolojik olarak değil, mushaf tertibine göre sıralar. Surelerin başında Mekkî veya Medenî olduklarını belirtir. Bell ve Watt surelerin iniş yerine ve zamanına göre olan beyanlarını mushaf tertibini takip ederek, her surenin başında ifade etmişlerdir. Watt, Kur'an'ın cem hadisesine ilişkin Bell ile mutabık bir görüş sergilemiştir. Ancak, hocasının kullandığı kronolojik mushaf tertibini tenkit edip Schwally'nin sınıflandırılmasını esas almıştır.¹⁹¹ Watt'a göre sure içindeki pasajlar 'toplanmış' ise birbirinden ayrı olan pasajların tarihi öncelikli sorun oluşturmaktadır. Ona göre aynı tarihlere yakın olan pasajların aynı sure içinde toplanılmış olması zayıf bir varsayım olmakla birlikte, en azından bazı surelerin başlangıçta değişik tarihlerde vahy edilen pasajları ihtiva etmiş olmaları mümkündür. Watt, âlimlerin kronolojik sıralamada tam bir Kur'an tertibini ortaya koyup koymayacakları noktasında emin olmayıp şüpheli yaklaştığını belirtmiştir.¹⁹² Watt tüm bunlara binaen Kuran'ın tarihlendirilmesinde Peygamber hayatının önemli bir rolü olduğunu söyler. Watt'ın Peygamberin hayatı ile kurduğu düşüncesi "hiç de kıymetsiz değildir ve kesinlikle gelecekteki çalışmalar için bir temel oluşturmaktadır." şeklindedir.

¹⁸⁹ Watt, **Hz. Muhammed'in Mekkesi**, s. 91.

¹⁹⁰ Watt, **Kur'an'a Giriş**, s. 129-130.

¹⁹¹ Kemal Gözütok, "Oryantalistlerin Kur'an Tarihine Bakışları", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012, s. 13.

¹⁹² Watt, **Kur'an'a Giriş**, s. 132.

Belli ki Watt'a göre geleneksel tarihlendirme faydalı olduğu için mushaf tertibi kullanılmalıdır.¹⁹³

Watt için bir diğer önemli kriter ise ayetlerin içeriğidir. Kur'an ayetlerini tarihlendirirken pasajların edindikleri konulara göre zamanlarını ayırmaktadır. Ayetlerin tarihlendirilmesi yapılırken ayetlerin muhtevasının dikkate alınması gerektiği ve bunun kıstas olarak atlanmaması gerektiğini savunur. Watt, eğer X, Y, Z vb. sureleri, ölümden sonra muhakeme düşüncesini/ hesaplaşmayı konu ediniyorsa ilk sure olamazlar. Çünkü ölümden sonra muhakeme düşüncesi, ilk surelerin konusu olmayıp, ölümden sonraki hesap anını konu edinen surelerin erken döneme ait sureler olamayacağını ifade etmiştir. Bu nedenle de Watt, objektifliği sağlamak için Nöldeke'nin ve Bell'in kendilerinin tertip ettikleri ilk Mekkî döneme ait ayet pasajlarını karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Watt'a göre bu ilk pasajlarda yer alan mesajın iki farklı görünümü birbiriyle tutarlıdır.¹⁹⁴ Buradan çıkan sonuç ise ilk Mekkî döneme ait surelerin ölümden sonraki hesabı içermediği yönündedir.

Watt, surelerin düzenlenmesini Hz. Muhammed'e dayandırır. Watt, Kur'an tertibinde farklı bir yol izlemiş, ayetleri çevirmekten öte kavramları ön plana çıkarmıştır. Kelimelerin kullanıldığı bağlama göre bir karşılığının olduğunu savunmuştur. Yani burada kelimelere sözlük anlamında direk bir mana vermenin yetersiz olabileceğini düşünmüştür. Bu fikrini açıklamak için *müslim* kavramını örneklendirir. Ona göre *muslim* kavramı anlaşılması en zor kelimelerdendir. Çünkü kelimenin teknik olarak müslüman ve teslim olan anlamı olmak üzere iki türlü anlamı vardır. Bu anlamlar birbiriyle çelişmese de muhatap zihnin, Kur'an'ın kavramlar üzerindeki bu yönünü görmesi gerektiğini belirtir. Bu ayrımı göstermek adına *kesebe* kavramını da örnek gösterir. *Kesebe*, sözlük anlamıyla bir şeyi kazanmak anlamına gelir. Bu kavram Kur'an içinde kullanıldığında akla gelen şey neyi kazanmak sorusudur. Watt, Kur'an'ın kendi literatüründe *kesebe*, geçtiği yerlerde salt bir kazancın söz konusu olmadığını,

¹⁹³ Reynolds, *The Qur'an in Its Historical Context*, s. 18.

¹⁹⁴ Watt, *Hiz. Muhammed'in Mekkesi*, s. 92-93.

kavramın kıyamet günündeki kazançla ilişkili olduğunu belirtmektedir.¹⁹⁵ Watt, bu ayrımlarla surelerin tertibinden daha çok kavramsal analizleri ve etimolojik değerlendirmeleri ve kavramların tarihi zeminlerini ön planda tutmaktadır.

Kavramları tercih ederken *furkân* kelimesini de örnek göstermektedir. Kavrama, anlamını verirken Richard Bell'in önerisiyle ışık tuttuğunu ifade eder.¹⁹⁶ Enfâl Suresi 41. ayette *yevm'ul furkân* ifadesinin anlamının 'iki topluluğun karşılaştığı gün' şeklinde Bedir Günü'nün kast edildiğini belirtir. Watt, *furkân* kelimesinin etimolojik olarak tahlillerini yaparak, Süryanice'de *kurtuluş* anlamına geldiğini ifade eder. Buradan yola çıkarak Hz. Musa'ya verilmiş *furkân*ın, Hz. Musa'nın halkını Mısır'dan çıkarmasına işaret etmektedir. Hz. Muhammed ile ilgili *furkân* ise Bedir'de Mekkelilerden isabet eden sıkıntılı vakitlerin kurtuluşu anlamındadır.¹⁹⁷ Watt'ın *furkân* kavramına dair yaptığı tahlil; onun 'iyi-kötü ayrımı' anlamından sıyrılarak kelimenin geçtiği ayetlerin arka planıyla bir anlam vaz ettiğini göstermektedir. İkinci olarak vardığı nokta ise Hz. Musa ve Hz. Muhammed üzerinden ortaklık bularak ikisinin mensup olduğu dinler arasında ilişki kurma çabası olabilir.

Watt, bazı ayet pasajlarının muhtevaları ile tarihi olaylar arasında bağ kurar. Hz. Muhammed'e karşı muhalefetin ortaya çıkışı ile putlara tapınmayı eleştiren ve Kâbe'nin Rabbine kulluk etmeyi çağıran pasajları Mekke olarak değerlendirir. Watt, tek tanrıcılığa çağrı yapan veya önceki vahiylerin tasdikinden söz eden pasajlar ya Mekke, ya da daha çok Medine'nin ilk dönemine ait olabileceğini düşünmektedir. Aynı kavme birden fazla elçi gönderildiğinden söz eden pasajlarda müslümanların Yahudi dinine dair bilgi sahibi olduklarından haberdar edilmektedir. Ona göre, bu pasajların yer aldığı ayetler Mekke döneminin sonlarına veya Medine dönemine aittir. Watt, burada Bell'in tezi doğrultusunda tercih ettiklerini ondan alarak aktarır. Örnek verilecek bu kavramlar Richard Bell'in kendisine ait olmuştur. Savaşı tavsiye eden veya Hz. Peygamber'in takipçilerinin savaşa katılmalarından söz eden tüm pasajların

¹⁹⁵ Watt, *Companion to the Qur'an*, s. 11.

¹⁹⁶ Bell, *The Origin of Islam in its Christian Environment*, s. 118.

¹⁹⁷ Watt, *Hiz. Muhammed Medine'de*, s. 37.

Medenî döneme ait olduğunu belirtilmektedir. *Fesad*'ın (yolsuzluk, hıyanet) kınanıp gündeme geldiği ayet pasajlarının Medenî olabileceğini ifade eder. Ona göre, benzer bir anlama gelen *fitne* kelimesi kesin olmamakla beraber *şikak* kavramıyla Medenî döneme ait kavramlardan olması muhtemeldir. Resule itaatin talep edilmesi, 'Allah ve Resulü' ibaresinin kullanılması ve Yahudilere ve diğer muhaliflere yöneltilen 'bu dünyada rezillik' tehdidi de Medine dönemine aittir.¹⁹⁸ Peygambere karşı çıkanı, Kur'an mesajını kabul etmeyeni muhalif olarak tanımlamaktadır. Muhalifler için kullanılan kavramlardan biri olan *kâfir* kavramı çoğulu olan *kâfirun* ile beraber ilk dönem ağırlıkta olmak üzere, Kur'an'ın tamamında kullanılmaktadır. Bu kavramın bir başka çoğulu olan *küffar* kelimesi ise sadece Medine dönemine ait bir kavramdır. *El-müşrikun*, "Allah'a ortak isnad edenler" tüm dönemlerde putperestlerin genel adı olup *ellezine keferu* tabiri ile beraber Mekkeliler arasında ve Medine döneminde de kullanılmaya devam etmektedir. Günahkarlar anlamındaki *el-müşrikun/el-mücrimun* kavramları Mekke döneminin sonlarında ve Medine döneminin başlarında görülmektedir. 'Göç edenler' anlamındaki *muhacirun* ve yardımcılar anlamındaki *ensar* kelimelerinin geçtiği ayetler ona göre çok net bir şekilde Medine dönemine işaret etmektedir. *Nebi* ve *hanif*, *İslâm* ve *muslim*, *küffar*, *muhacirun* ve *ensar* kavramlarının Medine dönemine ait olduğunu bildirir.¹⁹⁹ Tüm bunlardan hareketle Watt, Bell'in bu tercihlerini, düzenlediği Kur'an'a Giriş kitabında itiraz etmeden dile getirir.

Watt, Nöldeke ve Bell arasındaki ortak noktaları belirterek onları değerlendirmiştir.²⁰⁰ Üslup ve kavramların ölçüt olarak ele alınması bir unsur ifade eder. Kavramların ilk kullanıldığı yerler ve kullanılma sıklıkları onun için ölçüt olmuştur. Bundan dolayı Watt, Yahudilere dair kullanılan ifadeler ve bu ifadelerin geçtiği ayetlerin hangi tarihte gerçekleştiğine bakarak bir tarihlendirme tespiti yapabileceğimizi söyler. Hicretle beraber şekillenmeye başlayan Yahudilerle ilişkiler ayetlerde ön plana çıkmaktadır. Bu nokta, kronolojik değerlendirmeye katkı sağlayabilecek bir gelişmedir. Aynı zamanda

¹⁹⁸ Watt, **Kur'an'a Giriş**, s. 139.

¹⁹⁹ Watt, **a. e.**, s. 141.

²⁰⁰ Watt, **a. e.**, s. 135.

Yahudilerle ilişkilerin bozulması Bedir Savaşı'ndan önce gerçekleşip vahiy diline yansımıştır.²⁰¹ Yahudilerle olan ilişkileri aşıkâr olduğu için bu ayet pasajlarının tespiti rahat yapılabilmiştir. Medine dönemine ait arka plan tarihi bilgilere Mekke'ye oranla daha net bir şekilde ulaşılabilir. Watt'ın ulaştığı bilgiler ile Kur'an ayetlerinin tertibine dair tespitlerinin çoğunun İslâmî kaynaklardaki nüzule dair bilgiler ile çelişmediği kanaatine varılmaktadır.²⁰² Watt, kavramlara dair yaptığı bu yaklaşımlarla hocalarını takip etmiş ve kendi farkını kavrama verdiği anlam açısından ortaya koymuştur.

Tüm bu tercihlerden yola çıkarak vardığımız temel sonuçlardan biri dilsel vurgular kadar kavramları da belirleyici unsurdur. Bazı kavramlar Mekke'de hiç kullanılmaz iken Medine'de gündeme gelmiştir, bazı kavramlar da Mekke'nin ilk dönemlerinde kullanılmayıp son Mekkî ve ilk Medenî dönemde zikredilmiştir. Her kavram burada yeni bir konunun gündeme geldiğini ve farklı zamanda indiğini ifade etmektedir. Burada Watt tarafından toplumun yeni bir olayla karşılaştığı için ayetin mesajındaki içerik ve üslubun değiştiğini düşünülmektedir. Bu değişimi fark edebilmek ayetin tarihini tespit etmeye imkân sağlar. Ayetlerin tertibinin imkan dahilinde olabildiğini göstermek amaçlı nüzul ortamını tanıtmaya gayretindedir. Watt vahyin indiği Mekke ve Medine'ye dair birçok araştırmada bulunmuş, ayetleri nüzul ortamı ve zamanı ile ilişkilendirmiştir. Bu çalışmalarından ve yaklaşım yöntemlerinden Batı ve İslâm dünyasına katkı sağlar.

2.4.4. Kur'an Tertip Listesi ve Değerlendirilmesi

Watt, surelerin iniş sırasına göre bir tertip listesi sunmaz. *Companion to the Qur'an* eserinde mushaf sıralaması üzerinden muhatabına surelerin indiği muhtemel dönemleri belirtir. Bunu nasıl gerçekleştirdiğini ve kronolojiye dair fikirlerini nasıl uyguladığını Mekkî ve Medenî surelerden birer örnek vererek sizlere sunacağız. Watt'ın mushaf sıralaması içerisinde tertip ettiği Cuma ve Cin Sureleri aşağıdaki şekildedir:

²⁰¹ Watt, **Kur'an'a Giriş**, s. 139.

²⁰² Kabakçı, "W. Montgomery Watt'ın Vahiy ve Kur'an Algısı", s. 84.

“Cuma Suresi; Medine’de meydana gelmiştir ve muhtemelen 624 yılındaki Kible değişiminden önceki erken döneme aittir.

1-4. ayetler: Hz. Muhammed ‘sıradan insanlara’ gönderildi.

2. ayet: Sıradan insanlar ile kasıt *ummiyyîn*; genel olarak Yahudi olmayanlar ya da yazılı vahiy almayanlar anlamındadır. Bunlar birer yorumdur.

Onun işaretleri: veya ‘ayetler’

Onları arındırmak için; *yuzakkî*; belki de ‘putperestliğin temiz olmamasından’ dolayı gelir; sadaka (*zakât*) vermek anlamındadır; her iki durumda da, *tazakkâ* kullanımına karşılık gelen genel anlamda kullanılmalıdır.

Bunlardan üç kişiye; “sıradan insanlar” demiştir veya Araplara belki de göçebe kabilelere atıfta bulunmuştur.

5-8. ayetler: Yahudileri eleştirmiştir.

5. ayet: Tevrat içerir. Bu ayet, Yahudilerin yapması gereken şeylerdendir yani yahudiden istenenler, Araplar içinde istenip yüklü şeyler olarak da görünse de tüm bunları Yahudilerinde yaptığı da zaten söylenemez çünkü kitap yüklü merkezler ifadesi bir kitabı taşıyorsun diye ondan faydalanmıyorsun anlamındadır.

6. ayet: Ölümü arzulamak; cennetle müjdelenmişlerdir. Cennetle müjdelenmişlik iyidir ama yine de kendi elleriyle işledikleri cezanın günahını çekmekten korkuyorsun anlamı taşımaktadır.

9-11. ayetler: Cuma günü; ibadet günü.

9. ayet: Cuma günü; toplanma günü. Bütün müslümanlar toplanmanın kararlaştırıldığı öncü bir camide gündüzün ortasında orada olmalıdır. Bütün konular bu vakitte burada konuşulmaktadır.

Ticaret: her türlü işle uğraşma. (Burada Cuma vaktindeki ticari işle meşgul olmayı açıklar.)

11. ayet: mal gördüklerinde ...: Bu, ayetin nasıl ortaya çıktığını açıklar. Bir gün öğleden sonra ibadetine bir mal kervanı gelmiştir ve bir düzine müslüman dışında kervana bakmak için camiden ayrılmışlardır.²⁰³

Cin Suresi; Hz. Muhammed’in 621’deki Tâif’e yaptığı ziyaretinden kısa bir süre sonra açıklanmıştır. Çünkü Mekke’ye geri döndüğünde bir cin grubu tarafından vaaz edildiğini düşünmüştür.

1-15. ayetler: Cinlerin konuşması

²⁰³ Watt, *Companion to the Qur’an*, 265-266.

8. ayet: *koruma, göktaşları*; meleklerin üzerlerine göktaşları fırlatıp şeytanları kovmaları gerekiyordu.

16-19. ayetler: İnanç ve inançsızlık gündeme gelmektedir.

16. ayet: olurlardı ...: Tanrı ve ya meleklerden biri konuşmaktadır.

19. ayet: Tanrı'nın kulu: Muhammed; "Onlar" kelimesi genelde bu sure içinde cinler için kullanılmış.

20-28. ayetler: muhaliflere cevaplar verildi.

23/4 *Hüküm*; yani bildiri (son saatin haberine atıf yapar)

27.ayet: *gözlemci*; Peygamberin görevlerini yerine getirip getirmediği konusunda izleyen melekleri kast eder.²⁰⁴

Watt'ın yansıttığı bu sure akışlarında tarafımızca en dikkat çeken nokta ayetleri gruplandırarak isimlendirmesidir. Surelerin girişlerinde iniş zamanlarına ve sure isimlendirmelerine dair bilgiler aktarmıştır. Yukarıdaki bilgilendirmelerde anlaşıldığı üzere ayetler arasında kopukluklar vardır. Yani ayet gruplandırmalarında döneme dair açıklamalarda bulunmaktan ziyade kısa tanımlar yapmaktadır. Sure girişlerinde Bell'den daha az bilgilendirmede bulunur. Mekkî-Medenî olduklarını belli ettikten sonra hangi tarihi olay ile ilişkilendirdiğini belirtir. Bunu, yukarıdaki Cumâ ve Cin suresi özelinde daha net görebiliriz. Watt'ın mushaf tertibinde titizlikle üzerinde durduğu kısım; her ayetteki temel kavramı veya ifadeyi ön plana çıkararak yaptığı açıklamalardır. Bu açıklamaları bir yaklaşım biçimi olarak kendine hâs bir şekilde Kur'an'ın bütününe uygulamıştır. Art arda gelen ayetleri konularına göre alt başlıklar belirleyerek ayırmıştır. Bu alt gruplandırmaların çoğu Richard Bell'in tasnifiyle ortak veya ondan esinlenerek gerçekleşmiştir. Watt'ın kronolojiye dair düşüncelerine baktığımızda onun yaklaşımlarına dair geldiğimiz nokta hocası Bell'in çizgisini takip eder niteliktedir. Watt, eserinde Bell' in tarihlendirmeye dair fikirlerini olumlu bir şekilde aktarmaktadır. Bell'e karşı bariz itirazlarda bulunmadığı ve tasvip eder bir şekilde değerlendirdiği gözlenmektedir.

Watt, kronolojiye dair fikirlerini müstakil bir sıralama yapmaktan daha çok, başta hocası olmak üzere birçok kişi tarafından sunulan kronolojik tertipleri

²⁰⁴ Watt, **Kur'an'a Giriş**, s. 280.

değerlendirmiştir. Watt'ın bu konuya olan eğiliminin çıkış noktası bir ayet tertip sıralaması ortaya koymak değildir. Watt, tertip listesi sunmasa da kronolojiyi önemser. Çünkü ayetlerin tarihlendirmesi üzerinden peygamberin sîretini ortaya koyup tarihsel okuma biçiminin gerekliliğini göstermeye çalışır. Watt'ın ayet tarihlendirmesindeki en temel yaklaşımı kavramlar üzerinden ayetlerin tarihi zemini ile bağ kurmak yönünde gelişmiştir. Watt'ın ortaya koymak istediği bu tezinden dolayı kronoloji konusu onun çalışmalarında önemli bir paydaya sahip olmuştur. Watt'ın eğilim gösterdiği bu nokta ise onu diğer oryantalistlerden daha farklı bir tutum gösterdiğine işaret etmektedir.

Watt'ın *Hiz. Muhammed'in Mekkesi* eserinde Kur'an'ın tarihlendirmesine dair bir alt başlık vererek konuya dair yaklaşımını genel hatlarıyla belirtmiştir. Bu kitaplarla Watt'ın ayetlerin indiği tarihlerine olan bakışı görülebilir. Hiz. Muhammed'in hayatını ve İslâm toplumunun tarihi kökenini oluşturmayı amaçlar. Çünkü ona göre iki boşluk vardır. Bunlardan biri Hiz. Muhammed dönemindeki Arap coğrafyasını tanımadır. Bir diğeri ise Hiz. Muhammed'in Kur'an ile beraber getirdiği yeniliklerin arka planını anlaşılması yani İslâm öncesi Arap toplumuna dair bilgilerdir.²⁰⁵ Arap zihniyetinin arka planı aktarmaya başlayarak Hiz. Muhammed'in risâlet öncesi yaşamını, risâlet tecrübesini ve peygamberin Mekkeli müşriklerle olan sürecini ön plana çıkarmıştır. Hiz. Muhammed Medine'de kitabında hicretten başlayarak, Bedir Savaşı'nı, Uhud'u, Medine Muhasarası'nı, Hudeybiye'yi, Huneyn'i, Mekke'nin fethini, Medine'deki gruplaşmaları, Yahudilerle olan ilişkileri, Medine Anayasasını, Hristiyanlıkla olan ilişkilerinden mirasa kadar birçok meseleyi gündemine almış ayetlerle ilişkilendirmeye çalışmıştır. Olayları kendi içinde kronolojik ve konu eksenli ayrımlar yaparak değerlendirmiştir.

Hiz. Muhammed'in yaşadıklarını, tarihi süreci belirli alt başlıklar altında toplamış ve Kur'an'daki ayetlerle her birinin içeriğini detaylı olarak ilişkilendirmiştir. Watt, Kur'an ayetleri ile indiği ortam arasında ilişki kurarak kronolojik liste sunmadan, ayetleri kendi içlerinde gruplandırmıştır. Bu

²⁰⁵ Watt, *Hiz. Muhammed Medine'de*, s. 11-12.

gerekçeli yaklaşımından dolayı Watt'da daha farklı bir kronoloji tarzı görülmektedir. Yukarıda belirttiğimiz üzere doğrudan kronolojik tarihlendirme sunmayıp ayetlerin tarihsel bağlamı tezini daha net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bunu gerçekleştirirken, dolaylı olarak kendi tercihleri sonucu oluşan bir tarihlendirme örneği yansıtmaktadır.

2.5. Neal Robinson (d. 1948)

Son dönem İngiliz araştırmacılarından olan Neal Robinson'un hayatı ve temel eserleri, Kur'an tasavvuru, Kur'an kronolojisi, değerlendirme ve tertip listesi olarak alt başlıklar altında incelenecektir.

2.5.1. Robinson'un Hayatı ve Temel Eserleri

Neal Robinson 1948 yılında İngiltere'de dünyaya gelmiştir. Oxford Üniversitesi'nde lisans ve yüksek lisansını, Birmingham Üniversitesi'nde doktorasını gerçekleştirmiştir. Londra ve Sorbonne Üniversiteleri'nde akademisyenlik yapmıştır. Kitab-ı Mukaddes, Yakın Doğu dinleri, İbranice eğitimi, İslami araştırmalar içerikli dersler vermiştir. Şuan Güney Kore'deki Sogang Üniversitesi'nde profesör bir akademisyen olarak çalışmalarını devam ettirmektedir.²⁰⁶ Kur'an araştırmalarında bulunmak için Tunus'a giderek Arapça öğrendiğini belirtir. Arap dünyasında ziyaretlerde bulunarak alimlerle karşılaşp müslüman olan ve olmayanlar arasındaki farklılıkları analiz eder.²⁰⁷ Hâlen hayatta olan Robinson, son yirmi beş yıldır İslâmı, merkeze alan, çalışmalarda bulunmaktadır.²⁰⁸ *Christ in Islam ve Christianity, Discovering the Quran, Simple Guide to Islam, Islam, A Concise Introduction* adında İslâm ve Kur'an araştırmalarına dair yayınlanmış kitapları vardır.

Neal Robison'un '*Discovering the Qur'an: a contemporary approach to a veiled text*' adında eseri vardır. Kur'an'ı Keşfetmek adıyla Türkçeye çevrilen

²⁰⁶ Robinson, **Kur'an'ı Keşfetmek**, s. 11.

²⁰⁷ Neal Robinson, **Christ in Islam and Christianity: the representation of Jesus in the Qur'an and the classical Muslim commentaries**, London, Macmillan Press, 1991, s. 1.

²⁰⁸ Marianna Klar, "Structural Dividers in Qur'anic Material: A Synthesis of Approaches", (Çevrimiçi) <https://www.soas.ac.uk/islamicstudies/events/03jun2016-structural-dividers-in-quranic-material-a-synthesis-of-approaches.html#neal>, 17 Kasım 2019.

kitabı, İslâm'ın doğuşundan, kaynaklarından, vahyin yazımından, Kur'an'ın meydana gelişinden, yapısından, ayetlerin indiği zaman ve mekânlarından, kronolojisinden, ayet gruplarının yapısal özelliklerinden ve içeriklerinden bahseder. Ayetlerin iniş zamanına dair yaptığı Mekkî ve Medenî değerlendirmeleri, kronolojiye dair öncelediği kriterleri bu eserinde detaylıca yer verir. Eserde genel olarak ön plana çıkarılan şey Kur'an'ın dış yapısı, ses ve insicamına dair yapılan değerlendirmelerdir. Eserin sonundaki ekler kısmı geniş ve çeşitlidir. Bunlar Bell ve Arberry'in tercümelerine dair sure dönüştürme tablosu, Kur'an'ın gayri müslimler ve müslümanlar tarafından yapılan İngilizce tercümelerinin listesi ve konularına göre tasnif ettiği indeks isimli alt başlıklar şeklindedir. Robinson'un bu eserindeki tutumu dikkat çekici olmuştur. Çünkü klasik oryantalist iddialara karşı özgüvenli bir şekilde deliller göstererek İslâm'ın kaynaklarını savunduğu gözlemlenmiştir. Onların iddialarını temelsiz ve tutarsız bularak tartışmıştır.²⁰⁹ Robinson'a dair ikinci dikkat çeken unsur ise, klasik oryantalist paradigmalara yaklaşmayıp onlara kendinden emin bir şekilde cevap veren araştırmacı olmasıdır. Bir diğer temel eseri '*Christ in Islam and Christianity: the representation of Jesus in the Qur'an and the classical Muslim commentaries*' adındadır. Kitapta genel olarak İslâm ve Hristiyanlık'taki Hz. İsa'nın yerine değinmektedir. İlk beş bölümde Hz. Muhammed ve hristiyanların ilişkisini, sonraki bölümlerde Hz. İsa'nın Kur'an'daki tasvirini, Hz. İsa ve Hz. Muhammed arasındaki benzerliklerini ve farklılıklarını merkeze alan konuları ele almaktadır.

2.5.2. Robinson'un Kur'an Tasavvuru

Robinson Kur'an'a olan bakışını müslümanların yaklaşımlarına yer vererek ifade etmektedir. Kur'an'ın meydana gelişini, ayetlerin nasıl cem edildiğini anlatırken geleneksel İslâmî görüşü aktarmaktadır.²¹⁰ Kur'an'ın cem edilmesinde islâmî perspektife yer vererek bu konu hakkında müslümanları desteklemektedir. Robinson'un Kur'an'ın meydana gelmesinde İslâmî görüşün

²⁰⁹ Robinson, **Kur'an'ı Keşfetmek**, s. 9.

²¹⁰ Robinson, **a. e.**, s. 371.

yanında yer alması, Kur'an'ın kaynağı hakkında farklı bir tutum gösteren İngiliz oryantalistlerin aksine bir tutum sergilediğini göstermektedir.

Robinson, Kur'an'ın 23 yılda inmiş olduğundan bahseder. Mekki dönemin 13 yıl, Medeni dönemin 10 yıl sürmüş olduğu İslamî değerlendirmeyi kabul eder. Müslüman geleneğinde vahyin tamamlanmış olduğunu, Kur'an'ın Hz. Osman zamanında cem edildiğini, ayetlerin sahabelerin zihninde ezberlenerek korunduğunu zikreder. Yazılan nüshalarda değişiklik olmadığını tek bir mushaf üzerinde ihtilafın söz konusu olmadığını belirtir.²¹¹ Robinson Kur'an'a dair bu zikri, biraz önce yukarıda belirttiğimiz genel yaklaşımları İslamî kabule ittifak sağlamaktadır. Kur'an'da İncil'den ve İsa'dan bahsedildiğini belirterek müslümanlık ve hristiyanlık arasındaki ilişkiye atıfta bulunur.

Kur'an tasavvurunda Robinson'a ait bir diğer nokta ise, Kur'an'ın Hz. Muhammed'in hayatını anlatmak veya İslam tarihini anlatmak üzerine bir amaca sahip olmadığını belirtmesidir. Buradan yola çıkarak Robinson'un gözünde Kur'an, tarih kitabı değildir.²¹² Onun bu yaklaşımı, Kur'an'ı tarihselci bir bakış açısıyla okumadığını göstermektedir. Aynı zamanda ona göre, çoğu müslüman Kur'an'ın zaman ve mekân ilişkilerini Hz. Peygamber'in hayatına bakarak ortaya koymaktadır.²¹³

Robinson, Kur'an'ın kesin yorumunun müslümanların ilk yazılı kaynaklarında saklı olduğunu düşünmektedir. Yeni Ahit yorumcuları ile müfessirlerin Kur'an'a dair yaklaşımlarına bakarak dinlerin kendi kaynaklarını nasıl değerlendirdiklerini karşılaştırmaktadır. Modern Yeni Ahit yorumcuları kendi metinlerini değerlendirirken, kendi ilk araştırmacılarını eleştirirken, müslümanlar, Kur'an'ı yorumlamada geçmiş ilk âlimlerini yücelttiklerini tespit etmektedir.²¹⁴ Buradan yola çıkarak da Kur'an'ın yorumlanmasında kaynak olarak ilk müslüman alimlerin önemini ortaya çıkardığı düşünülmektedir. Robinson, bu türden karşılaştırmaları içine alarak Kur'an ve Kitab-ı Mukaddes

²¹¹ Robinson, **Christ in Islam and Christianity**, s. 1

²¹² Robinson, **Kur'an'ı Keşfetmek**, s. 74.

²¹³ Robinson, **a. e.**, s. 53.

²¹⁴ Robinson, **Christ in Islam and Christianity**, s. 1.

arasında yakın bir ilişki kurar. Kutsal kitaplarla kurduğu ilişki de Kur'an'ın Yahudi ve Hristiyan kaynaklarından etkilendiği üzerine değil, aynı peygamberin iki kitabın ortak konusu olarak yer almasına yöneliktir.²¹⁵ Buradan anlayacağımız üzere Robinson, iki din ve iki kitap arasında farklılardan ziyade benzerlikleri ve ortak bağları ön plana çıkardığı görülmektedir.

Robinson, Kur'an'ı bir bütün olarak kabul eder ve onun kendi bütünlüğünde etkileyici bir üsluba sahip olduğunu düşünür. Batı araştırmalarında yaygın olan Kur'an'ın karışık, düzensiz, parçalı olduğu fikrinin karşısında yer alır. Kur'an'ın karmaşık bir yapıya sahip olmayıp belirli bir insicamı, belâgatı, sesi, ahenki ve etkileyici bir hitabı olduğuna dikkat çekmektedir.²¹⁶ Kur'an'ın bütünlüğüne bakılarak yapısının anlaşılabilceğini vurgulaması söz konusudur.

2.5.3. Robinson'un Kur'an Kronolojisi

Robinson, Kur'an'a dair yapmış olduğu araştırmalar ve incelemeler sonucunda Kur'an ayetlerinin tarihlendirilmesinin mantıklı bir şekilde yapılacağını düşünmektedir. Kronolojiyi tespit ederken meselenin imkânlarını ve sınırlarını ele almaktadır. İlk olarak kronoloji sağlayacak kaynakları ortaya koymaktadır. Bunu gerçekleştirirken de Robinson, kaynak olarak sîret-meğâzî kitaplarını tercih eder. Bu kitaplar içerisindeki rivayetlerin çokluğundan ve zayıf olma ihtimalinden dolayı kronolojiye dair çıkarımlar yaparken dikkatli davranmaya çalışır. Robinson, sîret-meğâzî literatürüne karşı titiz yaklaşıldığı müddetçe daha tutarlı bir kronoloji mümkündür. Çünkü tarihlendirme için daha kesin ve güvenilirliğinden emin olduğumuz bilgilere ihtiyaç vardır. Robinson bu konuda titiz yaklaşırken bile tüm rivayetleri göz önünde bulundurmaya hatta tasvip etmediği M. Crone ve P. Cook'un derlediği hadisleri toptan reddetmeye karşı çıkar. İslam dışı kaynakları kullanarak İslam'ın doğuşu hakkında bilgiler sunduklarını ifade eder.²¹⁷ Robinson ayetlerin tarihlendirmesinde sebab-i nüzul rivayetlerin, nesh edilen ayetlerin ve Mekkî-Medenî surelere dair listelerin ipucu verip kaynaklık edeceğini düşünmektedir. Robinson, yöntem olarak hiçbir

²¹⁵ Robinson, **Kur'an'ı Keşfetmek**, s. 59.

²¹⁶ Robinson, **a. e.**, s. 260.

²¹⁷ Robinson, **a. e.**, s. 77.

literatür dalının tek başına bir kaynak olarak görülmemesini savunur. Kronoloji meselesini temellendirirken, belirttiği kaynaklardaki rivayetlerin sıhhati üzerinde durarak çıkarımlar yapar.

Robinson, nüzul sebeplerine dair rivayetleri değerlendirirken sayısız rivayetlerin olduğunu ama bunların Kur'an'ın sadece bir bölümünü kapsadığını bütünü için yeterli olmadığını söylemektedir. Nüzul sebepleri konusunda birbiriyle çelişen birçok rivayetin var olduğunu düşünerek net ve bütüncül bir tarihlendirme sunulamadığını belirtir. Robinson, bu gerekçelerden dolayı *esbâb-ı nüzûl*'ün kronolojik sıralamayı belirlemede sınırlı olduğunu ifade eder. Robinson, bir sureye ait ayetin zamanı ve yeri belli olsa da surenin geri kalan bölümünün tarihlendirilmesi açısından pek bir yararının olamayacağını belirtir. Ama bu durumun Mekkî döneme ait surelere kıyasla Medenî oldukları kabul edilen surelerin kronoloji tespitinde daha iyi ölçüde olduğunu söylemektedir.²¹⁸ Çünkü Medine dönemi gazvelerle daha belirgin hale gelmiştir. Robinson, surelerin kronolojik sıralamasını belirlemede nesh eden ve nesh edilen ayetler hakkındaki bilgilerin yeterli olmadığını, sınırlı düzeyde kaldığını belirtmektedir.²¹⁹ Robinson'a göre, surelerin kronolojik sıralamasına dair rivayetler sınırlı düzeydedir. Ona göre esbab-ı nüzule dair var olan rivayetlerin çoğu birbiriyle çeliştiği için, az bir kısmı doğru bir tarihlendirmeyi yapmaya yarar. Neshe dair olan literatür kronoloji konusunda yardımcı olmaz. Tüm bunlardan hareketle Robinson kronolojiye dair çıkarımlarda Mısırdaki basılan Emiriye Mushafı'nın dokunulmaz olmadığını düşünerek, rivayetlerdeki sure listelerini, esbâb-ı nüzûlu, nasih ve mensuha ait literatürü ve diğer rivayet malzemelerine seçmeci bir şekilde yaklaşarak gerçekleşeceğini belirtmektedir. Onun için toptan bir kabul ve red söz konusu değildir. Kaynak rivayetlerin kendi içinde değerlendirmesi gereken noktaları olup titiz bir şekilde yaklaşılması gerekir.²²⁰

²¹⁸ Robinson, **Kur'an'ı Keşfetmek**, s. 95.

²¹⁹ Robinson, **a. e.**, s. 104.

²²⁰ Robinson, **a. e.**, s. 65.

Ayetlerden yola çıkarak bir tarihlendirme yapmanın Kur'an'ın bütününi kapsamayacağını düşünüp çok az surenin tarihlendirmesine dair açık atıflar yaptığını ifade eder. Surelerden elde edilebilecek tarihlendirmeye de örnekler sunmaktadır. Mesela ona göre, Enfâl Suresi 1-17. ve 41-44. ayetler Bedir Savaşı'nın zamanına dair açık atıf bulunmaktadır. Ayrıca Al-î İmran Suresi 120-175. ayetler aralığı da Uhud Savaşı'nın zamanına açık atıf bulunmaktadır. Robinson bu tespitlerini biraz daha genişleterek 8 surenin pasajlarından yola çıkarak kendi aralarında kronolojik bir değerlendirme sunmuştur.²²¹ Robinson, bazı ayetleri net olarak tarihi olaylarla ilişkilendirir. Kur'an'ın bütününe dair her ayet pasajının tarihi bir olayla ilişkilendirmenin mümkün olmadığını düşünür. Mümkün olan ayetleri ise şöyle ifade eder:

Tarih	Sure ve Ayet	Olay
623	2/124- 187	Yahudilerle ihtilaf
	2/217 vd.	Müslümanların ayrı bir toplum olması
624	8/1-17, 41-44	Nahle gazvesi
625	3/120-175	Bedir Savaşı
	59/2-17	Uhud Savaşı
627	33/9- 25	Benî Nadîr'in sürgün edilmesi
	33/26 vd.	Yesrib'in muhasarası
628	48/18-27	Benî Kurayza'nın sürgün edilmesi
629	9/25 vd.	Hudeybiye Muahedesi
	9/42-48, 81-83	Huneyn Savaşı
	9/107-110	Tebûk Seferi
		Mescid-i Dırâr'ın imha edilmesi

Bu tablodan yola çıkarak Robinson, Kur'an'ın tamamının kronolojik sıralamasını belirlemenin net olarak mümkün olmadığını düşünür. Çünkü bu 8 sure içinde edinilen konular spesifik olaylara işaret ettiğinden, zamanı daha net ortaya konulmaktadır. Diğer kalan ayetlerin kronolojisi için tarihi olaylar

²²¹ Robinson, **Kur'an'ı Keşfetmek**, s. 93.

dışında başka kıstaslar öne sürer. Bu kıstaslar biraz önce bahsettiğimiz kaynakları önceleyen değerlendirmelerdir.

Tüm bu tercihler bize Robinson'un ayetlerin kronolojisinde tarihsel arka planı gözettiğini göstermektedir. Fakat Robinson tarihsel eleştiri yöntemine katılsa da bu yöntemi yeterli görmez ve ağırlıklı olarak edebî eleştiri yöntemini uygulamaktadır. Sure yapılarını, biçimlerini ve insicamlarını görerek, ayetler ve sureler arasında ilişkisi kurarak daha iyi bir tertibin oluşabileceğini öngörür. Bunun için sure başlangıçlarını, yeminleri, ahiretle ilgili bölümleri, kıssaları, ayetlerde geçen didaktik soruları, polemik/ tartışma tarzındaki bölümleri, ayetlerin ses ve insicamını inceleyerek ayetlerin tarihlendirmesine dair tespit ettiği ilişkileri açıklamıştır.

Kur'an'da yer alan insicamı vurgularken, Mekkî sureye işaret eden sure başlangıçlarını ele alır. Mekkî surelerin düz cümleler yerine daha ahenkli ve vurgulu bir şekilde başladıklarını tespit eder. Ona göre Mekkî dönemi yansıtan sureler yeminleri, emirleri, şart ve soru cümlelerini içine alarak indiği zamandaki ayetlerin ortak üslubunu oluşturmaktadır. Robinson Mekkî döneme ait surelerin analizini yaparken 29 tane surenin tartışma sürdüren pasajların olduğunu, 25 surenin ahireti konu alan ayet gruplarını, ikili sahneleri, muhakeme süreçlerini, 17 surenin doğrudan peygambere hitap eden pasajlarını, 15 sure işaret/ayet bölümlerini, 10 sure kıssa bölümlerini, 6 sure vahyin konumunu ve hakikatini kapsadığını belirtmektedir. Birkaç istisnası dışında bu surelerin en az bu bölümden birini ihtiva ettiğini vurgular. Yalnız bu surelerin hangi sureler olduğunu net ve sıralı bir şekilde ortaya koymamıştır. Sureleri içerdiği konular ve sahip oldukları insicamla ön plana çıkarır. Mekkî surelerin insicamına dair de üç özellikten bahseder. Bunlar; birçok surenin vurgulu ve dikkat çeken bir üslupla başlaması, yeminlerin sıkça yer alması ve Mekkî dönemin tipik özelliğini yansıtan inşa edici soruların bulunmasıdır.²²²

Robinson, sureleri tek tek kronolojik olarak sıralamaktan ziyade, iniş dönemlerinin ve mekânlarının ayetlere yansıyan üsluplarını ortaya çıkarmıştır.

²²² Robinson, **Kur'an'ı Keşfetmek**, s. 169.

Mekke dönemini, tespit ettiği 6 tane konu içeriği üzerinden incelemiştir. Bu konuların içeriği, ifade şekli, indiği dönemin üslubu ayetlerin insicamını oluşturmaktadır. Robinson'un Mekke döneme ait belirlediği altı konunun içerikleri; belli bir tartışma yürüten ifadeler, Allah'ın elçisi, kulu ile iletişimi, Allah'ın nimetleri, kıssalar ve vahyin gerçekliği üzerinedir.²²³ Tüm bu konuların ifade ediliş biçimi indiği dönemin ve zamanın bir ürünü olabileceği vurgusunu taşımaktadır. Çünkü içeriklerini, vurgularını, ifade edilişini bir bütün olarak değerlendirmektedir. Ayrıca bir, iki, üç, dört ve daha fazla hitap tarzını ihtiva eden ilk Mekke sureleri şeklinde tanımlamalar yapmıştır. Ardından kıssa bölümlerini ihtiva eden 'orta ve son dönem Mekke' sureleri; diğer 'orta ve son dönem Mekke' sureleri şeklinde devam ettirmiştir. Robinson, sure sıralamalarında dönemseller olarak bu ayrımları yaparken genel olarak, Nöldeke'nin tertibini takip eder. Onun, üzerine ekleme ve çıkarma yaptığı asıl liste Nöldeke'nin tertibi olmuştur. Tercihlerini ve itirazlarını bu tertip üzerinden belirtmiş yaygın olmasa da Bell'in görüşlerine yer vermiştir. Robinson'un Nöldeke'nin sıralamasını bu kadar takip etmesi, Nöldeke'nin üslubu kriter edinen bir kronoloji araştırmacısı olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü Nöldeke daha öncede belirttiğimiz üzere ayetlerin tarihlendirmesinde ilk kriter olarak üslubu öncelemektedir. Nöldeke'nin ilk Mekke dönem olarak tasnif ettiği 48 sure üzerine yoğunlaşmıştır.²²⁴ Robinson, Medine döneminin yapı ve üslup bakımından tahlilini yaparken Nöldeke'nin sıralamasını takip etmiştir. Medenî surelerde altı hitap tarzı devam edip etmediğine bakmıştır. Robinson'a göre Medenî dönemine özel olarak Ehl-i Kitab'a dair uyarılar, İslâm toplumunun inşasını ve rehberliğini amaçlayan içerikler, öğüt verici ifadeler yer almaktadır. Ayrıca Mekke dönemindeki ahiretle ilgili vurgu azaba yönelik iken Medine dönemindeki ahiret vurgusunun ödül ve cezaya yönelik olduğunu belirtmektedir. Medenî döneme has olan üslup ve içeriklerden bir tanesi de Allah'ın esmasının yer aldığı ayet gruplarıdır.²²⁵ Âni hitap değişiklikleri Kur'anî hitabın özelliklerindendir. Allah için kullanılan ben-o-biz şeklinde olan şahıs

²²³ Robinson, a. e., s. 171.

²²⁴ Detaylı bilgi için bkz. Robinson, **Kur'an'ı Keşfetmek**, s. 171.

²²⁵ Robinson, **Kur'an'ı Keşfetmek**, s. 263-265.

zamirlerinin sürekli değişmesi, Medenî dönemde yaygın olan Kur'anî üslubun özelliklerindendir.²²⁶ Robinson için Medenî ayetlerin uzunluğunun surelerin edebi yönünü tespit hususunda daha sıkıntılıdır. Mekkî sureler için tespit ettiği altı hitap tarzının, Medenî için devam edip etmediğini incelemektedir. Burada dikkat çekmek istediği şey, hitabın ve üslubun değişkenlik durumunu görebilmektir. Medenî surelerin kendi içindeki uyumunu incelemeye çalışırken örnek olarak Bakara suresinin bütününde var olan insicamı detaylandırarak göstermiştir.²²⁷

Robinson, kronolojiye dair bir sıralama sunmaktan ziyade tertibe yön verecek usule dair temel saikleri değerlendirmiştir. Onun için usüldeki bu tür özellikleri incelemek ve hepsini bir bütün içinde değerlendirip tertibin arka planını ortaya çıkarmak daha önemlidir. Robinson, kronolojiye problemlerin, mevcut sıralama sebeplerini araştırmakla çözülebileceğini düşünmektedir. Bu sebeplerden ötürü, kronoloji ve Kur'an'ın yapısı arasında iyi bir ilişki kurmaya çalışır. Buradan çıkardığı sonuçlarla kitabın insicamını ve ayetlerin uyumunu ön plana taşır. Onun bu yaklaşımı batı araştırmacıların, Kur'an'ın anlaşılmasının zor ve karışık bir kitap olduğu düşüncesine karşı cevap niteliğinde olabilir. Çünkü ağırlıklı olarak oryantalistler Kur'an'ın karmaşık bir yapıya sahip olduğu düşüncesi ile kaynağına ve mahiyetine dair farklı yaklaşımları benimsemişlerdir. Robinson ise bunun doğrudan Kur'an'ın yapısal sonucunun gereği olduğunu, karmaşık değil, tersine belirli bir insicama sahip olduğunu belirtmiştir. Rodwell, Muir, Bell gibi oryantalistler kendilerince bu karışıklığı ayetleri tertip ederek göstermeye çalışırken o, kronolojik sıralamayı merkeze alarak Kur'an'ın ses, yapı, içerik bütünlüğünü ön plana çıkarmaktadır.

2.5.4. Kur'an Tertip Listesi ve Değerlendirilmesi

Robinson, kronolojiye dair fikirlerini genişçe belli etmesine rağmen doğrudan ve Mekke ve Medine dönemlerini kapsayan bütünlüklü kronolojik bir tertip listesi sunmamaktadır. Anladığımız kadarıyla onun hedefi bir tertip listesi

²²⁶ Robinson, a. e., s. 333.

²²⁷ Detaylı inceleme için bkz. Robinson, **Kur'an'ı Keşfetmek**, s. 269-294.

sunmak değildir. Tahlil ettiğimiz kadarıyla Robinson için ayetlerin tarihlendirilmesi, Kur'an'ın insicamını göstermede en temel araştırma konusudur.

Robinson, Mekke dönemi sureleri hitap tarzına göre tasnif ederek ve ayet sonlarını dikkate alarak şöyle beyan eder:

1. Tek hitap tarzını ihtiva eden 'ilk Mekkî' sureler: Bu bölümü 14 sure olarak tespit eder. Kendi içinde üslup bakımından üçe ayırır. Bunlar; tartışma tarzı, elçi(resul) ve ahiretle ilgili surelerdir.
 - i. Tartışma tarzındaki sureler: 103/Asr, 104/Hümeze, 111/Tebbet, 107/Maun, 95/Tin, 92/Leyl.
 - ii. Elçi (resul) sureler: 93/Duha, 94/İnşirah, 108/Kevser.
 - iii. Ahiretle ilgili sureler: 99/ Zilzal, 101/Kari'a, 105/Fil, 106/Kureyş, 97/Kadir.
2. İki ayrı hitap tarzını ihtiva eden 'ilk Mekkî' sureler: 5 sureden oluşan bu döneme ait ayetleri içerdikleri konulara göre ayırmıştır.
 - i. Tartışma tarzındaki konular ile ahiretle ilgili bölümleri ihtiva eden sureler: 102/ Tekasûr, 100/ Adiyat, 83/ Mutaaffîfîn.
 - ii. Tartışma ve kıssa bölümleri olan bir sure: 91/Şems.
 - iii. Ahiret ve vahiyle ilgili bölümleri olan bir sure: 81/Tekvir.
3. Üç ayrı hitap tarzını ihtiva eden 'İlk Mekkî' sureler: 10 surede ana hitap tarzı dediği 6 konudan sadece üçünün yer aldığını belirtir.
 - i. Tartışma tarzı, işaretler ve ahiret bölümleri olan sureler: 78/Nebe, 82/İnfîtâr,
 - ii. Ahiret, işaretler ve elçi bölümleri olan bir sure: 88/Gâşiye.
 - iii. İşaretler (ayetler), tartışma ve elçi Bölümleri olan bir sure: 96/Alâk.
 - iv. Ahiret, tartışma ve elçi bölümleri olan bir sure: 84/İnşikak.
4. Dört veya daha fazla hitap tarzını ihtiva eden iki parçalı 'ilk Mekkî' sureler: 55/Rahman, 56/Vakîa.

5. Dört veya daha fazla hitap tarzını ihtiva eden diğer ‘ilk Mekkî’ sureler: Nöldeke’nin ilk Mekke döneminde olan surelerin dışında kalan 12 surede bu bölümde 4 hitap tarzının yer aldığını belirtir. Bunlar; tartışma, ahiret, elçi, vahiy şeklindedir. 75/Kıyamet, 87/ A’la, 53/Necm, 85/Buruc, 69/Hakka, 80/Abese, 79/Nazi’at.
6. Kıssa bölümlerini ihtiva eden ‘Orta ve Son Dönem Mekkî’ sureler: Nöldeke’nin ikinci Mekkî dönem olarak nitelediği 16 sure ve üçüncü döneme izafe ettiği 12 sure kıssa pasajlarını içermektedir. 71/Nuh, 19/Meryem, 12/Yusuf, 54/Kamer, 36/Yasin.
7. Diğer ‘Orta ve Son Dönem Mekkî’ Sureler: Bu bölümde yer alan surelerin Nöldeke’nin Mekkî ikinci ve üçüncü döneminden kalanlar olduğunu ve girift bir yapıya sahip olduklarını belirtir.²²⁸ 17/İsra, 50/Kâf, 67/Mülk, 72/Cin, 76/İnsan, 13/Rad, 16/Nahl, 30/Rum, 32/Secde, 35/Fâtır, 45/Câsiye.

Robinson’un *Discovering to the Qur’an* (Kur’an’ı Keşfetmek) kitabında Mekke dönemine dair yukarıdaki şekilde tasnifler yapmışken Medine dönemine dair kendi tercihini sunan sure tertip listesi sunmamaktadır. Medine dönemi kronolojisi için bir önceki alt başlıkta belirttiğimiz üzere döneme dair hitap şekillerini ve üsluplarını ön plana çıkarmaktadır.

Robinson’un Kur’an ayetleri tarihlendirmesine dair yaptığı açıklamalardan ve sunduğu argümanlardan ulaştığımız sonuç; kronoloji konusunun zor ve önemli olduğudur. Kur’an kronolojisini zor bir bulmacaya²²⁹ benzetse de ayetler hakkında mantıklı bir kronoloji oluşturabilmek için mevcut literatürü nasıl kullanmamız gerektiğini anlatmaktadır. Ona göre, tutarlı bir kronoloji için hiçbir kaynağın kesinliği yoktur. Rivayetlerin sahihliğine fazla güvenmediği için tarihlendirme konusunda ayetlerdeki dilsel öğeleri, insicamı kriter edinir. Ön plana çıkardığı bu kriterlerin, rivayetlerden daha kesin olduğunu düşünmektedir.

²²⁸ Robinson, **Kur’an’ı Keşfetmek**, s. 206.

²²⁹ Robinson, **a. e.**, s. 137.

Çünkü ona göre rivayet sahih olabildiği kadar aynı zamanda ihtimal dahilindedir. Robinson, ayetlerin üslubunu ve içeriğini merkeze alarak, ayetlerin kronolojisinde kendisinden önceki çalışmaları incelemiştir. Robinson tarihsel eleştiri yöntemi uygulayıp tercihleri ağırlıklı olarak edebi eleştiri yöntemi üzerine gerçekleşmiştir. Ses, insicam, üslup gibi ön plana çıkardığı kriterlerinin ise, Kur'an'ın kendi içinden yola çıkarak tespit edilebilmektedir.²³⁰ Robinson'un en temelde geldiği sonuç, Kur'an'ın kronolojisini Kur'an'ın içindeki ipuçları ve işaretler ile anlamak yönünde olmuştur. Robinson'un Kur'an ayetlerini tarihlendirmesinin temelinde surelerin yapısı, sesi ve anlamı ile kurduğu ilişki vardır. Bu şekilde ayetlerin indiği dönem üzerinden ses ve metnin bütünleştirici gücüne odaklandığı değerlendirilmektedir.

Robinson, kendine göre yaklaşımlarını ve yöntemlerini ne kadar ortaya koysa da kronoloji konusunun tamamlanmadığını, eksik taraflarının olduğunu düşünür. Ona göre, bu konuya dair bir takım araştırmalar gereklidir. Bunlardan en gerekli olanı ise Kur'ani atıfların incelenerek, benzer ifadelerin ve üslupların kendi içinde gruplandırılmasıdır. Bunun en iyi örneğini bir önceki bölümde belirttiğimiz üzere Mekkî ve Medenî ayetlerin üsluplarından yola çıkarak göstermektedir. Kur'anî atıflarla ilgili konunun kronolojik sırası konusunda sonuçlar elde edileceği kanaatindedir.²³¹ Robinson bu yöntemin kesin ve sıralı bir netice vermeyeceğiyle birlikte daha sağlıklı bir sure tertibinin ortaya çıkaracağına işaret eder.

²³⁰ Robinson, **a. e.**, s. 53.

²³¹ Robinson, **Kur'an'ı Keşfetmek**, s. 137.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNGİLİZ ORYANTALİSTLERİNİN KUR'AN AYETLERİNİ TARİHLENDİRME YÖNTEMLERİ

Oryantalistler, Tevrat ve İncil'i okurken metinlerde bulunan çelişkileri tutarlı bir hale getirmek için farklı okuma biçimlerini benimseyerek kutsal metinlere dair açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu bağlamda 19. ve 20. yy. da Kitab-ı Mukaddes metinleri üzerinde rasyonel ve bilimsel çerçevede gerçekleşen değerlendirmelere kutsal kitap eleştirisi (biblical criticism) denilmektedir. Bu eleştiri ve yaklaşım geleneğinden batıda yapılan İslâm araştırmalarının etkilendiği görülmektedir. Oryantalistler Eski ve Yeni Atik'e dair okuma yöntemlerini Kur'an metni, hadisler, İslâm tarihi ve hukuku üzerinde uygulamışlardır.¹ Watt, Nöldeke, Richard Bell, John Wansbrough gibi isimler Kur'an'ın kaynağının tespiti, Hz. Muhammed ile ilişkisi, Kur'an metnlerinin kaynağı, ayetlerin kronolojisi, üslubu, edebî yönüyle ilgili elde ettikleri sonuçlar ile Yeni ve Eski Ahit üzerindeki sonuçlar arasında benzerliklerin var olduğunu farketmişlerdir.² Kutsal metin eleştirisini gerçekleştirirken belli bir metodoloji belirleyip yöntemler çerçevesinde metinleri analiz etmişlerdir. Bunlardan öne çıkan en nitelikli ve kapsayıcı okuma biçimleri ise tarihsel eleştiri (historical criticism), metin eleştirisi (textual criticism) ve edebî eleştiri (literary criticism) şeklindedir.³ Batı, kendi kutsal kitapları üzerinde araştırmalar yapmaya, metinlerine sorgulanabilir bakmaya Aydınlanma Çağı etkisi ile başlamaktadır. Bu süreçten itibaren farklı okuma biçimlerini ve yaklaşımlarını benimsemişlerdir. Okuma biçimlerini gerçekleştirirken ise tarihsel eleştiri, biçim eleştirisi, kaynak eleştirisi,

¹ Yaşar Çolak, "Batı'da İslam Tarihinin Erken Dönemine İlişkin Farklı Metodolojik Yaklaşımlar", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Samsun, 2007, s. 309-310.

² Çolak, a. e., s. 311.

³ Naif Yaşar, **Oryantalistlere Göre Kur'an'ın Kaynağı ve Metinleşmesi**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2017, s. 167.

redaksiyon eleştirisi, gelenek eleştirisi olarak üzerinde çalışmışlardır.⁴ Bu eleştiri ve okuma biçimleriyle metinlere yaklaşılmıştır. Burada benimsenen okuma metodları Kur'an'ı anlama üzerinde de etkili olduğu görülmektedir. Bu yaklaşım, araştırma konumuz olan Kur'an ayetlerinin kronolojik olarak düzenlemesini güçlü bir şekilde etkilediği tespit edilmektedir. Ayetlerin tarihlendirmesinde tercih ettikleri yöntemler bunun en bariz örneklerinden biri sayılabilir.

Batı araştırmalarında, çağdaş dönem içerisinde ön plana çıkan kutsal metin tahlilleri, tarihsel eleştiri ve edebî eleştiri yöntemi olarak sınıflandırılmaktadır.⁵ Tarihsel eleştiri ve edebî eleştiri metodları Kur'an ayetlerinin tarihlendirilmesinde diğer eleştiri biçimlerinden sıyrılarak temel iki ayrımı oluşturur. Çünkü içerik ve yaklaşımlarıyla bir okuma tarzından daha çok, yöntemsel ve sistematik tarafları güçlüdür. Yani meselenin iki odak noktasını oluşturmaktadırlar. İngiliz oryantalistlerin de ayetlerin kronolojisine dair yapılan değerlendirmelerde bu iki yöntem ön plana çıkmaktadır. Bunlardan farklı olarak başka yöntemler ayetlerin tarihlendirme konusunda dile gelse de, İngiliz oryantalistlerin yaklaşımlarında odak noktası tarihsel eleştiri ve edebî eleştiri yöntemi üzerinedir. Şimdi bu yöntemleri İngiliz oryantalistlerin Kur'an ayetlerini tarihlendirmesi özelinde inceleyeceğiz.

3.1.Tarihsel Eleştiri Yöntemi

Tarihsel eleştiri metodu, metnin tarihi bağlamını inceleyen ve bu bağlam içerisinde metnin ne anlama geldiğini anlamaya çalışan yöntemdir. Anlamını, metnin kendi içinden değil metne etki eden dış faktörlerden ortaya çıkarır. Yani bu metod, metin dışı kaynakları kullanır ve metnin var olduğu tarihte ne olup bittiği sorusunu sorar.⁶ Bu şekilde metin dışı kaynaklar ile o dönemin yaşantı biçimini, mekânsal olarak şartlarını, toplumun sosyal yapısını ortaya çıkararak

⁴ Muhammed Ali Bağır, “Kutsal Kitap Eleştirisi(Doğu, Gelişimi ve Metotları”, **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2009, s. 49.

⁵ Necmettin Gökkır, “Kur'an Araştırmalarında Kullanılan Yeni Metot ve Teoriler”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 12, İstanbul, 2005, s. 81.

⁶ Necmettin Gökkır, **a. e.**, s. 84.

metnin anlaşılmasına yardımcı olur. John Barton ise tarihsel eleştiri metodu için metnin orjinal kaynaklarını ve metnin gerçek anlamını aradığını belirtir. Metnin şimdiki muhatapları tarafından değil, ilk muhatapları tarafından nasıl anlaşıldığının cevabını arar.⁷ Bu eleştiri metodunda ikinci bir tarihsel araştırma boyutu ise metnin tarihi ve metnin ortaya çıktığı duruma yöneliktir. Yazarın durumunu, tarihin yazıldığı bağlamı, metnin tarihini araştırır.⁸ Bu analizler tarihsel boyutu daha çok ortaya çıkarıp metnin anlaşılmasına yardımcı olur. Tarihsel eleştiri, metinlerin anlamlarını tarihsel bağlamlarında ortaya koymak için geçerli ve güvenilir kanıtlar sunar.⁹ Tarihin kendi içinden veriler sunması, metinlerin anlaşılmasında tarihi zemini oluşturan en merkezi nokta haline gelmektedir.

Kutsal kitapları anlama yönteminde ise tarihsel eleştiri yönteminin farklı biçimleri vardır. Bunlardan biri metnin kendisini araştıran *textual criticism* (metin eleştirisi) adını alırken iken diğeri de metnin oluşumunda rol alan kaynakları inceleyen tarihsel eleştiri biçimi olarak *source criticism* (kaynak eleştirisi) ismini almaktadır.¹⁰ Bu iki eleştiri, metnin gerçekliği ve sahilliği üzerine gerçekleştirilir. Textual criticism yani metin eleştiri yöntemi metinlerin eski formlarını, nüshalarını, kaynaklarını inceler. Bu incelemedeki en önemli şey metnin farklı nüshalarını inceleyerek metnin orjinal halini tespit edebilmektir.¹¹ İlk olarak kitabın kaynağının ne kadar gerçek ve tutarlı olduğı araştırılır. Sonrasında ise tarihsel eleştiri metodu metinde anlatılan durumu (metinde anlatılan tarih) ve metnin ortaya çıkmasına neden olan durumu (metnin tarihi) konu edinir.¹² Tarihsel eleştiri yöntemi, Kur'an'ı okuma biçimi ve bir yaklaşım türü olarak benimsenmektedir. Bu yaklaşımlar oryantalistler tarafından ilk olarak Eski ve Yeni Ahit'e karşı kutsal kitap eleştirisi yöntemleri şeklinde

⁷ Necmettin Gökkır, "Critical Interpretation of Religious Texts in the West and the Reflection on the Study of the Qur'an", **Milel ve Nihal Dergisi**, Yıl: 2, Sayı: 2, İstanbul, 2005, s. 27.

⁸ John H. Hayes, Carl R. Holladay, **Biblical Exegesis**, Atlanta, John Knox Press, 1987, s. 46/49.

⁹ Gökkır, **Milel ve Nihal Dergisi**, s. 27.

¹⁰ Gökkır, "Kur'an Araştırmalarında Kullanılan Yeni Metot ve Teoriler", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 84.

¹¹ Robert B. Salters, "Textual Criticism (Old Testament)", **A Dictionary of Biblical Interpretation**, ed. R. J. Coggins ve J. L. Houlden, London, Scm Press, 1990, s. 685.

¹² Bağır, "Kutsal Kitap Eleştirisi(Doğuşu, Gelişimi ve Metotları", s. 78.

ortaya çıkmaktadır. Kendi kutsal metinlerine karşı benimsenen bir metin okuma-analiz ve anlamlandırma metodolojisidir. Bu araştırma ile oryantalistler edindikleri kutsal kitap eleştiri yöntemleriyle Kur'an'ı Kerim'e de yaklaştıkları fark edilmektedir.

Kutsal metinlerin anlaşılmasından sonra, ayetlerin tarihlendirilmesinde tarihsel eleştiri metodunun yansımaları ve uygulamaları gerçekleştirilir. Ayetlerin kronolojisini tespit ederken tarihsel arka planının ön plana çıkarılmasında, tarihi rivayetlerin kaynak olarak kullanılmasında, indiği dönemdeki ortamın önemsenmesinde bu yöntemin izleri görülmektedir. İngiliz oryantalistlerin Kur'an'ı tarihsel bir zemin üzerinden okumaları ayetlerin tarihlendirmesinde tercihlere yön verecek bir niteliktedir. Genel itibariyle bu yaklaşım, Kur'an'ı Arap tarihinin belli bir dönemine ışık tutan tarihsel bir belge niteliğinde görmelerinden kaynaklanmaktadır. Onlara göre Kur'an'ın her bir pasajı tarihsel bir bağlam içerisinde ortaya çıkmakta ve sadece var olduğu zaman dilimi içerisinde bir anlam ifade etmektedir.¹³ Bu anlam çerçevesinde araştırma konumuza dâhil olan oryantalistleri incelediğimizde Neal Robinson dışındaki İngiliz oryantalistler ağırlıklı olarak bu yöntemi uygulamaktadırlar. Rodwell, Muir, Bell ve Watt için tarihi eleştiri metoduna dair kriterlerin ağırlıklı olarak nüzul sebepleri, rivayetler, tarihsel arka plan ve tarihi olaylar merkezli gerçekleştiği tespit edilmektedir.

Kur'an ayetlerinin tarihlendirmesinde tarafımızca tarihsel eleştiri yönteminin içeriğine dair üç farklı epistemolojik temele dayandıkları tespit edilmektedir. Bunlar ayetleri tarihlendirirken rivayet ve klasik İslâm kaynakları, geleneksel Batı oryantalist kaynakları ve siyer kronolojisini kullanarak tarihsel eleştiri yöntemleri şeklindedir.

¹³ Özsoy, **Kur'an ve Tarihsellik Yazıları**, s. 154.

3.1.1. Rivayet ve Klasik İslâm Kaynaklarını Kullanma

Ayetin iniş mekanını dikkate alarak zamanını tespit etmeye çalışan yöntemdir. Hangi ayet hangisinden önce indi, Mekkî mi Medenî mi gibi sorulara cevap arayan ve ayetlerin indiği dönemi tespit ederken tarihi rivayetleri önceleyen değerlendirmelerdir. Mekkî ve Medenî ayrımlarına dair rivayetler, nasih ve mensuh kriterleri, esbab-ı nüzul bu yöntemin kaynakları arasındadır. Geleneksel İslâmi görüşlerin sunduğu rivayetler bu yöneme kaynak oluşturması bakımından çok önemlidir. İngiliz oryantalistleri bu kısımda rivayetleri ayetlerin tarihlendirmesine dair veri olarak kullanırlar. Yalnız bu rivayetleri her zaman bütüncül ve yeterli olarak kabul etmediklerine rastlanmaktadır. Ayetlerin kronolojisini tespit ederken kendilerine göre güvenilir ve sahih olmayan rivayeti belirtmede çekinmedikleri gözlenmektedir.

Mekkî, Medenî ayrımı her oryantalistin ve müslüman alimlerin dikkate aldığı bir ayrımdır. İngiliz oryantalistlerden Rodwell bu ayrımı gözetmiş ve ayetlerin içeriklerine bakarak Mekkî-Medenî tercihlerini desteklemiştir. Mesela cennet ve cehennem tasvirlerinin Mekke müşriklerini muhatap aldığını bu ayet gruplarının Mekkî ilk dönem'e ait olduğu tespitini yapmaktadır.¹⁴ Muir de Mekkî-Medenî ayrımlara katılıp, kıstas olarak hicreti değil, Hirâ öncesi ve sonrası şeklinde değerlendirmesi bakımından ilginçtir.¹⁵ Watt tarihsel eleştiri metodunu iyi uygulamakta ve muhatabına bütünlüklü bir tarihi arka plan sunmaktadır. Ayetleri tarihsel rivayetler üzerinden değerlendirerek ayetlerin muhteva-mekân-zaman ilişkisini kurar. Mesela savaşı tavsiye eden, sahabenin savaşa katılmasını anlatan ayet gruplarının mutlaka Medenî olduğunu vurgular.¹⁶ Çünkü Watt'ın bakış açısında, ayetlerin içeriği ile Mekkî-Medenî ayrımı iç içe geçmiş bir zaman algısı üzerinden tarihsel bağlamı doğrusal ve tutarlı bir şekilde yansıtmaya gayesi vardır. Tarihsel arka planı yansıtmak ve ayetleri doğrusal bir tarihi bütünlük içinde göstermek onun için çok önemlidir.

¹⁴ Rodwell, **The Koran**, s. 3.

¹⁵ Muir, **The Corân**, s. 69.

¹⁶ Watt, **Kur'an'a Giriş**, s. 140.

Tarihsel eleştiri metodundaki yaklaşımları Kur'an ayetleri üzerinde Mekke ve Medine dönemi ayrımlarıyla çok net bir şekilde ortaya koymaktadır. Watt, bu ayrımları gerçekleştirirken tarihsel arka planına uygun olması için sîret kaynaklarına başvurduğu farkedilmektedir. Mekkeli müşrikler ile Hz. Muhammed arasında ilişkide ayetler arası kopukluğu sîrete başvurarak tamamlandığı bu ifadesinden anlaşılmaktadır.¹⁷ Bir başka örneğini Hz. İbrahim'in babası için af dilediği ayet hakkında İbn Hişam'dan bir rivayet aktarmasında görmekteyiz.¹⁸ Watt, tarihsel bağlamı net olarak ortaya koymak için İslamî gelenekteki yapı taşı olan tefsir ve siyer kitaplarına müracaat etmektedir.¹⁹ Robinson her ne kadar edebî eleştiri merkezli bir okuma öncelese de ihtiyatlı bir yaklaşım sergileyerek sîret, meğazi kitaplarına başvurduğu tespit edilmektedir. Tarihsel eleştiri metodunun unsurlarından biri olan tarihi olayları dikkate alarak hareket eder. Bell için Hz. İsa'nın doğumu, misyonu, Bedir Savaşı sonrasında gerçekleşen tarihi olaylar ayetlerin zamanına dair tarihi bir veri niteliğini taşımaktadır.²⁰ Robinson kesin olarak bildiği tarihi olayların varlığı üzerinden 11 ayet grubuyla nüzul zamanını ilişkilendirmiştir. Al-i İmrân Suresi 120-175. ayetlerin içeriğinin Uhud Savaşı ile örtüştüğünü belirtmesi buna bir örnektir.²¹

Ayetlerin kronolojisini ortaya koyarken tarihsel eleştiri metodunun bir diğer unsuru tarihi rivayetleri kaynak göstererek ayetlerin konu içerikleri arasında bir bağ kurabilmektir. Konu içerikleriyle kronoloji tespiti yapmak edebî eleştiri yönteminin bir gereği olarak dursa da, rivayetler üzerinden tespit ettiği için tarihsel eleştiri metodu içinde de değerlendirilebilir. Buna örnek olarak verecek olursak Mekkî döneme ait ifadelerin anlatımı davet, teşvik, eleştiri ve uyarı üslupludur. Ayetler ilk 13 yıl boyunca tüm boyutları ile şirk gündeme getirilir. Şirkin sadece putlarla ilişki kurmanın ötesinde daha geniş ve etraflı boyutlarının olduğunu anlatarak 'tek ilah sadece Allah'tır, ondan başka ilah yoktur'

¹⁷ Watt, **H. Muhammed'in Mekkesi**, s. 124.

¹⁸ Watt, **a. e.**, s. 51.

¹⁹ Watt, **Companion to the Qur'an**, s. 12.

²⁰ Bell, **The Qur'an**, s. 48.

²¹ Robinson, **Kur'an'ı Keşfetmek**, s. 93.

tasavvuru vurgulanır. Haramlarla ilgili cezaların, hukuksal içeriklerin Medine’de ağırlık kazanmasının sebebini Ehl-i Kitap ile karşılaşmanın sonucunda gerçekleştiğini düşünmüşlerdir. Oysaki bunun sebebi toplumun yerleşmesi ve medeni hayatın düzenlenmesinde kurallara duyulan ihtiyaçtan dolayı da olabilir.²² Medenî dönemde Hz. Peygamber’e şahsi ve ailevi sorunların konu edinmesi, müslümanların Hz. Peygamber’e karşı tutumlarının düzenlenmesi, *Allah’a ve Resul’üne itaat edin* ifadeleriyle Kur’an’ın beşeriyete, Hz. Peygamber’in şahsına delalet ettiği düşünülmektedir. Medenî ayetler Mekki ayetlerin üslubuna bakarak seçili ifadeleri daha azdır. Bu dönemdeki ayetlerin en belirgin yönü hukuksal, toplumsal sistem ve pratik hayatla ilgili ilkeler yasama üslubuyla ve ağır bir dille anlatılmaktadır.²³ Tüm bu ayetlerin içeriklerinden yola çıkılarak dönemsel bir ayırımıda bulunulup kaynak olarak rivayetlerin ön planda olduğu görülmektedir. Araştırmamızda belirttiğimiz her İngiliz oryantalistte ait alt başlıklarda belirttiğimiz üzere bu bağlamları ve içerikleri dikkate aldıkları görülmektedir.

3.1.2. Geleneksel Batı Kaynaklarını Kullanma

İngiliz oryantalistler sure tertip listelerini incelerken kendi çalışmalarını takip etmekte ve Batı geleneğindeki başlıca çalışmaları referans almaktadır. Onlar için tarihi veri sunmada İslâm geleneğinin yanı sıra ikinci başvuru kaynağı kendi oryantalist geleneğinde var olan eserler ve tertip listeleridir. Batı geleneği üzerinden Flugel, Nöldeke, Mısır baskısı tertip sıralamaları şablonlarda yan yana verilerek gösterilmektedir. Bu kimi oryantalistler tarafından olumlu bir katkı ve tanıtma amaçlı sunulurken kimileri içinde kendi sunacakları yeni bir listeden farkını ortaya koymaya yönelik gerçekleşmektedir.

Rodwell, İslâm geleneğinden Vâkidî, Taberi, Suyûtî gibi müslüman âlimlerinden alıntı yaptığı kadar ayetlerin tarihlendirmesi mevzusunda karşılaştırmalı olarak Alman oryantalist geleneğinden Nöldeke’ye ve İngiliz

²² Selahattin Sönmezsoy, **Kur’an ve Oryantalistler**, Ankara, Fecr Yayınları, 1998, s. 279.

²³ İzzet Derveze, **Kur’an’ül Mecid**, Çev. Vahdettin İnce, İstanbul, Ekin Yayınları, 1997, s. 107.

oryantalistlerden Muir'e yer vermektedir. Enfâl Suresi'nin nüzul sıralamasına dair bilgi verirken Nöldeke ve Muir'in listelerine atıfta bulunması bunlardan bir tanesidir.²⁴ Bell de ayetlerin tarihsel arka planı için İbn Hişam'ı referans gösterdiği kadar Hz. Osman, Muir, Nöldeke, Grimme, Mısır baskısı tertip listelerini sunmaktadır.²⁵

3.1.3. Siyer ile Ayet Kronolojisi Arasında İlişki Kurma

Kur'an ayetleriyle ile peygamberin hayatı arasında ilişki kurmaya yöneliktir. Çalışmamıza dâhil olan oryantalistler bunu farklı şekilde dile getirerek vurgulamaktadırlar. Gördüğümüz kadarıyla, İngiliz oryantalistlerin kronolojideki temel vurgusu, peygamberin hayatı bilinmeden müstakil bir tarihlendirmenin gerçekleşmeyeceği üzerinedir. Bu yüzden söylemlerin "*Kur'an ayetleri Hz. Muhammed'in sözleridir*" şeklinde ifade etmişlerdir. Sîretle kurulan tasavvur, Muir'in, Kur'an'ı Hz. Muhammed'in fikirlerini içeren bir kitap olduğu vurgusunda görülmektedir.²⁶ Siyer bu bağlamda ayetlerin kronolojisini oluşturmak için temel bir başvuru kaynağı olarak müracaat edilirken tarihlendirmenin genel yapısını oluşturmaktadır. Sunduğu verilerle de oryantalistler tarafından Kur'an ve siyerin ayrılmaz bir bağı temsil etmektedir.

Oryantalistlerin, Kur'an'ı "*Muhammed'in otobiyografisi*" olarak okumaları Kur'an metnini birinci derecede tarihsel belge olarak önemsemelerini gerektirmiştir.²⁷ Kur'an metninin mevcut hali, onların Kur'an'ı "*Muhammed'in otobiyografisi*" olarak görmelerini engelliyordu. Çünkü mevcut mushaf tertibi, tematik ve kronolojik bir kompozisyon sunmuyordu. Kur'an'ı tarihsel bir belge olarak kullanabilmek için öncelik pasajlarını nüzule göre sıralamak gerekiyordu.²⁸ Oryantalistler eserlerinde, Hz. Peygamber için Kur'an'ın editörü anlamına gelen *the author of the Kur'an* ve *the editor of the Kur'an* şeklinde

²⁴ Rodwell, *The Koran*, s. 28

²⁵ Bell, *Introduction to the Qur'an*, s. 110-114.

²⁶ Muir, *The Life of Mahomet*, s. xxiv

²⁷ Özsoy, *Kur'an ve Tarihsellik Yazıları*, s. 155.

²⁸ Özsoy, *a. e.*, s. 155.

tanımlamalar yapmaktadırlar.²⁹ Bu tanımların yansımaları, araştırma konumuz olan her İngiliz oryantalist de Kur'an ayetlerini tarihlendirirken görülmektedir. Mesela, Rodwell Hz. Muhammed'in zihni ile Kur'an ayetleri arasında bir bağın kurulmasını önemsemiştir. Bunu, uygulama olarak çok açmasa da bu Bell ve Watt'ın çalışmalarında daha net görülmektedir. Rodwell, Hz. Muhammed'in zihni ve Kur'an ayetleri arasında daha yüzeysel bir ilişkiye işaret ederken Bell, daha güçlü bir bağ vurgular. Bell'in düşüncesinde Kur'an, ağırlıklı olarak Hz. Muhammed'in sözleriyle ve ilhamıyla³⁰ olduğu bir kitap olduğundan ayetlerin kronolojisi de sîret kronolojisiyle ilişkilidir. Bell'i ve Muir'i Kur'an'ın Hz. Muhammed'in zihinsel sürecinin bir sonucu ve Kur'an'ı Hz. Muhammed'in sözleri olarak görmelerinin sebebi Kur'an'ın Hz. Muhammed tarafından olduğu düşünceleridir. Bell bunu çok daha net ortaya koymaktadır. Çünkü Kur'an metninin Hz. Muhammed tarafından revize edilip şekillendiğini belirtir.³¹ Watt'ın *Haz. Muhammed'in Mekkesi ve Haz. Muhammed Medine'de* isimli kitapları ayetler ve sîret arasında ilişki kurması bakımından dikkate değerdir. Bu çalışmalar tarihsel eleştiri metodunu öncelemesi bakımından bir siyer anlatımı ortama koyma çabası olarak değerlendirilebilir. Bell ayetleri tarihlendirirken her bir sureyi teşkil eden müstakil pasajları ayırmayı deneyip sonra bu pasajların var olduğu tarihi ve ortamı belirlemeye çalışmaktadır. Aynı zamanda tarihsel eleştiri metodunu uygularken kendinden önceki oryantalistler tarafından belirlenen ölçütlerin yanı sıra Kur'an'ın muhtevasına başvurur.³² Onun için Kur'an'ın muhtevası, içerdiği konular kronolojiyi oluşturmada, ayrıca bir ölçüt niteliğindedir. Bu gaye ile ayet pasajlarına bakarak ayetlerin, Hz. Peygamber'in zihinsel sürecinin ve siyasi mücadelesinin hangi safhasına karşılık geldiğini tespit etmeye çalışır.³³ Bu ilişkiye ve temel dayandıkları saiklere binaen onların nezdinde Kur'an metni tarihsel eleştiri metoduyla bakmalarının sonucunu doğurmaktadır.

²⁹ Mehmet Emin Maşalı, **Kur'an'ın Metin Yapısı**, Ankara, İlâhiyât Yayınları, 2004, s. 113.

³⁰ Bell, **Introduction to the Qur'an**, s. 29.

³¹ Watt, "The Dating of The Quran"- A Review of Richard Bell's Theories, **JRAS**, s. 24.

³² Özsoy, **Kur'an ve Tarihsellik Yazıları**, s. 158.

³³ Nagel, **İslami Araştırmalar**, s. 55.

3.2. Edebî Eleştiri Yöntemi

Edebî eleştiri yöntemi, metinleri analiz etmeye yönelik, ses ve kelimeleri dikkate alan bir okuma biçimidir. Kelimelerin seslerini, yapılarını ve anlamlarına olan etkisini konu edinen bir içeriğe sahiptir. Edebî eleştiri konu olarak metnin anlatım yapısı, karakteri, üslubu, stil teknikleri, imgeleri, sembolleri, estetik ve dramatik etkileri gibi içerikleri kapsar.³⁴ Edebî eleştiride metnin içindeki retorik boyut önemlidir.³⁵ Metnin dilini ve kavramlarını önceleyerek tahlil edildiği tespit edilmektedir. Metni çözümlemek için edebî niteliklere ve özelliklere odaklanır.

Edebî eleştiri okumaya kaynaklık eden İngilizce’de *literal meaning* olarak adlandırılan terim, harfî harfine okuma anlamına gelir. İlk dönemden itibaren kutsal metinleri anlamada bu manada bir okuma kabul edilemez.³⁶ Literal okuma başlangıcından itibaren farklı gelişmelere tabi tutulmuştur. İlk başta harfî harfine bir okuma tarzı benimserken, sonra kutsal metinleri anlamada yazarın niyetini dikkate alan, sonra metnin dilsel unsurlarını önceleyen ve bu unsurların metinlerin var olduğu tarihsel dönemdeki kültürel ve sosyal anlamlarını bulmaya çalışmaktadır. Literal bir öncelikle metin içinde bir bütünsellik kurulabileceğini ön görmektedir. Yazarın niyetini önceleyen *literary criticism* okuyucu tarafından, nasıl anlaşıldığını da dikkate alır. Edebî kavramları, metnin yer aldığı ortamdaki kültürel ve sosyal bağlamlardan bağımsız değildir.³⁷ Çünkü kelimenin anlamı var oldukları ortamda neye karşılık olduğuyla manası anlaşılabilir. Kelime kendi zamanın algısı ve tasavvuru içerisinde manası şekillenebilir. Edebî eleştiri yönteminde dilin yapısal özellikleriyle kavramlar anlaşılmaktadır.³⁸

³⁴ Hayes, Holladay, **Biblical Exegesis**, s. 73.

³⁵ Hayes, Holladay, **a. e.**, s. 79.

³⁶ Young, Frances, “‘Literal Meaning’”, **A Dictionary of Biblical Interpretation**, ed. R. J. Coggins, London, J. L. Houlden, London, SCM Press, 1990, s. 400.

³⁷ Davies, Margaret, “‘Literary Criticism’”, **A Dictionary of Biblical Interpretation**, London, SCM Press, 1990, s. 400-405.

³⁸ Davies Margaret, **A Dictionary of Biblical Interpretation**, s. 403.

Gördüğümüz ve tespit ettiğimiz kadarıyla edebî eleştiri yöntemi ayetlerin tarihlendirmesini tespit ederken bir ölçüt haline gelmektedir. Kanaatimizce Kur'an ayetlerinin tarihlendirirken edebî eleştiri yöntemi içerik olarak iki temel kısımda incelenmektedir. Bunlardan biri ayetlerin indiği döneme işaret eden kavramlardır. Diğeri ise ayet sonlarındaki edebî üslubu dikkate alan, belâğî yönü üzerine olan edebî eleştiri yöntemleridir.

3.2.1. Kavram Tahlilleri ve Dilbilim

Kur'an'daki kavramlar, ayetlerin dil-mana arasındaki uyumunu dikkate alan dilbilim ilişkileri edebî yöne işaret etmektedir. Hz. Adem'in ve Hz. Havva'nın yasak ağaçtan yemesi, bahçe sahiplerindeki anlatım tarzı edebî yönü gösteren ironilere örnek sayılmaktadır.³⁹ Kur'an'da yeminler, metaforlar, motifler, semboller, bazı özel kelimeler ve deyimler edebî yönü yansıtan diğeri unsurlardır.⁴⁰ Belirli kavramların kullanılma sıklıkları indiği dönem üzerinde belirleyici bir role sahip olmaktadır. Kavramlar üzerinden gerçekleşen değerlendirmeler tarihlendirme hakkında kriter haline gelmektedir. Çünkü ayetlerin edebî vasıflarını önceleyerek hareket eder.

Kavramlar üzerinden ayetlerin tarihlendirmesini yapmak edebî eleştiri metoduna dahil edilebilir. Çünkü kavram analizi üzerinden dile yansıyan bir ölçüt oluşturmaktadır. Ortaya çıkan kavramların indiği dönemin karakteristik özelliğini yansıtan bir ilişkisi olabilir. Bu sebepten Watt ve Bell bunu kimi zaman ön plana çıkararak, kavramların ilk ortaya çıktığı zamana ve kullanım sıklığına göre ayetlerin zamanını değerlendirirler. Rodwell ise çalışmasının başlarında ayetlerin konu içeriklerine bakarak literal değerlendirme yapmıştır. Kur'an'ı içerikleri bakımından üç dönemde incelemesi edebî eleştiri yöntemiyle incelediğini göstermektedir. Watt'a geri dönecek olursak kendisinin Kur'an ayetlerini tarihlendirmesinde tarihsel eleştiri ve edebî eleştiri yöntemi olarak iki ana temel yöntemi vardır. Tarihsel ve edebî unsurlar ayetin nüzul zamanı hakkında yardımcı olmaktadır. Bu unsurlar, her ne kadar kronoloji hakkında

³⁹ Wadad Kadi, Mustansir Mir, "Literature and The Qur'an", *Encyclopaedia of Islam(EQ)*, ed. Jane Damme McAuliffe, C. III, Leiden-Boston, 2003, s. 211.

⁴⁰ Kadi, Mir, *Encyclopaedia of the Islam*, C. III, s. 216.

işaretlerde bulunup ayetin iniş tarihine dair tam bir netlik vermemektedir. Yoğunluklu olarak kavramları ön plana çıkarmaktadır ve tarihsel süreç içine yerleştirmektedir. Mesela *wali/awliya* (veli, evliya) kelimesini incelerken ne anlama geldiğini ve Kur'an'ın indiği ortamda neye karşılık geldiğini analiz etmektedir.⁴¹ Onun yaptığı tarihsel bağlamı tespit ederken edebî unsurların yani kavramları araç haline gelmesidir. Edebî eleştiri içeren unsurlarla Mekke ve Medine dönemi olarak bütünlüklü bir tarihsel arka planı olan bir okuma gerçekleştirmektedir. Tahminimizce onun nezdinde bu iki metodun biri araç iken biri amaç haline gelmektedir. Watt bu sebeplerden dolayı tarihsel ve edebî eleştiri yöntemlerindeki kriterler ile kronolojiye dair mutlak ve birebir tarihlendirmeden ziyade ortalama bir zaman dilimi tayin edileceğini varsaymaktadır. Bell, kelimeleri ve deyişleri (phrases) ayetlerin kronolojisinde önemser. Kur'ani bir kelimeyi o dönemin karakteristik özelliği ile bağlantı kurarak veya peygamberin hayatındaki kesin bir olayla ilişkilendirerek, o ayete dair bir tarihlendirme gayesindedir.⁴² Bell'in, bu gayeyle hareket ederek ayetlerde birçok kavram analizinde bulunduğunu araştırmamızın ikinci bölümünde örnekleyerek değerlendirmiştik. Bell'in kavramlar üzerinden ayetlerin tarihlendirmesini tespit ederek müşrik, mûhacir, mûnafık kavramlarını ön plana çıkarmaktadır. Müşrik kavramı tüm iniş dönemlerine ait iken muhacir, mûnafık kavramları Bell'e göre Medine dönemine aittir. Çünkü Uhud Savaşı'ndan sonra inanlar içinde peygamberi ve görevlerini terk eden insan grubu ortaya çıkmaktadır. Bu şekilde Bell, mûnafık kavramının yer aldığı ayetleri Uhud Savaşı zamanı ile ilişkilendirir.⁴³ Watt ise kavramları ve terkipleri tarihlendirmede önemsenen isimlerdendir. Buna örnek olarak Watt'ın tarihlendirmede ilişkilendirdiği *hanîf* ve *millet-i İbrahim* kavramları gösterilebilir. Bu ifadeleri mantıkî olarak Yahudilerle ayrılıktan önceki zamana ait olduğunu belirtir.⁴⁴ Dolayısıyla Medine orta döneme aittir. Çünkü bu niteliksel ayrımlar Yahudilerle olan ilişkiler bağlamında gündeme gelmektedir çünkü kavramlar belirli olaylarla ilişkilidir.

⁴¹ Watt, **Hz. Muhammed'in Mekkesi**, s. 44.

⁴² Bell, **Introduction to the Qur'an**, s. 100.

⁴³ Bell, **a. e.**, s. 109.

⁴⁴ Watt, **Kur'an'a Giriş**, s. 140.

Muir, Bakara suresindeki ön plana çıkan buzağı hadisesi, kible değişimi, haram aylarda silah taşıma izni ve Yahudiler hakkından bilgi veren ifadeleri Huneyn Savaşı sebebiyle Medine dönemiyle ilişkilendirir.⁴⁵ Kur'an'ı dönemler arasında tasnif etmesinde temel ölçütü ayet gruplarının edebi beyanıdır. Muir, 'Bakara'nın adamları' ifadesinin Huneyn Savaşı'nda kullanıldığı rivayetini dikkate alarak Bakara suresi ve Huneyn Savaşı arasında zaman birlikteliği kurar.⁴⁶ Ona göre, Mekke ikinci dönemine ait olan ayetler ise üslup olarak emir cümleleri ve sert eleştiri ifadelerini kapsar. Bu kanaati, Tebbet'teki Ebu Leheb'e ve karısına yapılan ithamları, Müddesir suresindeki emirleri, Alâk'taki oku emrini bu dönemin üslubuna delil olarak göstererek oluşturur.⁴⁷ Muir, kavramlarla beraber konu içeriklerine göre tarihlendirme yapmakta ve surelerin muhtevalarıyla dönemler arasında ilişki kurar. Enfâl suresinde ağırlıklı olarak ganimetlerle ilgili ayetler bulunmaktadır. Ganimetler spesifik bir gündeme işaret ettiğinden sureyi, Bedir Savaşı ile ilişkilendirir.⁴⁸ Buradaki kıstası belirli kavramlarla surenin yoğunlaştığı muhtevasıdır.

3.2.2. Arap Dili Edebiyatı ve Üslubu (Belâgat)

Edebî eleştiri metodunun Kur'an ayetlerinin tarihlendirmesine yönelik uygulamalarının ayet sonlarındaki sesleri, kafiyeleri, üslubu ve belağı yönü dikkate alarak gerçekleştiği tarafımızca farkediliyor. Çünkü edebî eleştiri metodunda kavramlar, ses ve anlam arasındaki ilişkiler ve kavram analizi üzerinden metin tahlili yapılır. Kur'an ayetlerinin ayet sonlarındaki kafiye anlama olan etkisi önemlidir. Çünkü aynı kafiye sahip kelimeler aynı anlamı ve içeriklerin belirli zaman aralıklarda kullanılır. Ayet sonlarında aynı ve benzer seslere sahip olanların aynı konulara dolasıyla da aynı nüzul dönemine ait olduğuna işaret eder. Bu analiz, edebî eleştiri metodunun ayet kronolojisindeki karşılığını yansıtır.

⁴⁵ Muir, *The Corân*, s. 45.

⁴⁶ Muir, *Life of Mahomet*, s. xvii.

⁴⁷ Muir, *The Corân*, s. 43-44.

⁴⁸ Muir, *a. e.*, s. 43.

Kur'an ayetlerinin vurgularında kullanılan üslup, veciz ve belâğatlı ifadelerin çokluğu anlamını daha güçlü kılmaktadır. Bu hitap tarzı, oryantalistler tarafından literary cristicism/edebî eleştiri yöntemi iken aslında Kur'an'ın yapısına dair ifade tarzıdır. Kur'an üslubu ve hitap tarzı müfessirler tarafından 'Ulumul Kur'an' çerçevesinde değerlendirilirken Batı araştırmacıları tarafından kendi paradigmalarının zeminini oluşturma gayesinde Kur'an'ı anlama ve yorumlama biçimi olarak yaklaşıldığı düşünülmektedir. Hz. Muhammed'in yeni bilgi, yeni fikir, yeni terminoloji, yeni ifade ⁴⁹ edinmesi Kur'an metnine yansımıştır. Tertipte ölçütü sağlayacak unsur olarak *phrases* kavramını sıkça kullanır. Bu kelime; söylem, ifade, terkip, deyim, anlatım tarzı anlamlarına gelip ayetleri ayırt etmede kriter niteliğinde olmaktadır. Araştırmamızda değindiğimiz üzere ayetlerin üslubu kronolojide tercih oluşturabilecek ciddi bir unsur haline gelmektedir. Sadece bu unsurun oryantalistler tarafından öncelikli sıralaması farklıdır.

Edebî eleştiri yaklaşımının Kur'an ayetleri tarihlendirmesine olan etkisine bakacak olursak, Rodwell, üslubun ayırt edici bir ölçüt olduğunu ve bunun Medine dönemine dair ayetlerde fark edildiğini belirtir. Buna binaen edebî yaklaşımla bakıldığında Mekkî ayetlerde teşbih ve kafiye cümlelerin, Medenî ayetlerde düz nesir ifadelerinin ağırlıkta olduğuna dikkat çeker.⁵⁰ Muir'in, edebî eleştiri yöntemindeki üslup değişikliğinden yola çıkarak ayetlerin içerdikleri konularla ilişkilendirip altı ayrı dönemde incelemektedir.

Kur'an ayetlerinin tarihlendirmesinde edebî eleştiri yöntemini öncelikli metod olarak uygulayan İngiliz oryantalist Neal Robinson'dur. Kur'an ayetlerinin kronolojisini tespit ederken tarihsel eleştiri yönteminin yeterli olmayacağını düşünüp tarihsel verinin olmadığı ayetlerde edebî eleştiri yöntemini dikkate almaktadır. Tarafımızca, bu yöntemi iki şekilde uyguladığı tespit edilmektedir. Bunlardan ilki surenin genel hitap tarzı ve içerdği konunun üslubuna bakarak indiği dönem aralığını belirlemesidir. Sureleri, tek hitap tarzını ihtiva eden ilk Mekkî sureler; iki ayrı hitap tarzını ihtiva eden ilk Mekkî

⁴⁹ Bell, **Introduction to the Qur'an**, s. 104.

⁵⁰ Rodwell, **The Koran**, s. 4.

sureler şeklinde ayırmaktadır. İkinci tasnifi ise sureleri kendi içinde hitap tarzına ve üslubuna göre ayırmasında görülmektedir. Robinson'un bunu nasıl uyguladığını Mutaaffin suresi özelinde aşağıdaki şekliyle görebiliriz.

Tartışma Tarzındaki Konular

1-3. ayetler, teessüf (-în, -ûn, -ûn)

4-5. ayetler, belîğ soru (-ûn, -îm)

Ahiret

6.ayet, açılış (-în)

Tartışma Tarzındaki Konular

7.ayet, açıklama: Facirlerin Kitabı (-în)

8.ayet, didaktik soru (-în)

9.ayet, cevap (-ûm)

10-11.ayetler, teessüf (-în)

12-14.ayetler, inkârcılar (-în, -îm, -ûn)

Ahiret

15.ayet, muhakeme süreçleri (-ûn)

16-17.ayetler, ikili sahne (a) İnkârcılar (-îm, -ûn)

Tartışma Tarzındaki Konular

18.ayet, açıklama: İyilerin Kitabı (-în)

19.ayet, didaktik soru (-ûn)

20-21.ayetler, cevap (-ûm,-ûn)

Ahiret

22-28, 34-35 ayetler, ikili sahneler (b) Müttakiler (-îm, -ûn)

29-33 ayetler, geri dönüş (-ûn,-îh)

Tartışma Tarzındaki Konular

36.ayet belîğ soru (ûn)

Yukarıdaki tahlilden anlaşılacağı üzere ayetlerin hitap tarzı ve ayet sonlarındaki harf benzerliği gösterilerek edebî eleştiri yöntemi benimsenerek yaklaşılmaktadır. Ayet sonlarında benzer bitişleri olan ayetlerin beraber değerlendirebileceğine işaret eder. Ses üzerinden bir ilişki kurmaya çalışır.

Robinson, surelerin konu içeriklerine göre de mantıki bir kronolojik sıra oluşturduğu düşüncesindedir. Buna örnek olarak Mutaaffin Suresi'nde ahiretle ilgili üç bölümün açılış, muhakeme süreçleri, ikili sahne ve geri dönüşleri içeren ayetlerin kendi içinde bir sıralama oluşturduğuna dair delil göstermektedir.⁵¹ Robinson, sureleri değerlendirirken ayet sonlarındaki harf ve sesleri önemsemektedir.⁵² Bu şekilde ayet sonlarındaki aynı olan harfleri göstererek ayetlerin insicamını vurgulayıp indiği dönem üzerinden ilişki kurmaktadır. Onun edebî eleştiri yöntemi ses, insicam ve konu içeriği ilişkisi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Her zaman aynı vurguda ilerlemediğini ifade eder. Mesela Rahman Suresi'nde ise işaretler, tartışmalar ve ahireti içeren üç hitap tarzının yer aldığını belirtir. Ayet sonlarında farklı vurgulara sahip istisnaların yer almasına rağmen –ân sesinin ağırlıkta olup kafiye oluşturduğunu vurgular.

Edebî eleştiri yönteminin Kur'an üzerindeki önemli karşılıklarından biri yapı, ses ve anlam arasında kurulan ilişkidir. Bu ilişki, ayetlerdeki kafiyelerin ve seslerin anlamı etkilemesine yöneliktir. Robinson, Abese Suresi'nin ilk ayetleri ile bu ilişkiyi gösterip ilk ayetler arasında mükemmel bir ritmik simetrinin var olduğunu iddia eder. İlk beş ayette yer alan ritmik simetrinin amacı, üçüncü ayette yer alan 'haber' hakkındaki görüş ayrılığına dikkat çekmektir.⁵³ Surenin genelinde bu karşıtlık durumunun devam ettiğini, birbirine zıt sonuçları kazananlara dair ahiret sahnelerini konu edinir. Ona göre ayetlerdeki ses benzerliği sure bütünlüğünde belirli bir anlam örgüsü taşır. Robinson'un, edebî eleştiri yöntemini uyguladığı bir diğer önemli nokta ise ayetlerdeki ses ve metnin bütünleştirici rolü üzerinedir. Bu rolü göstermek üzere İsra Suresi'ni inceler. Surenin yapısını anlamak için yola çıkar. Kafiye değişiklikleri yeterli bir kanaat oluşturmaz. Birinci ayet dışında diğer ayetler aynı şekilde sona erer. Aynı ses benzerliğine sahip olan ayetlerin farklı konulara sahip olduğuna itiraz eder. Aynı kafiye ile biten ayetlerin aynı içeriğe sahip olduğuna surenin ahiret-vahiy-kıssa-elçi-tartışma ekseninde ilerlediğini ve merkezde ahiret

⁵¹ Robinson, **Kur'an'ı Keşfetmek**, s. 177.

⁵² Robinson, **a. e.**, s. 175.

⁵³ Robinson, **a. e.**, s. 230.

bütünlüğünden hiç kopulmadığını göstermeye çalışır.⁵⁴ Bu şekilde birbirinden ayrık gibi gözüken ayetlerin ses ve metnin bütünleştirici rolü ile daha insicamlı bir yapıya sahip olduğuna dikkat çeker. Sonuç itibariyle tüm bu tespitler edebî eleştiri metodunun Kur'an ayetlerinin tarihlendirmesi özelinde nasıl yansıdığına dair bir değerlendirme ve analiz olarak düşünebilir.

⁵⁴ Robinson, **Kur'an'ı Keşfetmek**, s. 254-262.

SONUÇ

Çalışmamız boyunca araştırmamızın konusu olan İngiliz oryantalistlerin Kur'an ayetlerini tarihlendirmelerinin, Kur'an'a olan yaklaşımlarından ve Peygamber tasavvurlarından bağımsız olmadığı fark edilmektedir. Kronolojiye dair bir inceleme yaparken Kur'an tasavvurlarının etkili olduğu görülmektedir. Araştırma çerçevemize dahil olan John Medows Rodwell, William Muir, Richard Bell, W. Montgomery Watt ve Neal Robinson'un Kur'an ayetlerini tarihlendirme çalışmalarında iki ana yöntem üzerinde yoğunlaştıklarını tespit ettik. Bunlar tarihsel ve edebî eleştiri yöntemleridir. Edebî eleştiride ayetlerde bulunan kafiye, ses, kavramlar ve belirli özel terkiplerin yanında üslup kriteri olarak güçlü bir ivmeye sahip olmuştur. Tarihsel eleştiri yönteminde ayetlerin arka planındaki tarihi rivayetler, tarihi olaylar, nasih-mensuh, Mekkî-Medenî ayrımlar ve esbab-ı nüzul rivayetleri ölçüt haline gelmiştir. Tarihsel eleştiri yöntemi özü itibarıyla metin dışı kaynaklara işaret ederken edebî eleştiri yöntemi metnin iç faktörlerini merkeze almaktadır. Bundan kastımız biri ayetlerin indiği dış ortamı, çevresel faktörleri dikkate alırken, diğeri ayetleri üslup ve belirli kavramlar üzerinden inceleyerek nüzul zamanını tespit etmeye çalışır. Sonuçlara ulaşırken İslâmî referansları, rivayetleri ve batı oryantalist birikimini başvuru kaynağı olarak ele almışlardır. Bunların yanında dilin kendi yapısını, semantik yönlerini, tarihi olayları, Eski ve Yeni Ahit metinlerini, metin eleştirisi yöntemlerini kaynak edinmişlerdir. Tarihlendirmeyi, rivayetler üzerinden değil ayetlerin indiği mekân, ayetlerin uzunluğu, kısalığı, üslubu ve edindikleri konudan yola çıkarak gerçekleştirdiklerini tespit etmekteyiz. Araştırma gündemimize dâhil olan Rodwell, Muir, Watt ve Bell'de ağırlıklı olarak tarihsel eleştiri yöntemini uyguladıkları görülmektedir. Neal Robinson ayetlerin dış özelliklerini yani sesini, kafiyesini, ayet sonlarındaki benzerlikleri dikkate alarak tercihlerde bulunmuş ve edebî eleştiri yaklaşımını daha çok önclemiştir. Bütüncül bir perspektifle baktığımızda, İngiliz oryantalistlerin her iki yöntemi içerikleriyle beraber ele alarak uygulamış olduklarını müşahade ederiz. Bu yüzden oryantalistleri, yöntemlerle ilişkilendirirken net bir ayırmadan

söz edememe sonucuna varırız. Eğer bir ayırmadan söz edecek olursak öncelik ve ağırlık noktaları bakımından bir farktan söz edebiliriz. Onlar için her iki yöntem, ayetlerin tarihlendirilmesinde birbirlerini desteklemekte ve beraber değerlendirilmektedir. Bir diğer vardığımız nokta ise, bu yöntemlerin kendi kutsal metin eleştiri yöntemlerinden ve okuma biçimlerinden bağımsız olmamasıdır. Araştırma konumuza dâhil olan İngiliz oryantalistlerin yöntemleri kutsal metin eleştiri metodlarından ayrı değildir. Tarihsel ve edebî eleştiri metodlarını geçmişten itibaren kendi kutsal kitapları üzerinde uyguladıkları ve değerlendirdikleri görülmektedir.

İngiliz oryantalistlerin, Kur'an ayetlerini tarihlendirirken gerçekleştirdikleri uygulamalara ve yansımalarına bakarak hangi yöntemler ve paradigmlar üzerinden Kur'an'ı değerlendirdikleri tarafımızca tespit edilmektedir. Ulaştığımız temel noktalardan biri ise Kur'an ayetleri ve Hz. Muhammed'in hayatı arasında kurdukları yakın ilişkidir. Bu yakınlık her bir oryantalist için farklı olmuştur. Kur'an'ı Hz. Peygamber'in sözlerinin, yaşantısının ve zihinsel seyrinin bir sonucu olarak gördüklerinden ayetlerin kronolojik sıralamasını peygamberin hayat süreciyle ilişkilendirirler. Temel dayanakları Kur'an'ın Hz. Muhammed'in sözlerini ve hayatına dair izlenimleri kapsamasıdır. Bu yüzden iyi bir kronoloji Hz. Muhammed'in hayatı takip ederek ortaya çıkar. Ayetlerdeki üslup ve tertip değişiminin Hz. Muhammed'in fikri gelişimine ve hayatındaki dönüşüme işaret ettiğini düşünürler. Ayetler arasındaki üslup değişimi sebebini, Hz. Muhammed'in değişen zihin dünyasının sonucu olarak görmüşlerdir. Kur'an'ı Hz. Muhammed'in hayatını anlatan bir kitap olarak varsaydıkları için her ayetin peygamberin hayatındaki karşılığını bulmaya çalışmışlardır. Kronoloji bu zemin üzerinden ayetlerin iniş zamanına ve mekânına dair bir tarih belirleme çabasıdır. Çünkü Kur'an'ın Hz. Muhammed'in sözlerini ve hayatını yansıttığını göstermek ve beşer etkisiyle oluşmuş bir kitaptır düşüncesini temellendirmek için Kur'an ayetleri kronolojisi çalışmalarına önem verdiklerini varsaymaktayız. Araştırmamız boyunca yaptığımız tüm okumalar ve tespit ettiğimiz yaklaşımlar bizi bu sonuca yönlendirir. Kur'an ayetlerinin tarihlendirilmesi bir kronoloji oluşturma çabasından ziyade varmak istedikleri

sonuca ulaşmak için amacın kendisi değil aracı olduğu tarafımızca öngörülmektedir. Kur'an'ı tertip etmek onların karışık olarak gördükleri Kur'an'ı düzenleme veya onu daha iyi anlama amacından kaynaklı değildir. Kur'an'a *bible* olarak yaklaşma gayelerinin aracı bir mevzusudur. Bunu gerçekleştirirken Kur'an ayetlerin kronolojisine dair ortaya koydukları çaba ve ürünler basite alınmayacak ve üzerinde incelemeler yapacak kadar önemli hale gelmektedir.

Ulaştığımız diğer önemli bir sonuç; İngiliz oryantalistlerin kronoloji hakkında ortaya koydukları ile kendi içlerinde ayetlerin tarihlendirilmesine dair bütüncül bir İngiliz oryantalist geleneği oluşturmamış oldukları yönündedir. Rodwell, Muir, Bell, Watt ve Robinson konuyu tartışırken Alman oryantalist Nöldeke'ye atıfta bulunarak onun listesini ya kabul ederek ya da red ederek atıfta bulunmuşlardır. Bununla beraber tespit ettiğimiz diğer bir nokta kendinden sonrakilerin de kabul edeceği özgün, sistematik, bütüncül ve boşlukları olmayan bir tertip listesi sunmamalarıdır. Yani tarihlendirme konusunda tamamen yeni bir şey üretmiş değillerdir. Hâlbuki Nöldeke ortaya koyduğu tertip üzerinden günümüze kadar kabul edilen temel çalışma olma özelliğini korumaktadır. Türkiye'de eserleriyle bilinen Watt ve İngiliz oryantalizm içinde Nöldeke'ye erişecek düzeyde ağırlığı olan Bell, kendilerinden beklenen bir tertip sıralaması sunmamışlardır. En çok kendilerinden bir tertip sıralaması beklenen bu iki isim mevcut mushaf sıralaması üzerinden genel ve kısa değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Yalnız sureleri kendi içlerinde muhtevalarına göre gruplandırıp alt başlıklar sunmaları ve bu konuyu yöntemler üzerinden tartışmaları bakımından çalışmalarının incelenmesi gerektiğini fark etmekteyiz. Uygulamadaki bu sonuç ise İngiliz oryantalizmin kendi içinde bir gelenek oluşturmaya imkân vermeyen temel sebeplerden biri olabilir. Bir gelenek ortaya çıkmayışının diğer bir sebebi olarak 'mutlak bir tertip mümkün değildir' kanaatleri varsayılabilir. Çünkü onlara göre mevcut kaynaklar kesin bir tarihlendirme yapabilmek için yetersizdir. Bu yüzden ayet kronolojisinin imkânına inanmaktadırlar. Var olan kaynaklar bir kısım ayetlerin tarihlendirilmesine imkân sunmaktadır. Tarihlendirmenin net verilere dayalı

kaynaklar üzerinden gerçekleşebileceğini düşünürler. Mevcut veriler ve varsayımlar üzerinden Kur'an'ın bütününe dair kesin bir tarihlendirmenin yapılamayacağı anlayışı hâkim olmaktadır. Genel itibariyle belirli tarihî olaylara işaret eden ayetlerin tarihlendirilmesini yaparak yeterli bilgiye sahip olunamayan geri kalan ayetlerde kesin bir vakit tayininden kaçınmışlardır. Sadece muhtemel bir dönem aralığı belirtmişlerdir.

Araştırma konumuza dâhil ettiğimiz her bir oryantalistin Kur'an ayetleri tarihlendirilmesi konusunda ortak gayelere sahip olmaları da, yoğunlaştıkları vurgular birbirinden farklı olmuştur. Rodwell, İngiliz oryantalizmi içerisinde Kur'an surelerini nüzule göre çeviri yapan öncelikli isimler arasında yer alırken Muir, Kur'an ayetleri ve Hz. Muhammed'in hayatı arasındaki ilişkiyi vurgulamaktadır. Richard Bell, konuya dair İngiliz oryantalizmi içerisinde en geniş ve etraflı açıklamalara yer veren biridir. Watt ise Kur'an ayetlerinin indikleri Mekke ve Medine'deki tarihsel arka planını merkeze olarak bir bütünlük oluşturma gayesindedir. Robinson ise Kur'an ayetlerinin kronolojisine dair bir tertip sunmaktan daha çok meselenin kendisini tartışmayı ve ayetlerin belâgati, ses ve ahenki üzerinden insicamını vurgulamaktadır. Robinson hariç incelediğimiz dört oryantalistin genel Kur'an tasavvurunda Kur'an'ın karmaşık, düzensiz bir yapıya sahip olduğu düşüncesi vardır. Bu yüzden Kur'an'ın tertibinin zorunlu olduğunu düşünmektedir. Çalışmanın seyrine baktığımızda başta söylediğimiz gibi bu yaklaşım görünen bir sebep olarak kalmaktadır. Robinson, incelediğimiz oryantalistler arasında Kur'an'ın düzensiz olduğunu düşüncesine karşı çıkan isim olmuştur. Çünkü karışık olarak tanımladıkları şey Kur'an'ın yapısını bilmemekle alakalıdır. Bu algıdaki kişiler Kur'an'ın bütünlüğünü atlamaktadırlar. Ona göre Kur'an bütünlüğüne bakıldığında, ayetler arasında karışıklık ve uyumsuzluk değil dilsel öncelikli bir incisama rastlanmaktadır.

KAYNAKLAR

- AHSAN, M. Manazır.: “Richard Bell”, **DİA**, İstanbul, C.V, 1992.
- ALBAYRAK, İsmail.: “Richard Bell, Kur’an Çalışmaları ve Kur’an Vahy-i Hakkındaki Görüşleri”, **Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sakarya, Sayı: III, 2001, s. 267-280.
- ALBAYRAK, İsmail.: “Kur’ân’ı Kerîm’in Âyetlerinin Tertîbî Hakkındaki Oryantalist Söyleme Genel Bir Bakış”, **Marife Dergisi**, Yıl: II, Sayı: III, 2002, s.155-164.
- ALBAYRAK, İsmail.: “Batı’daki Kur’ân Çalışmalarına Genel Bir Bakış”, **Oryantalizmi Yeniden Okumak Batıda İslâm Çalışmaları Sempozyumu**, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları/599, 2003, s.169-190.
- ARBERRY, Arthur J.: **The Koran Interpreted**, London, George Allen-Unwin Ltd, Volume I,1963.
- A RİPPİN, Andrew.: “Reading the Qur’an with Richard Bell”, **Journal of the American Oriental Society**, Volume 112, No. 4,1992, p. 640-646.
- ATAY, Esma.: “İlk Dönem İngiliz Oryantalistlerin Kur’an Çalışmaları W. Muir ve D.S. Margoliouth Örneği”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- AZİZ, Farhat.: “Cronology of the Text of the Holy Qur’an”, **British Journal of Humanities of and Social Sciences**, Vol. 4. (1), s. 13-32
- BAĞIR, Muhammed Ali.: “Kutsal Kitap Eleştirisi (Doğuştan, Gelişimi ve Metotları)”, , **Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2009.
- BARTON, John.: “Historical- Critical Approaches”, **The Cambridge Companion to Biblical Interpretation**, Cambrige, Cambridge

University Press, 1998.

BÂZERGAH, Mehdi.:

Kur'an'ın Nüzul Süreci, Ankara, Fecr Yayınları, 1998.

BELL, Richard.:

The Origin of Islam in its Christian Environment, Londra, Macmillen and Co Ltd, 1926.

BELL , Richard.:

The Qur'an; Translated with a Critical Re-arrangement of the Surahs, C. I/II, Edinburgh, T. T. Clark, 1937.

BULUT, Yücel.:

“Oryantalizm”, **DİA**, C. XXXIII, İstanbul, 2007, s. 428-437.

BULUT , Yücel.:

Oryantalizmin Kısa Tarihi, İstanbul, Küre Yayınları, 2016.

CABİRÎ, Muhammed Âbid.:

Fehm'ül- Kur'ân'il-Hakim, Beyrut, Merkezi Dirasatı'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 2008.

ÇOLAK, Yaşar.:

“Batı'daki İslam Araştırmalar Üzerine Bazı Mülâhazalar”, **Uluslararası Avrupa Birliği Şurası Tebliğ ve Müzakereleri II**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2000. s. 309-310.

ÇONKOR, Burhan.:

“Boykotun Bitiminden Hicrete Kadar Olan Dönemde İnen Surelerin Tahlili”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2015.

DAVUTOĞLU, Ahmet.:

“Batı'daki İslâm Çalışmaları Üzerine”, **Batı'da İslâm Çalışmaları Sempozyumu**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2003, s. 39-52.

DEMİRAY ÖZSOY, Belkıs.:

İngiliz Müsteşrik William Muir'in Siyer Kaynaklarına Yaklaşımı, İSTEM, Yıl: 15, Sayı: 30, 2017, s. 393-412.

DERİN, Süleyman.:

İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf, İstanbul, Küre Yayınları, 2006.

- DERVEZE, İzzet.: **Kur'an'ul Mecid**, Çev. Vahdettin İnce, Ekin Yayınları, İstanbul, 1997.
- DERVEZE, İzzet.: **et-Tefsir'ül Hadis: tertibu's- suver hasebe'n-nüzul**, Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1984.
- DRAZ, Muhammed.: “Kur'ân'ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tertip Edilmesi Teklifine Edebî Eleştiri”, çev. Ahmet Nedim Serinsu, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara, C. IIIVII, Sayı: 1, 1997, s. 245-261.
- DONNER, Fred M.: “The Historical Context”, **The Cambridge Companion to the Qur'an**, ed. J. D. McAuliffe, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
- DÖNMEZ, Kâzım.: **O'nun Günleri Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Hayatının Kronolojisi**, İstanbul, Okul Yayınları, 2004.
- DUMLU Ömer, Savaş Rıza.: “Nüzûl Sırasına Göre Âyet Âyet Kur'an'ın Yorumu”, **Tarihten Günümüze Kur'an'a Yaklaşımlar**, İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi Yayınları II, İstanbul, 2010, s. 163-1.
- FRANCES, Young.: “Literal Meaning”, **A Dictionary of Biblical Interpretation**, ed. by R.J. Coggins, J.L. Houlden, London, SCM Press, 1990, s. 401-405.
- GÖKKIR, Bilal.: “Western attitudes to the origins of the Qur'an: theological and approaches of Twentieth-Century English Speaking scholars from William Muir to William Montgomery Watt”, **Doktora Tezi**, Manchester University, 2002.
- GÖKKIR, Bilal.: “İngiliz Oryantalist- Misyoner Literatüründe Kur'an ve Peygamber”, **VII. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler)**, SDÜ İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Başkanlığı Bilimsel Toplantılar Yayın No: 2, Tuğra Matbaası, Isparta, 2004, s. 239-244.

- GÖKKIR, Bilal.: “Oryantalist Literatürde Kur’an’ın Kaynağı Tartışmalarının Kaynağı: Disiplinler arası bir Yaklaşım”, **Bilimname**, Sayı: 2, 2004, s. 61-74.
- GÖKKIR , Necmettin.: “Kur’an Araştırmalarında Kullanılan Yeni Metot ve Teoriler”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı: 12, İstanbul, 2005, s.75-103.
- GÖKKIR, Necmettin.: “Critical Interpretation of Religious Texts in the West and the Reflection on the Study of the Qur’an”, **Milel ve Nihal Dergisi**, Yıl: 2, Sayı: 2, İstanbul, 2005, s. 19-64.
- GÖRGÜN, Tahsin.: “Watt, W. Montgomery”, **DİA**, C. IVIII, s. 148-152.
- GÖZÜTOK, Kemal.: “Oryantalistlerin Kur’an Tarihine Bakışları”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012.
- HAKYEMEZ, Cemil.: “Oryantalistlere Göre Hz. Muhammed”, **İslâmî İlimler Dergisi**, Yıl:1, Sayı:1, 2006, s.161-176.
- HAYES, John H. – HOLLADAY Carl R.: **Biblical Exegesis**, Atlanta, John Knox Press, 1987.
- HILLENBRAND, Carole.: Profesör W.Montgomery Watt (Çevrimiçi) <https://www.independent.co.uk/news/obituaries/professor-w-montgomery-watt-423394.html> ,19 Kasım 2019.
- HİRSCHFELD, Hartwig.: **New Researches into the Composition and Exegesis of the Qur’an**, London, Royal Aisatic Society, 1902.
- KABAKÇI, Ersin.: “W. Montgomery Watt’ın Vahiy ve Kur’an Algısı”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- KADÎ, Wadad – MİR Mustansir.: “Literature and The Qur’an”, **Encylopaedia of Islam(EQ)**ed. Jane Damme McAuliffe, C. III, Leiden-Boston, 2003, s. 205-226.

KİDWAİ, Abdur Raheem.:

The History of English Translations of the Quran,(pdf formatındadır),s.13, (Çevrimiçi) https://drive.google.com/file/d/1MmjppR9EDi61DY8gFNPoovMNMLRY8R9_/view , 16 Eylül 2019.

KHAGGA, Shah – BABAR, Hussain.:

Orientalists' Approach to Qur'anic Text in the 20th Century, s.20,(Çevrimiçi) <https://iri.aiou.edu.pk/indexing/wpcontent/uploads/2017/07/orientalists-approach.pdf> ,15 Eylül 2019.

KLAR, Marianna.:

“Strucrural Dividers in Qur'anic Material: A Synthesis of Approaches”, (Çevrimiçi) <https://www.soas.ac.uk/islamicstudies/events/03jun2016-structural-dividers-in-quranic-material-a-synthesis-of-approaches.html#neal> , 17 Kasım 2019.

KURT, Yaşar.:

“Kur’ân’ın Nüzûl Süreci ve Nüzûl Sırasını Esas Alan Tefsir Üzerine”, **On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Çorum, Sayı: 33, 2012, s. 5-39.

LAWSON, Todd.:

Journal of Near Eastern Studies, Chicago, The University of Chicago Press, Vol. 56, No. 1, 1997, s. 53-54.

MAAN, Bashir – MCINSTOSH, Alastair.:

Interview: William Montgomery Watt, (Çevrimiçi)http://www.alastairmcintosh.com/articles/2000_watt.htm 10 Ekim 2019.

MARGARET, Davies.:

“Literary Criticism”, **A Dictionary of Biblical Interpretation**, SCM Press, London, 1990, s. 402-405.

MAŞALI, Mehmet Emin.:

Kur’an’ın Metin Yapısı, Ankara, İlahiyât Yayınları, 2004.

MUIR, Sir William.:

The Life of Mahomet, Edinburg, Edinburg Press, 1912.

MUIR, Sir William.:

The Corân: its composition and teaching; and the Testimony its Bears to the Holy Scriptures, London, Pott Young and Co, 1878.

- MUIR, Sir William.: **Extracts From The Coran In The Original**, London, Trübner Co., 57 and 5 Ludgate Hill, 1880.
- NAGEL, Tilman.: “Tarihi Araştırma Konusu Olarak Kur’an”, Çev. Ali Dere, **İslami Araştırmalar**, C. IX, Sayı: 1-2-3-4, 1996, s. 54-61.
- NASREEN, Hafsa.: “Oryantalistlerin Kur’an Üzerindeki İddiaları”, Çev. Ozat Shamshiyev, **Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 16, 2013/1, s. 109-125.
- OKUMUŞ, Mesut.: **Kur’an’ın Kronolojik Okunuşu Muhammed İzzet Derveze Örneği**, Ankara, Araştırma Yayınları, 2009.
- OZAN, Gülbahar.: “Sir William Muir’in Kur’an’a Bakışı”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.
- ÖZSOY, Ömer.: **Kur’an ve Tarihsellik Yazıları**, Ankara, Kitâbiyât Yay., 2004.
- PARET, Rudi.: “Peygamber’in Hayatı ve Faaliyetleri Hakkında Avrupa’da Yapılan En Son Araştırmalar”, çev. Zeki Velidi Togan, **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, C. III, sayı 3-4, İstanbul, 1966, s. 31-48.
- PARWEZ, Manzoor.: “Method Against Truth: Orientalism and Qur’anic Studies”, **Muslim World Book Review**, VII/4, London, 1987.
- PRUETT, Gordon E.: “İslâm ve Oryantalizm”, **Oryantalistler ve İslâmiyatçılar**, ed. Asaf Hüseyin, Robert Olson, Cemil Kureşi, çev. Bedirhan Munib, İstanbul, İnsan Yayınları, 1989, s. 61-112.
- REÇBER, Mehmet Sait.: “Watt ve İslâm Vahyinin Kaynağı: Eleştirel Bir Analiz”, **Batı’da İslâm Çalışmaları Sempozyumu**, Ankara, TDV, 2003, s. 195-212.
- REYNOLDS, Gabriel Said.: **The Qur’an in Its Historical Context**, ed. Gabriel Said Reynold, New York, Routledge, 2008.
- RODWELL, J. Medows.: **The Koran**, London, Everyman’s Library, 1963.

- ROBİNSON, Neal.: **Christ in Islam and Christianity: the representation of Jesus in the Qur'an and the classical Muslim commentaries**, London, Macmillan Press, 1991.
- ROBİNSON, Neal.: **Discovering the Qur'an: a contemporary approach to a veiled text**, London, SCM Publishing, 1996.
- ROBİNSON, Neal.: **Kur'an'ı Keşfetmek**, İstanbul, Kuramer Yay., 2018.
- SALTERS, Robert B.: "Textual Criticism (Old Testament)", **A Dictionary of Biblical Interpretation**, ed. R. J. Coggins ve J. L. Houlden, London, Scm Press, 1990, s. 684-687.
- SARIÇAM, İbrahim; ÖZDEMİR, Mehmet; ERŞAHİN, Seyfettin.: **İngiliz ve Alman Oryantalistlerin Hz. Muhammed Tasavvuru**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2011.
- SİDDİEK, Ahmed Gumaa.: "Review of Some Orientalist' Approaches used in the Translation of the Holy Quran", **International Journal on Studies in English Language and Literature**, b.y.,(IJSELL), Volume 6, Issue 4, 2018, p. 38-53.
- SÖNMEZSOY, Selahattin.: **Kur'an ve Oryantalistler**, Ankara, Fecr Yayınları, 1998.
- SUYUTÎ, Celaleddin.: **el- İtkân Fî Ulûmi'l Kur'an**, C. I, İstanbul, Hikmet Neşriyat, 1987.
- The Editors of Encyclopedia Britannica.: "Sir William Jones", **Encyclopedia Britannica**, (Çevrimiçi) <https://www.britannica.com/biography/William-Jones-British-orientalist-and-jurist>
- TÜRCAN, Selim.: "Tefsirde Bir Yöntem Esası Olarak Kur'an Kronolojisi Meselesi", **Kur'an Nüzûlünün Mekke Dönemi**, Çorum, Çorum Belediyesi Kültür Yayınları, 2013, s. 213-228.
- ÜNSAL, Hadiye.: **Erken Dönem Mekki Surelerin Tahlili**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- VEZZAN, Adnan Muhammed.: **Oryantalizm ve Oryantalistler**, Çev. Yavuz Fırat, Kayseri, Kardeşler Form Ofset Baskı, 2013.
- YAŞAR, Hüseyin.: "Aydınlanma Döneminde Batı'da Kur'an

- Algısı II’’, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İzmir, Sayı: XXV, 2007, s. 95-125.
- YAŞAR, Naif.: **‘‘Öryantalistlere Göre Kur’an’ın Kaynağı ve Metinleşmesi**, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- WATT, W. Montgomery.: **‘‘The Dating of the Qur’an: A Review of Richard Bell’s Theories’’**, **JRAS**, 1957, s. 46-56.
- WATT, W. Montgomery.: **Islamic Revelation in the Modern World**, Edinburg, Edinburg University Press, 1969.
- WATT, W. Montgomery.: **Bell’s Introduction to the Qur’an**, Edinburg, Edinburg University Press, Islamic Surveys 8, 1970.
- WATT, W. Montgomery.: **Muslim-Christian Encounters**, London and New York, Routledge, Chapman and Hall Inc., 1991.
- WATT, W. Montgomery.: **Companion to the Qur’an**, Oneworld, Oxford, 1994.
- WATT, W. Montgomery.: **Kur’an’a Giriş**, Çev. Süleyman Kalkan, Ankara, Ankara Okulu, 2000.
- WATT, W. Montgomery.: **Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed**, Çev. Ünal Çağlar, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 2001.
- WATT, W. Montgomery.: **Hız. Muhammed Medine’de**, Çev. Süleyman Kalkan, İstanbul, Kuramer Yay., 2016.
- WATT, W. Montgomery.: **Günümüzde İslam ve Hristiyanlık**, Çev. Turan Koç, İstanbul, İz Yayıncılık, 2016.
- WATT, W. Montgomery.: **Hız. Muhammed’in Mekkesi**, Kuramer Yay., Çev. Mehmet Akif Ersin, İstanbul, 2017.
- WOODHEAD, Christine.: **‘‘Muir, Sir William’’**, **DİA.**, C. XXXI, İstanbul, 2006. s. 94.